

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Atatürk Dergisi Journal of Atatürk

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün resmi yayın organıdır

Cilt / Volume II • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2022

EISSN: 1302-7549
ataturk-atauniypress.org

Atatürk Dergisi Journal of Atatürk

EDITOR/EDİTÖR

S. Esin DAYI

Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

ASSOCIATE EDITOR/YARDIMCI EDİTÖR

İsmail EYYÜPOĞLU

Department of History of the Republic of Turkey, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITOR/YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Tevfik DARIYEMEZ

Department of Foreign Languages, Atatürk University, Faculty of Foreign Languages, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD/YAYIN KURULU

Enis ŞAHİN

Department of History, Sakarya University, Faculty of Science Literature, Sakarya, Turkey
Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

Erdal AYDOĞAN

Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Hüseyin KALEMLİ

Department of History of the Republic of Turkey, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science Literature, Nevşehir, Turkey
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Makbule SARIKAYA

Department of History of the Republic of Turkey, Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Ardahan, Turkey
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ardahan, Türkiye

Mustafa BUDAK

Department of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Nuri KÖSTÜKLÜ

Department of History Education, Necmettin Erbakan University, Faculty of Ahmet Keleşoğlu Education, Konya, Turkey
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye

Orhan TURAN

Department of History, Batman University, Faculty of Science Literature, Batman, Turkey
Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Batman, Türkiye

Ömer ERDEN

Department of History of the Republic of Turkey, Ordu University, Faculty of Science Literature, Ordu, Turkey
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye

Selçuk URAL

Department of History of the Republic of Turkey, Kars Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Kars, Turkey
Kars Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Kars, Türkiye

Serpil SÜRMEİ

Department of Mathematics and Science Education, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Samsun, Turkey
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Samsun, Türkiye

Tuncay ÖĞÜN

Department of Contemporary History, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Muğla, Turkey
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yakın Çağ Tarihi Bölümü, Muğla, Türkiye

Zafer KOYLU

Department of History of the Republic of Turkey, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Arts and Sciences, Eskişehir, Turkey
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Publishing Directors

İrem SOYSAL

Gökhan ÇİMEN

Editor

Bahar ALBAYRAK

Publications Coordinators

Arzu ARI

Deniz KAYA

İrmak BERBEROĞLU

Alara ERGİN

Hira Gizem FIDAN

Vuslat TAŞ

İrem ÖZMEN

Web Coordinators

Sinem Fehime KOZ

Doğan ORUÇ

Finance Coordinator

Elif Yıldız ÇELİK

Contact

Address: Büyükdere Cad., 105/9

34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Atatürk Dergisi Journal of Atatürk

REVIEWERS OF 11TH VOLUME, ISSUE 2 / HAKEMLER CİLT 11, SAYI 2

Ahmet İLYAS

Asuman DEMİRCİOĞLU

Ersoy ZENGİN

M. Gökhan POLATOĞLU

Ömer ERDEN

Serkan ERDAL

Tolga BAŞAK

Veysi AKIN

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AIMS AND SCOPE

Journal of Atatürk is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution and published biannually in July, and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Journal of Atatürk aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Atatürk's principles and reforms. The journal publishes original articles, and reviews that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but not limited to The reforms carried out by Mustafa Kemal Atatürk and the social, political, military, economic and cultural factors that paved the way for them are evaluated in the light of the methods of historical science.

The target audience of the journal consists of scientists who do research in the fields of Mustafa Kemal Atatürk's principles and reforms, amateur and professional workers and all people who are interested in this field.

Journal of Atatürk is indexed in DOAJ and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

All expenses of the journal are covered by the Atatürk University. Processing and publication are free of charge with the journal. No fees are requested from the authors at any point throughout the evaluation and publication process. All manuscripts must be submitted via the online submission system, which is available at <https://ataturk-ataunipress.org/>. The journal guidelines, technical information, and the required forms are available on the journal's web page.

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Journal of Atatürk is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://ataturk-ataunipress.org/>. Authors retain the copyright of their published work in the Journal of Atatürk. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

From January 2022 onwards, content is licensed under a Creative Commons CC BY-NC 4.0 license. The journal's back content was published under a traditional copyright license however the archive is available for free access.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://ataturk-ataunipress.org/>.

Editor: S. Esin DAYI

Address: Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey

E-mail: sdayi@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AMAÇ VE KAPSAM

Atatürk Dergisi; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Atatürk Dergisi, Atatürk ilke ve inkılaplarını ilgilendiren tüm alanlarda yüksek bilimsel kaliteye sahip özgün araştırma ve derleme türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca dergi kapsamına Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen devrimler, bunlara zemin hazırlayan sosyal, siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel etkenleri tarih biliminin metotları ışığında değerlendirilmesi girmektedir.

Derginin hedef kitesini Mustafa Kemal Atatürk ilke ve inkılapları alanlarında araştırma yapan bilim insanları, amatör ve profesyonel olarak çalışanlar ve bu alana ilgi duyan tüm kişiler oluşturmaktadır.

Atatürk Dergisi, DOAJ ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI) tarafından indekslenmektedir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Atatürk Dergisi'nin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Derginin tüm masrafları Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından karşılanmaktadır. Makale değerlendirme ve yayın işlemleri için yazarlardan ücret talep edilmemektedir. Tüm makaleler <https://atatürk-ataunipress.org/> sayfasındaki online makale değerlendirme sistemi kullanılarak dergiye gönderilmelidir. Derginin yazım kurallarına, gerekli formlara ve dergiyile ilgili diğer bilgilere web sayfasından erişilebilir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen bilgi, fikir ve görüşler Atatürk Dergisi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bilgi ve görüşlerini yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı, bu gibi yazarlara ait bilgi ve görüşler için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Politikası

Atatürk Dergisi yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://atatürk-ataunipress.org/> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Yazarlar Atatürk Dergisi'nde yayınlanmış çalışmalarının telif hakkını elinde tutar. Atatürk Dergisi'nin içeriği, Creative Commons Atıf-GayriTicari (CC-BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır. Söz konusu telif, üçüncü tarafların içeriği uygun şekilde atıf vermek koşuluyla, ticari olmayan amaçlarla paylaşımına ve uyarlamasına izin vermektedir.

2022 Ocak'tan itibaren dergi Creative Commons CC BY-NC 4.0 lisansıya yayın yapmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki dergi içeriği ücretsiz erişime açık olmakla birlikte geleneksel telif sistemiyle yayınlanmıştır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://atatürk-ataunipress.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Editör: S. Esin DAYI

Adres: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

E-posta: sdayi@atauni.edu.tr

Yayıncı: Atatürk Üniversitesi

Adres: Atatürk Üniversitesi, Yakutiye, Erzurum, Türkiye

Yayınevi: AVES

Adres: Büyükdere Caddesi, 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Türkiye

Tel: +90 212 217 17 00

E-posta: info@avesyayincilik.com

Web sayfası: www.avesyayincilik.com

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 45** Cooperatives in Turkey and Its Role in Social Development
Türkiye'de Kooperatifçilik ve Toplumsal Kalkınmadaki Rolü
Semra KILIÇ, Erdal AYDOĞAN
- 51** Activities of the Istanbul Branch of the Turkish Child Protection Society (1917–1935)
Türkiye Himaye-İ Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin Faaliyetleri (1917–1935)
Makbule SARIKAYA
- 60** Maritime Transport Policies of the Democratic Party Period
Demokrat Parti Dönemi Deniz Taşımacılığı Politikaları
Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ
- 65** Reflections in the National Press During the Foundation Process of “People’s Party” (December 1922–February 1923)
“Halk Fırkası”nın Kuruluş Sürecinde Ulusal Basına Yansıyanlar (Aralık 1922-Şubat 1923)
Doğan KOÇAK, İsmail EYYÜPOĞLU

Türkiye’de Kooperatifçilik ve Toplumsal Kalkınmadaki Rolü

Cooperatives in Turkey and Its Role in Social Development

Semra KILIÇ¹
Erdal AYDOĞAN²

¹Şırnak Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Şırnak, Türkiye

²Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

ÖZ

Kooperatifler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak ifade edilir. Özel yapıya sahip olan bu kuruluşlar, ekonomik ve sosyal amaçlı faaliyet sürdürürler. Türkiye’de “*Memleket Sandıkları*” adı verilen kuruluş, bugünkü Ziraat Bankası’nın temelini oluşturarak milli bankacılıkta önemli bir rol üstlenmiştir. Bu girişim, aynı zamanda Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluşunun da önünü açmıştır. Mithat Paşa döneminde varlık gösteren Memleket Sandıkları, Türk geleneklerinde kendini gösteren ve yardımlaşma esasına dayalı imcece usulünden esinlenmiştir. Kooperatifçiliğin ülke kalkınmasında üstlendiği rolün farkında olan Türkiye, kooperatiflerin gelişmesine ön ayak olmuş ve bu alanda düzenlenen kongreleri desteklemiştir. Bu çalışmada amaç; kooperatifçiliğin kavramsal çerçeveden incelenmesi ve toplumun her alanında yer ettiği kalkınma vurgusunun dönemin gazeteleri, arşiv ve ana kaynaklardan faydalanılarak değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, kongre, kalkınma, memleket sandıkları, solidarizm

ABSTRACT

Cooperatives are referred to as non-profit organizations. These organizations, which have a special structure, carry out activities for economic and social purposes. The institution called “*Motherland Funds*” in Turkey played an important role in national banking by forming the foundation of today’s Ziraat Bank. This initiative also paved the way for the establishment of Agricultural Credit Cooperatives. The Homeland Funds, which existed in the period of Mithat Pasha, were inspired by the communal method, which is based on the principle of cooperation and which manifests itself in Turkish traditions. Being aware of the role of cooperatives in the development of the country, Turkey has pioneered the development of cooperatives and supported the congresses held in this field. The aim of this study is to examine cooperatives from a conceptual framework and to evaluate the emphasis on development in every aspect of society by making use of the newspapers of the period, archives, and main sources.

Keywords: Cooperative, congress, development, homeland funds, solidarism

Giriş

Solidarizm veya bizde bilinen anlamıyla Dayanışmacılık (Tesanütçülük), özellikle İkinci Meşrutiyet Dönemi ile yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan 1923–1938 arası dönemde etkili olan bir öğrettir (Özarslan, 1999, s. 13).

Yeni Türkiye’nin kuruluş sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin ilkeleri arasında yer alan devletçilik ve halkçılık ilkeleri, Solidarizmin temeli sayılmış ve bu kavram, kooperatif kavramı ile eş anlamlara sahip olmuştur. Ziya Gökalp’in ifadesiyle “*sınıf yok (Solidarizm), meslek var (Korporatizm)*” anlayışı, Korporatist Solidarizmin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Korporatizm veya Meslekçilik, hem Osmanlı Devleti’nin, hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin düşünce hayatında önemli ve etkili bir yeri olan Ziya Gökalp’in Durkheim’den etkilenecek oluşturduğu bir anlayıştır. Korporatizmde toplum, Mustafa Kemal Atatürk’ün ifadesiyle birbirlerinin “*lazımı ve melzumu*” ve birbirlerini tamamlayan gruplardan -meslek zümrelerinden- oluşan bir organizmadır (Parla, 2009, s. 7, 8) Nitekim Lozan Antlaşması’nın imzalanmasıyla yeni devletin inşa süreci başlarken, bu anlamda etkili olan Korporatist Solidarizm, devletin muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasında ve ulus-devlet inşasında önemli bir yer tutmuştur (Kızılkaya & İlyas, 2013, s. 208).

Geliş Tarihi/Received: 11.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 01.09.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 30.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Semra KILIÇ
E-mail: semra-semra2017@hotmail.com

Atıf: Kılıç, S., & Aydoğan, E. (2022). Türkiye’de kooperatifçilik ve toplumsal kalkınmadaki rolü. *Atatürk Dergisi*, 11(2), 45-50.

Cite this article as: Kılıç, S., & Aydoğan, E. (2022). Cooperatives in Turkey and its role in social development. *Journal of Atatürk*, 11(2), 45-50.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Kooperatif ve Koperatifçiliğin Kavramsal An

Kooperatif kelimesi, Latince işbirliği anlamına gelen “Cooperatio” kelimesinden türemiştir. Kooperatifçilik geniş anlamıyla, “büyük bir kitlenin aradığı bir sonuca ulaşmak için ortaklaşa gösterilen bir faaliyette gayret ve olanakları birleştirmek, bir araya toplamak (koordine etmek) ve ahenkleştirmek” demektir (Çıkin & Karacan, 1994, s. 1). Kooperatifler bir diğer ifadeyle; ortak sosyal, iktisadi ve kültürel ihtiyaçların yardımlaşma ve dayanışma yoluyla giderilmesini sağlamak ve ortaklarının çıkarlarını korumak maksadıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan ortaklı ve sermayeli işletmeler olarak da tanımlanır (Özçelik, t.y., s. 1).

Prof. Gerhard Kessler kooperatif tanımını; “Kooperatif, üyelerine üretim ve tüketim ihtiyaçları konusunda yardım etmek maksadıyla kendi zatî ortaklaşa işletmeleri çevresinde çalışmak için insanların serbestçe, iktisaden birleşme ve bir araya gelmeleri” şeklinde ifade etmektedir (Hazar, 1970, s. 35).

Kooperatifler değerlere dayanan örgütler olup ekonomik faaliyetlerini de bu değerler ölçüsünde yürütür. Kooperatifçilik değerleri arasında; öz yardım, öz sorumluluk, demokrasi, eşitlik, hakkaniyet ve dayanışmanın yanı sıra, dürüstlük, açıklık, toplumsal sorumluluk ve duyarlılık gibi etik değerler de kooperatiflerin ikincil değerleri arasında yer almaktadır (Şen & Çoban, 2008, s. 3).

Ortaklar kooperatifçilik değerlerini, kooperatifçilik ilkeleri doğrultusunda şekillendirir. Kooperatifçilikte esas alınan ilkeler ise şu şekildedir:

- Gönüllülük esası ve açık ortaklık: Kooperatiflerde ortaklığın gerektirdiği sorumlulukların kabul edilmesidir. Herkese açık, ayrımcılıktan uzak gönüllü örgütlerdir. Açık kapı kavramı ile de ifade edilir.
- Demokratik yönetim: Her ortağın oy kullanabilme hakkının olmasıdır. Bu sayede yönetim üzerinde demokratik bir şekilde denetimin sağlanması ve seçimlerin yapılması kolaylaşmaktadır.
- Ortakların ekonomik katılımı: Kooperatif üyelerinin mali katılımını ifade eder. Kısacası sermayeye adil bir şekilde katkıda bulunmalarıdır.
- Özerk olma ve bağımsızlık ilkesi: Ortakları tarafından kontrol edilen kooperatifler, özerk öz yardım örgütleri olarak ifade edilir. Kooperatif yönetiminde herhangi bir müdahalenin olmamasıdır.
- Eğitim-öğretim ve bilgilendirme ilkesi: Kooperatif işleyişinin daha etkili ve yararlı bir biçimde işleyebilmesi için ortakların ve personellerin eğitimini kapsamaktadır.
- Kooperatifler arası işbirliği: Ortaklarına faydalı olabilme ve kooperatifçilik hareketini güçlendirme amacıyla kooperatiflerin birbirlerine destek olmalarını öngörmektedir.
- Topluma karşı sorumlu olma: Kooperatifler, ortakları tarafından onaylanan politikalar aracılığıyla toplulukların sürdürülebilir gelişimi için çalışırlar (Ticaret Bakanlığı, t.y., s. 13–14)

Faaliyet türlerine göre kooperatifler beş grup altında değerlendirilebilir:

Üretim (İstihsal) Kooperatifi: Üyelerini ortak bir üretim gayesiyle bir araya getiren kooperatiflerdir (Kessler, 1940, s. 15). Bu kooperatiflerde hammadde sağlanmasından ürünlerin değerlendirilmesine kadar birçok muhtelif amaçlar için kooperatifler kurulmaktadır (Derbil, 1945, s. 8).

Tüketim (İstihlak) Kooperatifi: Bu tür kooperatifler, üyelerinin kazancına değil, evlerin idaresine hizmet amacıyla oluşturulmuştur (Kessler, 1940, s. 19). Daha ucuz, daha kaliteli mal ve hizmet teminini esas alırlar. Ülkemizde yaygın olarak gıda, giyim gibi

konularda tüketim kooperatifleri bulunmaktadır (Koçtürk, 2006, s. 121).

Kredi Kooperatifi: Bu kooperatifler krediye ihtiyaç duyan üyelere faizle para ödünç vermek maksadıyla kurulmuştur (Kessler, 1940, s. 20). Kredi kooperatifleri kooperatifçiliğin iktisadi ve sosyal boyutunun açık bir şekilde belirlenen kooperatif türleridir (Derbil, 1945, s. 9).

Bu kooperatiflerin yanı sıra kooperatif ortaklarının konut ve işyeri gibi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yapı ve iş yeri kooperatifleri de kurulmuştur (Koçtürk, 2006, s. 121).

Kooperatif Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Kooperatifçilik hareketi modern anlamda ilk kez İngiltere’de ortaya çıkmıştır. İngiltere’de meydana gelen Sanayi Devrimi’nin getirdiği iç göç, kentleşme vb. sosyal sebepler ile işsizlik, gelir dağılımının bozulması gibi ekonomik faktörler bu oluşumun gerekçeleri olarak görülmüştür. İngiltere’de başlayan bu kooperatifçilik, daha sonra üretim kooperatifçiliği ile Fransa’da yer bulmuştur. Almanya ise esnaf ve tarım kredi kooperatifçiliği ile bunu takip etmiştir. İngiltere’de kooperatifçilik hareketinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine katkı sağlayan düşünürler arasında Robert Owen ve William King ön planda olmuştur (Aktaş, 2007, s. 16). İngiltere’de Robert Owen isminde bir fabrika sahibinin kooperatif fikrini ortaya atmasıyla bu sürecin başladığı kabul edilir. 1844 yılında İngiltere’de bir kasaba olan Rochdale’de, yirmi sekiz doküma işçisi tarafından oluşturulan kooperatif, modern kooperatif modelinin ortaya çıkışına öncü olmuş ve aynı zamanda bugün benimsenen kooperatifçilik ilkelerine kaynaklık etmiştir (Pakdemirli, 2019, s. 178–179).

Almanya’da ise kooperatif adımı, küçük esnaf ve köylülere kredi temini için başlamıştır. Öncüleri arasında Herman Schulze Delitzsch ile Frederich Wilhelm Raiffeisen yer alırken, Fransa’daki ilk kooperatif hareketi de toplum içerisinde gelir dağılımını sağlamaya yönelik olarak varlık göstermiştir. Fransız kooperatifçiliğin öncüsü Charles Fourier olmuştur. Kooperatiflerin siyasi, sosyal ve ekonomi koşulları olmak üzere, liberal ve sosyalist akımlardan da etkilenecek geliştiği bilinmektedir. Zaman içerisinde tüm dünyaya yayılarak birçok ülkede etkili olan kooperatifler örnek olarak, Japonya’da kırsal kesimin kalkınmasına katkı sağlarken, Amerika Birleşik Devletleri’nde kırsal kesimin aydınlanması ve elektrik enerjisi temininde önemli bir yere sahip olmuştur (Aktaş, 2007, s. 16).

İsrail kooperatifçiliğinin ve kalkınmasının temel unsuru örgütlenmiş bir işbirliğinin mevcut olmasıdır. İsrail’de özellikle ideolojik akımlar ve köklü reformlara duyulan ihtiyaç Histadruth denilen örgütün kurulmasına neden olmuştur. Ülke ekonomisinin %65’inin denetimini eline tutan Histadruth örgütü, bir taraftan işçi sendikalarına özgü fonksiyonlarla donatılmış sendikal yapıda bir kurum, diğer taraftan ekonomik alanlarda önemli görevleri olan büyük bir yapı durumundadır (Özcan, 2007, s. 40–41).

Hollanda’da kooperatiflerin temeli köy çiftliklerinden oluşmaktaydı. Hollanda’da öğretmenler ve rahiplerin, kırsal kesim üzerinde kooperatifleri teşvik etme aşamasında büyük etkileri olmuştur. Küçük ve büyük çiftçiler “Well-Understood Self Interest” (İyi kavranmış menfaat) kooperatifinde birleşmişlerdir. Bu ilk Hollanda tarım kooperatifinin adıdır. Hollanda kooperatifleri hükümetten hemen hemen hiç yardım almadan büyük ilerleme kaydetmişlerdir. İzlanda’nın gelişmiş kooperatif sistemi nedeniyle “Kooperatif Ada” olarak adlandırılması, İspanya’nın kuzey kesiminde yer alan kooperatiflerin ülkedeki en büyük buzdolabı ve ev elektrikli aletler

üreticisi olması, Polonya'daki kentsel kesimde var olan konutların %75'ini kooperatiflerin üretmesi, İsveç'in OK kooperatif sisteminin ülkenin en büyük petrol rafinerisine sahip olduklarını ve ülke piyasasının %20'sini doyurmaları, Romanya'da kooperatiflerin ülkedeki en iyi gezi ve dinlenme örgütünü kurup işletmesi, Hindistan şeker üretiminin yaklaşık yarısının gerçekleşmesi gibi örnekler, birçok ülkede kooperatiflerin başarı seviyelerini göstermektedir (Özcan, 2007, s. 48-49).

Türkiye'de ise Cumhuriyetin kuruluşundan önceki dönemde kooperatiflere benzer kuruluşlar yer almıştır. Tarihi süreçte XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları Devleti'nde oluşturulan "Ahi Birlikleri", bugünkü çağdaş kooperatifçiliğin karşılığı olarak kabul edilmiş ve yardım, dayanışma, kardeşlik, fedakârlık gibi birtakım esasları benimsemiştir (Bilgin & Taniyıcı, 2008, s. 138).

Ahi Evran tarafından kurulan Ahilik Kurumu, Anadolu'da mesleki eğitimde, sanat eserleri ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. XVIII. yüzyıla kadar Ahilik adı ile varlık gösteren teşkilat, XX. yüzyılın başlarında gedik ve lonca adı ile faaliyetlerini devam ettirmiş ve bu sayede esnaf teşkilatları toplum hayatının ekonomik kalkınmasını tanzimde önemli bir rol üstlenmiştir (Günay, 2003, s. 61).

Ahilik, hem bireysel olarak insanların erdemli birey olmalarını hedeflerken, diğer taraftan da toplumun en küçük parçası olan aileden millete, topyekûn insanlık âlemine barış ve huzur içinde yaşayan bir toplum oluşturmayı amaçlayan bir insanlık müessesesi olarak görülmüştür (Gök, 2021, s. 92).

Türkiye'de kooperatifçilik hareketine benzer bir diğer işbirliği türü ise özellikle köylerde çok eski zamanlardan beri uygulanan "imece usulü"dür. Sözlük anlamı olarak imece; "kırsal topluluklarda köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi", "birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi" ifadeleri ile tanımlanır (Yücel, 2020, s. 157).

İmece usulü, ortaklaşa çalışma ve işbirliğinin örneğidir. İşbirliğine örnek olarak; birçok köyde ortaklaşa süthaneler ile çamaşırhanelerin kullanılması, köyün hayvanlarının otlatılması için çoban tutulması, yol, cami ve okul yapılması, köye su getirilmesi, sulama tesislerinin kurulması, ortaklaşa koruluk ve meraların vücuda getirilmesi gibi işler köylüler tarafından ortak hareket edilerek yapılır. Bireyler tek başlarına gerçekleştiremedikleri işler için bir araya gelerek bir sinerji oluşturmayı ve bu sayede hedefledikleri amacı gerçekleştirmeyi istemişlerdir. İmecelerin kooperatiflere benzediği görülmektedir. Ancak, imecenin işin bitirilmesiyle sona ermesi, süreklilik göstermediği ve bir teşkilat bünyesinde faaliyette bulunmaması kooperatiflerden farkını ortaya koymaktadır (Bilgin & Taniyıcı, 2008, s. 39).

Türkiye'de ilk kooperatif uygulamasına bakıldığında, 1863 yılında Mithat Paşa öncülüğünde Tuna ilinin Pirot kasabasında başladığı bilinmektedir. Bu dönemde Tuna valiliği görevinde olan Mithat Paşa tarafından, çiftçilerin sorunlarını çözmek amacıyla oluşturulan "Memleket Sandıkları", kooperatiflerin ilk çekirdeğini meydana getirmiştir (Aktaş, 2007, s. 17). Bu kuruluş tarihinden kısa bir süre sonra 1867 yılında yayınlanan bir nizamname ile Osmanlı Devleti'nin diğer bütün illerinde de Memleket Sandıkları kurulmuştur. Çiftçiler arasında karşılıklı yardımlaşma esasına dayanmasından ötürü kooperatif niteliği taşıyan bu teşebbüsler, sermaye birikimi ve borç ödeme işlemlerinde memnuniyet verici bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır (Çataloğlu, 1971, s. 11).

Çalışma esasını imcece usulüne dayanan bu uygulamalarda, sandıkların ilk sermayesi imcece yöntemiyle sağlanmaktaydı. Sonraki süreçte Memleket Sandıkları, üyeler içerisinde ilişkilerin bozulması, sandıktan alınan borçların ödenemez duruma gelmesi, sermayenin zamanla amacı dışında kullanılması, yolsuzlukların baş göstermesi, sandıkların yönetiminde liyakatli idarecilerin olmaması nedeniyle belirlenen hedefleri gerçekleştirememiştir. Bu olumsuzlukların artmasından ötürü bu süreçte aşar vergisi %1 oranında arttırılmak durumunda kalmıştır. Bu artışa "Menafi Hissesi" dendiğinden 1883 yılından itibaren Memleket Sandıkları, Menafi Sandıkları olarak ifade edilmiş ve hükümetin denetimine girmiştir. 1888 yılında da bu sandıklar Ziraat Bankası'na dönüştürülerek bugünkü oluşum sağlanmıştır (Şafak, 2019, s. 94).

Cumhuriyetin ilanından sonraki sürece bakıldığında Cumhuriyetin ilk yılları, kooperatifçiliğin yasalarda yer aldığı, bir örgütlenme biçimi olarak varlığını kabul ettirdiği yıllardır. Kooperatif kurmanın ulusal bir gereksinim olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Atatürk Meclis toplantılarında; "Türkiye gibi büyük sermayelerden yoksun, Avrupa'nın muazzam sanayi ve sermayesi ile ulusal olmayan aracıların saldırılarına karşı, ulusal ekonomiyi korumaya zorunlu bulunan bir memlekette, kooperatiflerin kurulması kesinlikle ulusal bir ihtiyaçtır." Sözleriyle dile getirmektedir. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik hareketinin Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeniden başladığı kabul edilmektedir. Daha 1920 yılında Kooperatif Şirketler Kanun Tasarısının Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Meclise sunulması, Türk kooperatifçilik tarihi açısından olağanüstü önem taşımıştır. Tasarının içeriği de ayrıca önemlidir. Bugünkü kooperatifçiliğin gelişmesine yol gösterici niteliktedir (Mülayim, 2018).

19 Mart 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisinin yazdığı veya yazdırdığı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nün çıkarttığı "Kooperatif Şirketler" adını taşıyan yayın, Mustafa Kemal Paşa'nın kooperatifçiliğe verdiği değeri açıkça göstermektedir. "Kooperatif şirketlerinin ülkemizde de kurulmaları ve çoğalmaları milletimiz için başlı başına bir iktisadi zafer oluşturacaktır." Cümlesiyle başlayan bu kitapçığın son bölümünde "Çağdaş ekonomi politikasının simgesi haline gelen kooperatif örgütünün, ülkemizde de yayılması hususunda hizmet edecek kimseler, her an çiftçi ve halkla temas olanakları bulunan kasaba ve köy öğretmenleridir. Ülkesini seven her Türk kasaba ve köy öğretmeni, köylerimizi ekonomik ve sosyal yönden yükseltecek bu kuruluşların ülkemizde yayılması hususunda var güçleriyle çalışmayı vicdani ve kutsal bir görev saymalıdırlar." denilmektedir. Yani kooperatifçilik konusunda yardım edebilmek için, gerekli bilgilerle donanma yükümlülüğünü de beraberinde getirmektedir (Mülayim, 2018).

1923 yılında "İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" çıkarılmış, bu tüzükle birlikte çeşitli kooperatifler kurulmuştur (İktisat Vekâleti tarafından 1923 yılında çıkarılan 97 maddelik bu Nizamnamenin konusu "ziraat ve el sanatları" alanında kurulacak çok amaçlı kooperatiflerdir. Tüketim dışındaki tüm işlevlerin birlikte yürütülmesine olanak veren bu tür kooperatiflerin amacını belirleyen maddelerden birinde "ürün karşılığında ve ortaklığın gücü oranında ortaklara avans vermek" ifadesi yer almıştır. Dolayısıyla, kooperatifin, ortaklarına aynı zamanda kredi de verebileceği, bu kredilere her yıl Genel Kurulca belirlenen faiz oranlarının uygulanacağı öngörülmüştür (Tecer, 2006, s. 78). Ardından 1924 yılında bugünkü anlamıyla Tarım Kredi Kooperatifi olan ilk tarım mevzuatı "İtibari Zirai Birlikler Kanunu" çıkarılmıştır. 498 sayılı ve 13 maddelik bu yasa, tarım kooperatiflerine ilişkin ilk yasal düzenlemedir. Kısa vadeli küçük tarım kredisinin, Ziraat

Bankası'ndan ayrı olarak çiftçilere dağıtılması amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 1924).

21 Nisan 1925'te bizzat Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Başvekil İsmet Paşa'nın para yatırarak kuruluşuna öncülük ettikleri Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifi önemlidir. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisi, üye (ortak) olarak kooperatifi kurmuştur. Bu kooperatif kurma eylemi ile M. K. Paşa, bir taraftan Ankara'daki memurlara ucuz ve kaliteli tüketim maddesi sağlama sorununu çözerken; diğer taraftan Ankara'da o yıllarda büyük maddi sıkıntılar içindeki memurlarla beraber, onların yanında olduğunu göstermek istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Böylece M. K. Paşa, kent kooperatifçiliğinin uygulanmasına verdiği önemi, bir kent kooperatifi eylemine bizzat katılmak suretiyle açıkça göstermiştir (Mülayim, 2018).

Yine 1925 yılında "İstanbul Zahire Borsası" nın kurulmasıyla ürünlerin fiyatlarında istikrarın sağlanarak üreticinin ürettiği ürünün değerinin korunması hedeflenmiştir. 1926 yılında Ticaret Kanunu'nda yer alan şirket türleri arasına kooperatifçiliğinde yer alması kararlaştırılmıştır. 1929 yılında ise 1470 sayılı "Zirai Kredi Birlikleri Kanunu" çıkarılmıştır. İtibari Zirai Birlikler Kanunu'nun eksik kısımlarını gidermek amacıyla 5 Haziran 1929 tarihinde çıkarılan 24 maddelik bir yasadır (Resmi Gazete, 1929) Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde devam eden bu gelişim, 1931 yılında artarak devam etmiş ve kooperatifçiliğin bilimsel olarak desteklenmesi düşüncesiyle bugünkü Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun temelini oluşturan "Türk Kooperatifçilik Cemiyeti" kurulmuştur. Bir dernek şeklinde varlık gösteren bu cemiyet, Atatürk döneminde Şükrü Kaya'nın görevlendirilmesiyle oluşturulmuştur (İnan, 2004, s.34) Türk kooperatifçiliğinde önemli işleve sahip bir kurum olan Türk Kooperatifçilik Kurumu (KOOP-KUR), 1933 yılı sonunda merkezini İstanbul'dan Ankara'ya taşımış, kamu yararına çalışan dernek statüsünde faaliyetlerine devam etmiştir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2016, s. 19). Bu dernek, 1933 yılından itibaren "Karınca" adlı bir dergi çıkarmıştır (Hazar, 1970, s. 21). 1935 yılında ise 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" (Resmi Gazete, 1935) ile 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" kabul edilmiştir (Şafak, 2019, s. 96). Kooperatifçiliğe ilişkin çıkarılan kanunlar aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Kooperatiflerin Toplumsal Kalkınmadaki Rolü

Kooperatifçilik; sosyoloji, iktisat ve ekonomi alanlarında olmak üzere birçok bilim dalıyla ilişkilidir. Her şeyden önce sosyoloji ile ilişkisi önemlidir. Kooperatifçilik hareketi, sosyolojinin bir bölümü iken gelişim ve ilerleme sürecinde bağımsız bir alan haline gelmiştir. Kooperatifçilik; toplumun birçok sorununu çözmeye yarayan bir yol olarak ifade edilebilir. Kooperatifler toplum içerisinde emek ve ürünü değerlendirmek, zümreler arasında çıkacak çekişmeleri önlemek, sınıf farklarını azaltmak ve dolayısıyla toplumun

sorunlarını çözmeye bir denge unsuru olmak açısından birçok faydalar sağlamaktadır (Hazar, 1970, s. 27).

Kooperatifçilik hareketinde etkili olan en önemli unsurlardan biri devlettir. Kooperatifçiliğin uygulandığı ülkelerdeki hâkim sistemler veya ideolojiler kooperatifleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. İktisadi, siyasi, kültürel ve sosyal yapılara hâkim olan düşünce, kooperatifçiliğin uygulanma biçimini de şekillendirmektedir. Kooperatifçilik uygulamaları genellikle ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılamak için bir araç olmuşlardır (Ültanır, 2019, s. 28).

Kooperatifler, bir milletin hayatında sosyal ve ekonomik açıdan birçok faydalar sağlamaktadır. Toplumsal adaletin sağlanmasında kooperatiflerin önemi büyüktür. Kooperatifler, insanların uyum ve dayanışma duygularını besler. Örgütlenme ve demokratikleşme yeteneklerini geliştirir. Dolayısıyla bu mekanizma, refah yolunun öncüsü olarak da ifade edilebilir. Kooperatifçilikte araçlar tamamıyla ortadan kaldırılamasa da çoğalmalarının önüne geçer, bu sayede aşırı kazanç hırsı ortadan kalkar. Hayat pahalılığını hafifletir. Kooperatifçilik kısacası kurucu, yapıcı, birleştirici ve eğitici amaçlara hizmet eder (Çıkin & Karacan, 1994, s. 3).

Kooperatiflerin toplumsal kalkınmadaki rolü birçok açıdan önem taşımaktadır. Kooperatifler, bireyle birlikte toplumun refah düzeyini artırmak amacıyla kurulan örgütlerdir. Bu anlamda önemli bir fonksiyon icra etmektedirler. Kooperatifler, toplumsal kalkınmanın önemli bir zincirine sahiptir. Ekonomik kalkınmada önemli bir yere sahip olan kooperatifler sayesinde araçların ortadan kaldırılması suretiyle üretici ve tüketici döngüsü oluşabilmekte, ihtiyaç fazlası malın ihracatı yapılabilmekte, serbest piyasa ekonomisinin oluşumu ve buna bağlı olarak pazarlarda fiyat düzeninin kurulmasına yardımcı olabilmekte ve üreticinin düşük ve uzun vadeli kredi ihtiyacı karşılanabilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 5).

Ekonominin en önemli ayağını hiç şüphesiz tarım oluşturmaktadır. Tarım, her dönemde insanlığın en temel beslenme ihtiyacını karşılamasından ötürü vazgeçilmezdir. Tarım sektöründe gıdanın yönetimi, toplumun sosyal, ekonomik ve çevresel alanlarını etkilemesi açısından önemlidir. Her ülke bunu kendi ekonomisine uygun tarımsal politika aracıyla gerçekleştirmektedir. Tarımsal politikaların etkin bir şekilde uygulanıp saptanması açısından tarımda örgütlenme öne çıkmaktadır. Tarımda örgütlenmenin aracı kooperatifler olmuştur. Türkiye'de tarımsal amaçlı kooperatifler birçok şekilde sınıflandırılmaktadır. Genel olarak ifade edilirse; Tarım Kredi Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Tarımsal Kalkınma ve Sulama Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatifleri, Yaş Meyve ve Sebze Kooperatifleridir (Şafak, 2019, s. 105). Birim kooperatiflerin sayısal büyüklükleri 2020 yılı baz alınarak aşağıda Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2.
Tarımsal Faaliyet Gösteren Birim Kooperatiflerin Sayısal Büyüklükleri (2020)

Kooperatifler	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.382.627
Tarım Kredi Kooperatifi	1.625	830.188
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	6.823	745.371
Tarım Satış Kooperatifi	295	300.357
Sulama Kooperatifi	2.451	298.301
Su Ürünleri Kooperatifi	563	30.362
Tütün Üretim Pazarlama	18	939
Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Kooperatifi	29	2.965
Toplam	11.835	3.147.926

(Tarım Orman Bakanlığı, 2020)

Tablo 1.
1924-1969 Yılları Arasında Kooperatifçiliğe İlişkin Çıkarılan Kanunlar

Yıl	Sayı	Kanun Adı
1924	498	İtibari Zirai Birlikleri Kanunu
1926	865	Ticaret Kanunu
1929	1470	Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu
1935	2834	Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu
1935	2836	Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu
1956	6762	Türk Ticaret Kanunu
1960	193	Gelir Vergisi Kanunu
1969	1163	Kooperatifler Kanunu

17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen Birinci Türkiye İktisat Kongresi, yeni Türkiye’nin ekonomik durumunu görüşmek üzere toplanmış ve ele alınan önemli konulardan biri de kooperatifçilik olmuştur. İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt kongre açılış konuşmasında; her türden şirket kurmak gerektiğini, özellikle memleketin ihtiyacını kapsayan kooperatif şirketlere daha fazla önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Henüz Cumhuriyetin ilanından evvel kooperatifçilik hareketinin düşünülmesi, kooperatiflerin kurulması ve bu kooperatiflerin kuruluş sermayesinin devletçe karşılanması gibi kararlar, kooperatifçilik tarihine önemli katkılar sağlamıştır (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Birinci Türkiye İktisat Kongresi’nde dayanışmacılığın bir işareti olarak on iki maddelik Milli İktisat Esasları kabul edilmiştir. Milli İktisat Esaslarının on birinci maddesinde açıkça ifade edildiği üzere “*Türkler hangi sınıf ve meslekte olursa olsunlar candan sevişirler, meslek zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirini tanımak anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.*” şeklinde bütün meslek gruplarını memnun edici bir karar alınmıştır (Ökçün, 1997, s. 287).

Kooperatifçiliğin toplumsal kalkınmadaki önemli bir rolü de demokrasiyi topluma öğretmesidir. Demokratik bir sistemle yürütülen kooperatifler, ekonomik hayatın her alanında faaliyet içerisinde olduklarından, demokrasinin toplum geneline yayılmasında önemli bir işleve sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında temel araçlardan sayılan kooperatifler, ülkelerin hem ekonomik, hem de sosyal alanlarda ilerlemesinde büyük katkı sağlamıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 5).

Kooperatifler, hangi ekonomik sistem içerisinde yer alırlarsa alsınlar, her sistemden kendi amaçları doğrultusunda farklı görevler üstlenebilmekte, ekonomik ve sosyal yaşama doğrudan büyük katkılar yapabilmektedir. Kuşkusuz, her sistem için değişiklik gösteren katkılarının ölçüsü, kooperatiflerin ekonomik ve sosyal yaşam üzerinde gösterecekleri etkinliklere göre azalmakta ya da artmaktadır (Oktar, 1984, s. 136).

Gelişmiş ülkelerde kırsal kooperatifler kırsalda kalkınmanın en önemli aracı olarak görülmüştür. Kooperatifler, tarımsal üretimden yaşamın her alanına yönelik hizmetleri sosyal ve ekonomik kalkınmada önemli rol oynamışlardır. Devlet desteğinden önce kendi güçlerini ve birikimlerini ortaya koymuşlardır. Bu kooperatifler kesime güç veren girişimler olarak kabul edilebilir. Kooperatifleri kırsal kalkınmada önemli hale getiren etken; gelir düzeyi düşük, sermayeleri yetersiz insanları bir araya getirerek onlara ekonomik güç sağlamasıdır. Kooperatifler, bireylere sorunları birlikte çözme gücü vermesinin yanı sıra, kendi işinin sahibi olma duygusunu da hissettirir. Kooperatiflerin şeffaflığı ortaklar arasında güven sağlar. Kooperatifler yatırımlar ile istihdam imkânı yaratır. Yöredeki sosyal sorunlar karşısında kooperatifler çözüm için destek olur. Yereldeki kaynakların ekonomiye kazandırılmasında rol oynayarak ortaklarına ve yöre ekonomisine katkı sağlar. Özel sektörün yatırım yapmada çekindiği bölgelerde bile yatırımları ile yerel ekonominin kurtarıcısı rolünü üstlenir. Demokratik yaşamın sağlıklı işlemesine fırsat yaratır. Kooperatifler gücünü ortaklarından alır ve onlara değer verir. Yöre ekonomisine zenginlik katar. Kooperatifler bulunduğu çevre ve doğaya duyarlılığı artırır. (Türkiye Ormançılık Kooperatifleri Merkez Birliği, t.y.).

Türk Kooperatifçilik Kurumu zaman içerisinde birçok kongre de düzenlemiştir. Bunların ilki 1944 yılında gerçekleşmiştir. Birinci

Türk Kooperatifçilik Kongresi, İktisat Cemiyeti ve Türk Kooperatifçilik Cemiyeti’nin işbirliği ile 21-25 Aralık 1944 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenmiştir (Eyyüpoğlu, 2020, s. 92). Cemiyetlerin ortak beyannamesinde kongrenin amacı; Türkiye’de nazarı ve tatbiki sahalarda kooperatif fikir ve cereyanlarını sevdirmeye ve yaymaya çalışma maksadıyla kurulduğu belirtilmektedir (Cumhuriyet, 1944, s. 2) Kongrede raporlar sunan önemli isimler şunlardır:

Ankara Hukuk Fakültesi profesörlerinden Süheyp Nizami Derbil, “*Kooperatifçiliğin Mahiyeti ve Ehemmiyeti,*”

Mülkiye profesörlerinden Muhlis Ethem, “*Türkiye’de Kooperatifçilik Politikası,*”

İstanbul Yüksek Ticaret profesörlerinden Suphi Nuri, “*Türkiye’de Kooperatif Nizamnameleri,*”

Kooperatifçiliğe ait eser ve faaliyetleriyle tanınmış yazar Remzi Saka, “*Türkiye Kooperatifçiliğinin Ahlak Cephesi*”

Doktor Halil Fikret Kanat, “*Türkiye’de Mektep Kooperatifleri*” konulu sunumları ile yer almışlardır (Cumhuriyet, 1944, s. 2).

Kooperatifçiliğin gelişim süreci basında da yer bulmuştur. Gerek kooperatiflerin önemi, gerekse bu alanda düzenlenen kongreler köşe yazarları tarafından kamuoyunun dikkatine sunulmuştur. Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi hakkında “*Ulus*” gazetesinde köşe yazarlığı yapan Mennan Yiğider, “*Türk Kooperatifçilik Kongresi Açılırken*” başlıklı yazısı ile kooperatifçiliğin gelişim sürecine değinmiştir. Kooperatifçiliğin ilk kez Mithat Paşa döneminde kurulan Menafi Sandıkları ve Birinci Dünya Savaşı döneminde İstanbul’da bazı istihlak kooperatiflerinin kurulmasıyla başladığına, ancak bu kooperatiflerin devlet himayesinden mahrum olması sebebiyle gelişemediklerine yer vermiştir. Cumhuriyetle beraber Türkiye’de kooperatifçiliğin geliştiğini belirten Mennan Yiğider, yapılacak olan toplantıda özellikle kooperatifçiliğin dünya kooperatifçiliği karşısındaki vaziyeti, geçirdiği safhalar, başardığı işler, zayıf tarafları, islah ve ikmalî gereken hususların vs. esas alınacağına dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 1944, s. 2, 6). Yine gazete yazarlarından Suat Erten, “*İstihlak Kooperatifleri*” başlıklı yazısında ülkemizde istihlak kooperatiflerinin son zamanlarda oldukça geliştiğine yer vermiştir. Fakat kooperatifçilikte önemli bir unsur olan kooperatif toptancı birliklerinin de kurulması gerektiğini eklemiştir (Cumhuriyet, 1944, s. 5). Dr. Halil Fikret Kanat ise “*Okullardaki Kooperatifler*” başlıklı makalesinde düşüncelerini okuyucusuyla paylaşmış ve Türkiye okullarında kooperatif teşkilatının var olduğunu, kooperatif üyelerinin yüksek bir faiz aldığını, bu durumun özellikle zengin olan öğrenciler ile durumu olmayan öğrenciler arasında ayrıma neden olduğunu ifade etmiştir. Bunun önüne geçmek maksadıyla Maarif Vekâleti tarafından okullarda kurulan kooperatiflerin, okulların terbiyevî ve sosyal gayesine büyük bir zıtlık oluşturduğu gerekçesiyle 1938 yılında yeni bir okul kooperatifi yasaasının yayınlandığına değinmiştir. Halil Fikret Kanat ayrıca okul kooperatifleri vasıtasıyla çocuklarda toplama, grup içinde çalışma, yardımlaşma ve teşebbüsten zevk alma gibi meziyetlerin oluşacağına ve bu meziyetlerin insana başarı getireceğine dikkat çekmiş ve hakiki kooperatif şekillerinin öğretmen okullarında, bilhassa Köy Enstitülerinde uygulanması, kooperatifçiliğin köylere yayılması bakımından hususi bir öneme sahip olduğuna vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 1944, s. 5, 6).

Sonuç ve Öneriler

Bugün kooperatifçilik dünyada demokrasinin, barışın, çevrenin korunması, istihdam yaratma, yoksullukla mücadele, tümüyle ekonomik ve sosyal kalkınma aracı olarak kabul edilmektedir.

Kooperatifçilik, ihtiyaç duyulan her yerde kurulabilen bir teşkilat avantajına sahip olması sebebiyle çoğu sosyal ve ekonomik destek sistemlerine, eğitim, sağlık, sigorta, kredi ve diğer gerekli hizmetlere erişim sağlamada önemli bir katkı sağlamaktadır.

Son yıllarda kooperatiflerin ülke ekonomisinde daha fazla etkin rol oynadığı görülmektedir. Fakat bu gelişim, istenilen seviyede değildir. Karşılıklı yardım ve dayanışma esasına dayanan kooperatifçilik (Solidarizm, Dayanışma) faaliyetlerine yüzyıllar önce kurulan Türk devletlerinde karşılaşmak mümkündür. Modern anlamda kooperatifçiliğe geçiş, ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde rastlanmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kooperatifçilik, ülke ekonomisinde daha fazla yer almaya başlamıştır. Netice itibarıyla kooperatifçilik ilk olarak sosyal ve ekonomik faktörlerden ötürü tarımsal alanlarda ortaya çıkmış, sonraki süreçte ekonomi ve toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve gereksinimler hasebiyle, birçok alanda konut, işyeri inşaatı, taşımacılık, tüketim, kredi, kefalet gibi alanlarda da yayılmıştır. Kooperatifçiliğin istenilen seviyede gelişmemesinin temel sebeplerinden birisi de halkın bu konuda yeterli seviye de bilgilendirilememesidir. Bu çalışma ile Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihsel gelişimi ve kalkınmaya katkısı anlatılmaya çalışılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – S.K; Tasarım – S.K; Denetleme – E.A; Kaynaklar – S.K; Malzemeler – S.K; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – S.K; Analiz ve/veya Yorum – E.A; Literatür Taraması – S.K; Yazıyı Yazan – S.K; Eleştirel İnceleme – S.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – S.K; Design – S.K; Supervision – E.A; Resources – S.K; Materials – S.K; Data Collection and/or Processing – S.K; Analysis and/or Interpretation – E.A; Literature Search – S.K; Writing Manuscript – S.K; Critical Review – S.K.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aktaş, C. (2007). *Türkiye'de kooperatifçilik eğitiminin gelişimi*. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Bilgin, N., & Taniyıcı, Ş. (2008). Türkiye'de kooperatif ve devlet ilişkilerinin tarihi gelişimi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15, 136–159.
- Cumhuriyet, 1944, 21 Aralık.
- Çataloğlu, O. (1971). *Kooperatifçilik ve sermaye birikiminde kooperatiflerin rolü*. Ege Üniversitesi Matbaası.

- Çıkin, A., & Karacan, A. R. (1994). *Genel kooperatifçilik*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Derbil, S. N. (1945). *Kooperatifler*. Milli Eğitim Basımevi.
- Eyyüpoğlu, İ. (2020). *Türk basın tarihinde ayın tarihi (Seçilmiş haberler 1938–1950)*. Fenomen Yayınları.
- Gök, M. (2021). Ahilik teşkilatı ve sosyo-ekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2, 91–120.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2016). *Türkiye Kooperatifçilik Raporu*.
- Günay, A. (2003). *Ahilik'te mesleki ve sosyal dayanışma* (Tez no: 136918). [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Hazar, N. (1970). *Kooperatifçilik tarihi*. Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayınları.
- İnan, İ. H. (2004). *Türkiye'de tarımsal kooperatifçilik ve AB modeli*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kessler, G. (1940). *Kooperatifçilik* (Z. F. Fındıkoğlu, Çev.). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kızılkaya, O., & İlyas, A. (2013). Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş sürecinde solidarist korporatizmin Türk sosyal hayatına yansması. *Journal of Turkish Studies*, 8(11), 203–217. [CrossRef]
- Koçtürk, O. M. (2006). Türkiye'de kooperatiflerin vergilendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2, 119–136.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2014). *Muhasebe ve finansman. Kooperatifler*. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Kooperatifler.pdf
- Mülayim, M. (2018). Atatürk ve kooperatifçilik. *Apelasyon e-dergi*, 59, s.y. <https://apelasyon.com/yazi/59/ataturk-ve-kooperatifcilik/1>.
- Ökçün, G. (1997). *İktisat tarihi yazıları*. Sermaye Piyasası Kurulu Yayınevi.
- Oktar, S. (1984). *Türkiye'de tarım sektörünün yapısal düzenlenmesinde toprak ve tarım reformu ile kooperatifçilik* (Tez no: 367105). [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Özarslan, L. (1999). *İttihat ve Terakki: İslamcılıktan Türkçülüğe geçiş süreci* (Tez no: 92423). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Özcan, O. (2007). *Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihi gelişimi ve Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliği* (Tez no: 209230). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Özçelik, M. (t.y.). *Kooperatifçilik*. Konya Ticaret Odası, Etüd-Araştırma Servisi. <https://www.kto.org.tr/d/file/kooperatifcilik.pdf>
- Pakdemirli, B. (2019). Tarımsal kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de mevcut durumunun karşılaştırılması. *Anadolu Journal of AARI*, 2, 178–179.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm*. Deniz Yayınları.
- Resmi Gazete, 1924, Sayı: 71.
- Resmi Gazete, 1929, Sayı: 1208.
- Resmi Gazete, 1935, Sayı: 3146.
- Şafak, M. (2019). *Türkiye'de tarım politikaları ve bir örgütlenme modeli olarak kooperatifçilik* (Tez no: 576011). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Şen, M., & Çoban, Ş. (2008). *Tarımsal kooperatifçilik*. Samsun Valiliği İl Tarım Müdürlüğü. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Kitaplarimiz/tarimsal_kooperatifcilik.pdf
- Tarım Orman Bakanlığı. (2020). Tarımsal örgütlenme tablosu. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/TarimsalOrgutlenmeTablosu2020.xls>
- T. C. Ticaret Bakanlığı. (2019). Türkiye'de kooperatifçilik. <http://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce>
- Tecer, M. (2006). Atatürk döneminde (1923–1938) ekonomik örgütlenme. *Amme İdare Dergisi*, 4, 75–116.
- Ticaret Bakanlığı (t.y.). *100 soruda kooperatifçilik*.
- Türkiye Ormanlık Kooperatifleri Merkez Birliği. (t.y.). Kırsal kalkınma ve kooperatifler. 28 Ağustos 2022 tarihinde <http://www.orkoop.org.tr/bilgi5b.html> adresinden alındı.
- Ültanır, M. S. (2019). *Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihsel seyri: Devlet İnişiyatifi-Kalkınma İdeali* (Tez no: 568504). [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Yücel, Ş. (2020). Türklere "imece ve kooperatifleşme" kültürüne bir bakış. *Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (Suppl1), 155–159.

Türkiye Himaye-İ Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin Faaliyetleri (1917–1935)

Activities of the Istanbul Branch of the Turkish Child Protection Society (1917–1935)

Makbule SARIKAYA

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan, Türkiye

ÖZ

Himaye-i Etfal Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında kurulmuş ve himaye hizmetlerine bir misafirhaneye başlamıştır. Ancak 1918'de İstanbul'un işgaliyle, cemiyet işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümetinin engellemelerinden dolayı pek fazla bir şey yapamamıştır. Beş yıl işgal altında kalan İstanbul, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasıyla işgalden kurtarılmıştır. İşgalden kurtarıldıktan sonra İstanbul'daki kurumlar Türkiye'nin başkenti Ankara'ya bağlanarak yeniden yapılandırılmıştır. Bunlardan biri olan Himaye-i Etfal Cemiyeti 1923'de Ankara'daki Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleşerek İstanbul şubesi oluşturulmuştur. Böylece Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi daha etkin ve başarılı faaliyetler yapabilmıştır. Çalışmada Cemiyetin İstanbul şubesinin Çocuk Esirgeme Kurumu adını aldığı 1935 yılına kadar çalışmaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Çocuk Esirgeme Kurumu, İstanbul, Türk Kurtuluş Savaşı, Himaye-i Etfal Cemiyeti

ABSTRACT

Turkish Child Protection Society was established in the last years of World War I and began its patronage services by establishing a guesthouse. However, with the invasion of Istanbul in 1918, the society was unable to do much because of the obstructions of the occupying forces and the Government of Istanbul. Istanbul, which was occupied for 5 years, was liberated from occupation with the successful conclusion of the Turkish War of Independence. After being liberated from the occupation, the institutions in Istanbul were restructured by connecting to Ankara, the capital of Turkey. One of them, the Turkish Child Protection Society, was merged with the Child Protection Society of Turkey in Ankara in 1923 and its Istanbul branch was established. The Turkish Child Protection Society's Istanbul branch was able to do more effective and successful activities. The study examined the work of the Istanbul branch of the society until 1935.

Keywords: Ankara, Child Protection Agency, Istanbul, Turkish War of Independence

Giriş

Savaş, süresi belirsiz bir olağanüstü durum yarattığından beraberinde getirdiği sorunlar kadar uzun vadeli başka yeni sorunların oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Toplumsal sorunların arttığı durumlarda milletin ve ülkenin geleceği olan çocukların da sorunları artmaktadır. Bu bağlamda kimsesiz çocuklar artan bir sorun ve kanayan yaraya dönüşebilmektedir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti son yüzyılında aldığı büyük yenilgiler, uzun süreli savaşlar, nüfusun kitlesel olarak yer değiştirmesi, ekonomik ve sosyal sorunların artması gibi olağanüstü gelişmelerin yaşandığı ortamda ülkede yetim, öksüz, mülteci ve kimsesiz çocukların sayısı artmış ve mesele toplumsal bir soruna dönüşmeye başlamıştır. Giderek artan bu sorunu çözebilmek için devlet, yetimhaneler, okullar ve islahaneler açmış, yardımseverlerden de destek almaya çalışarak içtimai dayanışma yaratmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar 1914'de başlayan I. Dünya Savaşı'yla birlikte daha da arttığından, kimsesiz çocukların himayesi için çözüm arayışları devam etmekle birlikte savaş sürecinde sorunun çözümünde fazla bir sonuç alınamamıştır. Çünkü savaş yıllarında Osmanlı'da devlet ekonomisi savaşın şartlarına göre şekillendirilmiş ve askeri harcamalar öncelik kazanmıştır.

Dünya savaşı bittikten sonra İstanbul ve Anadolu'nun İtilaf devletlerince işgal edilmeye başlanmasıyla ve Rum ve Ermenilerin kendilerine devlet kurmak gayesiyle Türkleri yok etme fırsatı buldukları 1918

Geliş Tarihi/Received: 07.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 02.09.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 30.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Makbule SARIKAYA
E-mail: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr

Atif: Sarıkaya, M. (2022). Türkiye Himaye-İ Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin faaliyetleri (1917–1935). *Atatürk Dergisi*, 11(2), 51-59.

Cite this article as: Sarıkaya, M. (2022). Activities of the Istanbul Branch of the Turkish Child Protection Society (1917–1935). *Journal of Atatürk*, 11(2), 51-59.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

sonrasında birçok bölgede kıyım ve katliama maruz kalan siviller ve onların çocukları savaştan daha olumsuz koşullarla karşılaşmışlardı. Örneğin savaşta cephe bölgeleri kadar Anadolu'da Rum ve Ermenilerin içeriden yaptığı saldırılardan ve kıyımdan etkilenen çocuklar son derece olumsuz koşullar içinde hayatta kalmaya çalışmışlardı (Güler, 2000, s.36). Bu yüzden çeşitli nedenlerle kimsesiz kalmış çocukların yanında savaş bölgelerindeki çocuklara da yardım edilmesi önem arz etmiştir. Sorunların çözümü için Darüleytamlar, Eytam Sandıkları kurulmuş, Cem'i İnanat Nizamnamesi gibi uygulamalar hayata geçirilmiş ve halka faydalı hizmet veren cemiyetlere bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Ancak sayıları hızla artan kimsesiz çocukların himaye ihtiyaçları yeterince karşılanamamıştır. Dönemin sivil toplum kuruluşu denilebilecek ve doğrudan kimsesiz çocukları himaye edecek Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin de 1917'de İstanbul'da kurulduğu görülmektedir (Sarıkaya, 2004, s.22–23).

Himaye-i Etfal Cemiyeti Döneminde İstanbul'da Genel Durum

İstanbul, I. Dünya Savaşı yıllarında sefalet ve safahatın birlikte yaşandığı büyük bir şehirdi. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, Balkan savaşları sonrası büyük göç alan, işsizliğin ve hayat pahalılığının arttığı bir kent olmanın yanında Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan gelen yerli ahali kadar Bolşevik Devrimi kaçkınlığı gibi dışarıdan gelenlerin de son umudu olan bir kentti. Savaşın insan hayatını etkileyen her türlü zorlukları yoğun toplumsal sorunlar meydana getirmişti. Bu şartlar altında 1918'de biten I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu mütareke, yıllardır savaştan yorulmuş, bitkin halkın beklediği barış yerine Anadolu'ya sıkışıp kalan Türk coğrafyasının işgalini getirmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra 13 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un itilaf devletlerince işgal edilerek şehrin tüm idari, mali, askeri ve sosyal yapısı İtilaf devletleri temsilcilerinin ele geçmiştir. Ayrıca yıllardır varsillaşarak kendi aralarında örgütlenen Rum, Ermeni ve Yahudiler şehrin nabzına hakim olmuşlardı. Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin işgalcilerin isteklerini yerine getiren tutumu karşısında, hemen hemen her şeyini tüketmiş halk savaş sonrası artan hayat pahalılığı, karaborsa ve işsizlikle yaşamaya mecbur kalmıştı. Halkın sağlığı büsbütün bozulurken savaşın masum kurbanları binlerce çocuk ise sokağa düşmüştü (Sarıkaya, 2014, s.24–25).

Tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Kasım 1918'den itibaren Rum ve Ermenilerin saldırganlıkları ve taşkınlıkları İstanbul'da da iyice artmış, (Tansel, 1991, s.70) iç siyasi çekişmeler olanca hızıyla sürerken 4 Mart 1920'de Londra Konferansı'nda verilen kararlar İstanbul'un resmen işgali kararlaştırılmıştır. Mart ayında Türk Ocağı, telgrafhane, limanlar, askeri karargahlar gibi stratejik noktaların işgali, kanlı baskınlar, paşaların tutuklanması, Malta sürgünleri ve nihayet 16 Mart 1920'de Mebusan Meclisi'nin basılması ve mebusların tutuklanmasıyla işgalin boyutu genişletilmiştir. Müslümanların dehşetle izlediği, azınlıklar arasında bayram havası yaratan bu işgal sürecinde Anadolu'nun birçok bölgesinde düşman işgallerine karşı gösterilen tepkiden yoksun kalan İstanbul, milli mücadelenin başarıyla sonuçlanmasına kadar her türlü istikrarsızlığın pençesinde ve zillet içinde kurtarılmayı beklemiştir.

Yaklaşık beş yıl düşman işgali altında kalan İstanbul, yeni bir yönetim, adalet, asayiş, ekonomi, sosyal hayatın şekillendiği çok başlı

yapılanmayla Türkleri her konuda kendi ülkesinde yetkisiz, adaletsiz, bakımsız bir suskunluğa itmişti. İşgal İstanbul'unda Osmanlı Hükümeti ise, itilaf devletlerinin ve onun gayrimüslim işbirlikçilerinin her tür faaliyetlerine izin verdiği, onların isteklerini yerine getirdiği sürece varlığını sürdüren bir iktidar anlayışıyla işgal ve haksızlıklara başkaldıran halkı susturma ve Anadolu'daki milli direnişi kırmaya çaba göstermiştir (Ata, 2005, s. 290). Böylece İstanbul'daki hükümet adaleti ve asayiş sağlamada, maliyeyi ve yaşam koşullarını iyileştirmede etkin ve sağlıklı adımlar atamamış, siyasi istikrarsızlık iyice artmıştır (Yıldıztaş, 2010, s. 11). Hal böyle olunca savaş ve işgalin alt üst ettiği İstanbul'un toplumsal yapısı, nüfus özellikleri, kültürel, ekonomik ve sosyal dengesi bozulmuş, gelecekteki ve kurumsal köklü yapılar dahi çökmüştü. Örneğin şehremaneti olarak adlandırılan belediye teşkilatı, İstanbul'daki genel belediye hizmetlerini yürütürken yetimhane ve hayır kurumları da belediyenin Heyet-i Sıhhiye Müdürlüğü bünyesindeydi (Johnson, 2007, s. 97) ve aynı zamanda İtilaf askerlerinin kontrolünde ve denetimindeydi. Bu şekilde Osmanlı idari taksimatının varlığına karşın bir de İtilaf devletlerinin taksimat ve kontrolüne giren İstanbul'da kurumsal hizmetler de bozulmuştu. (Yıldıztaş, 2010, s. 2). Aynı zamanda İstanbul'da halkı rencide eden, ahlak ve geleneklerine aykırı davranışlarla insanları sokağa çıkamaz hale getiren işgalciler, yöneticileri güç durumda bırakan istek ve terbiyesizlikle ve keyfi uygulamalarla hayatı her geçen gün daha da zorlaştırmış ve zayıf olan sosyal hizmetleri iyice aksatmışlardı (Saylan, 2010, s. 61). Bu gelişmeler şüphesiz hayır kurumlarının faaliyetlerini ve yetimhaneleri de olumsuz yönde etkilemiştir.

Tüm bunların yanında kapitülasyonların ve Duyun-u Umumiye'nin kontrolündeki ülke ekonomisi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra mütareke ve işgal döneminde iyice bozularak hayat pahalılığı, kara borsa, dilencilik, kıtlık ve işgücünün istismarını arttırmıştır. Kasım 1918'de yapılan bir toplantı ile İtilaf Devletlerinin oluşturduğu komisyonlar el koyma, pasaport, sansür, sıhhiye, gıda tedariki, silahsızlandırma başlıklarıyla tüm İstanbul'u askeri olduğu kadar sivil olarak da kontrol altına alınca pekiyi olmayan iktisadi düzen işgal kuvvetlerinin öncelikleri bağlamında yeniden şekillendirilmiştir (Temel, 1998, s. 18). Böylece işgal kuvvetlerinin denetimindeki İstanbul Şehremaneti üstlendiği görevleri yapamamış, şehrin temizliği, yangınları önleme, göçmenlerin ve mültecilerin iskanı, yakacak tedariki, salgın hastalıklarla mücadele ve çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi sorunlarını çözememiştir. (Yıldıztaş, 2010, s. 38). Bütün bunların yanında savaşta cepheye giden ve geri dönmeyen erkeklerin yerine ailenin geçimini sağlamak zorunda kalan kadın ve çocukların uygunsuz koşullara itilmesi gibi toplumsal ahlakı çöküntüye uğratan olumsuzluklar toplumun temeli olan geleneksel aile normlarını da bozmuştur (Toprak, 1994, s. 343). Örneğin, işgal döneminde geçim kaygısı ve ahlaki çöküntünün etkisiyle fuhşa sürüklenen Müslüman kadın toplumsal statüsünü ve ailesini kaybederken, aile birliği de bozulmuştur (Çavdar, 2001, s. 39). Bu olumsuzluklardan çocuklar da payına düşeni almış, çocuk işgücünün yoğun olarak istismar edildiği işgal döneminde, sokakta çalışan çocukların sayısı artmış, yaş oranları düşmüş ve işyerlerinde ise çalışma saatleri fazlaşmış ancak yaşam ve iş koşulları iyileşmemiştir. Çocuklar dilencilik, hamallık, ayakkabı boyacılığı ve seyyar satıcılık gibi işlerle uğraşmış (Çavdar, 2001, s. 41–43), bu tür işleri bulamayanlar ise hırsızlık, yankesicilik gibi suçlara yönelmişlerdi.¹ Yerli ahalinin çocuklarının yanında

1 İstanbul 1920'nin önsözünde, işgal döneminde İstanbul'da suç oranının hızla arttığı ve hapisanelerin Müslüman Türk mahkumlarla dolduğu görülmektedir. İşledikleri hırsızlık, saldırganlık, yaralama, cinayet, polise karşı gelme suçları ile birçok Türk hapse atılmıştır. Örneğin, 1919'dan 1920 yılına kadar bir yıllık sürede özellikle hırsızlık oranında %100 artış Müslüman unsurdaki görülürken aynı yıl içinde bu suçlardan sabıka alan Rumların sayısında %100'e yakın bir düşüş vardır. Bu sayısal farklar İstanbul'daki işgal güçlerinin Müslüman

İstanbul'daki yüz binlerce göçmen ve sığınmacının sayıları on beş bine ulaşan çocukları da her türlü yoksunluğun içinde (Çavdar, 2001, s. 47–48) hayatta kalmaya çalışıyordu.

Sorunları çözmek bir yana işgalci İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlılar halkı cezalandırma, tutuklama, el koyma gibi keyfi davranışlarla toplumda derin sosyal yaralar açan bazı uygulamalar yapmaktaydılar. Bunlardan biri İstanbul'da Türklerin evlerindeki Ermeni kadınları ve kızlarını kurtarma operasyonu (Yargıcı, 2005, s. 355) adıyla yapılan ve Türk çocuklarının ailelerinden zorla alınıp Hristiyanlaştırıldığı yada satıldığı olaylardır (Türkmen, 2000, s. 270). Bu uzun yıllar süren açıklı süreçte kendi çocukları ellerinden alınarak haksız yere suçlanan aileler parçalanmış ve bu çocukların yıllarca süren dramıyla binlerce aile yıkıma sürüklenmiştir. Anne ve babası olduğu halde kaçırılarak Hıristiyanlaştırılan, satılan veya hizmetçi olarak kullanılan Türk çocuklarının bu dramı yıllarca sürmüştür (Temel, 1998, s. 8, 11, 12). Bu dönemde kimsesiz ve yetim çocuklar için çalışan resmi ve gönüllü kuruluşlar ise işgalin ilk gününden itibaren iş yapamaz hale getirildiğinden çocukların hayatta kalması daha da güçleşmişti. Çünkü işgal kuvvetlerine tahsis edilen ve itilaf güçlerince el konulan binalar arasında doğrudan çocukları ilgilendiren okul, hastane ve yetimhanelere de el konulmuştur. Ayrıca uluslararası yardım örgütlerinin Müslüman oldukları için himaye etmediği ve ölüme terk ettiği sähipsiz çocuklar işgal İstanbul'unun sağlıksız koşullar içindeydi. İşgal döneminde sosyal yardım konularında da itilaf devletlerinin isteklerini yerine getirmek zorunlu olmuştu. Böylece kimsesizlere ve ihtiyaç sahiplerine savaş döneminden daha az sosyal hizmet verilmiştir. O zamana kadar Osmanlı'da Müslüman halk, tüm işlerde olduğu gibi sosyal sorunların çözümünde de hükümete bağımlı kalma genel beklentisini sürdürdükleri için (Johnson, 2007, s. 59). ülkedeki bütün azınlıkların yaptığı gibi kendi aralarında örgütlenememiştir. Ayrıca kilise ve patrikhane idaresindeki yetimhaneler, hastane ve izci teşkilatlarına maddi ve manevi yönden önemli katkılar sağlayan İtilaf Devletleri² aynı desteği Türklere vermediği gibi kurulan sosyal hizmet cemiyetlerinin çalışmalarına da engellemişlerdir. Örneğin Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin raporlarında yapılması planlanan birçok faaliyeti 1918 ve 1919 yılı içinde İtilaf Devletlerince getirilen yasaklarla yapılamamıştır. Benzer şekilde 1920'lerde kurulan Yetim ve Dullar için Yardım Cemiyeti, üyelerinin tutuklanıp Malta'ya sürülmesiyle tamamen çalışamaz hale getirilmiştir (Yıldıztaş, 2010, s. 68).

İstanbul'da Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri

Çocukları koruma ve esirgeme yolunda faaliyet göstermeyi planlayan Himaye-i Etfal Cemiyeti, 11 Ağustos 1333/1917'de kuruluşla ilişkin resmi onayı 11 Ağustos 1917 tarihli tezkere ile almıştır (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1334, s. 3, 6). Böylece Cemiyet, "*menafii-i umumiyye hadim*" (kamuya yararlı cemiyet) sayılması için gerekli statüyü resmen kazanmış ve hemen teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır. Cemiyet ilk iş olarak altmış yedi maddelik "*Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*" ardından otuz altı maddelik "*Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumiyesi İstanbul Şubeleri Teşkilat ve Vazifesine Dair Talimatname*" yi yayınlamıştır. Cemiyet, doksan bir maddelik oldukça kapsamlı "*Himaye-i Etfal Cemiyeti*

Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi," "*Hanımlar Heyeti Nizamnamesi*" ve Cemiyet'in amblemi gibi diğer resmi işlemleri de kısa sürede sonuçlandırmıştır. Savaş koşullarında kurulan Cemiyet, ilk gününden itibaren faaliyetlerini kurumsal yazışmaları önemli görerek sürdürmüştür (Sarıkaya, 2004, s. 47–48).

Savaş yıllarında olduğu gibi işgal İstanbul'unda da kimsesiz çocukların sahipliği ve koruyuculuğu konusunda gayretle çalışma azminde olan Cemiyet, bu çocukların yaşatılması ve hayata hazırlanması konusunda ülkenin mevcut şartlarında bazı hizmetlerle bulunmuştur (Okay, 1999, s. 55). Cemiyet kurulduğu ilk yılın sonunda hazırladığı umumi raporda; "*Birbirini takip eden iki büyük harbin yetim ve bakes bıraktığı biçare yavruları açlıktan ve bakımsızlıktan sokak ortasında bırakması*" (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1335, s. 4) gerçeğini bilerek ve imkansızlıklara rağmen çalışma gayretindeydi.

Cemiyetin idari yapısında farklı görevler üstlenen ve hiyerarşik yapı içerisinde sıralanmış birer Meclis-i Umumi, Heyet-i Merkeziye, Heyet-i İdare ve encümenlerden oluşan birimler bulunmaktaydı. Buna göre; Meclis-i umumi, cemiyetin fahri azası ve merkez heyeti üyeleri, şubelerden seçilen birer temsilcinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Olağan ve olağanüstü olmak üzere iki şekilde toplanan umumi meclisin her yıl şubat ayı içinde merkez heyetinin belirlendiği bir günde ve yerde olağan toplantısını yapması, olağanüstü durumlarda ise merkez heyetinin daveti ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1333, s. 10, 11). Cemiyetin Kalender Yurdu, Süt Damlası, Çocuk Misafirhanesi olduğu, tombala, rozet dağıttığı, yetimler haftası zarfları, müsamere, gezi ve balolarla yardım topladığı ve şubeler açtığı kongreye sunulan raporlarda görülmektedir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1337, s. 3, 4). Bu raporlarda; Cemiyetin yapmayı planladığı küçük çocuk muayene merkezleri, çocuk bakım barınma yerleri olan poponiyerler, çocuk perhiz mutfağı, küçük bir laboratuvar, ziyaretçi hastabakıcı teşkilatı, çocuklara ilişkin bilgi ve sıhhi detayların bulunduğu salname (yıllık) basımı, çocuk büyütme usulüne ilişkin kitaplar, hıfzı sıhhat-ı etfal ile alakalı filmlerin hazırlanması planlanmıştır. Ayrıca Cemiyet'in uygun yerlerde çocuk muayenehaneleri açmak, çocuk müzesi oluşturmak, çocuk himayesine yönelik kanun teklifi hazırlamak, Kalenderde bir açık hava sınıfı kurmak, ülkede sıhhi süte duyulan ihtiyacı karşılamak için sıhhi süt şirketi kurmak, emzik şişeleri, lastik memeler, sıhhi oyuncaklar gibi eşya ve malzemenin Himaye-i Etfal Cemiyeti damga ve etiketleriyle satış gelir sağlanmak gibi hedefleri de vardı. İşgal yıllarında gerçekleşmeyen bu planların büyük bir kısmı cemiyetin Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul şubesi olmasıyla 1923'den sonra gerçekleşmiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 5, 6). Örneğin planlanan salname bile ancak 1927'de yayınlanabilmiştir.

Büyük ölçüde gönüllülerin desteğiyle varlığını sürdüren Cemiyete hayırsever kadın ve erkek herkesin üye olduğu ve bu üyelerin fahiye, müessise, faale ve muavine adıyla dört türe ayrıldığı görülür (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1333, s. 8, 9). Cemiyetin 24 Şubat 1334/1918'de kurduğu bir de Hanımlar Heyeti vardır. Hanımlar heyeti, şube mntıkasındaki hanımları üye yapmak, piyango, müsamere gibi etkinlikler düzenlemek, fakir mahalle ve evleri

¹ Türklere üzerindeki baskı ve basit gerekçelerle karakola alındığını da rakamsal olarak göstermektedir. İşgal sırasındaki düzensizlik ve huzursuzluk İstanbul'u suç batağına dönüştürmüş, can ve mal emniyetinin kalmadığı şehirde sorunlar toplumun geniş kesimine ulaşmıştır. Bkz. Makbule SARIKAYA, İşgal İstanbul'unda Kimsesiz Çocuklar ve Himaye-i Etfal Cemiyeti, Araştırma Yayınları, 2014, s. 37–38.

² Örneğin sadece İstanbul'daki Fransız Katolik kilisesinin sayısı 12 büyük 400 küçük kilise olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. Yine Fransız kiliselerinin denetimi altında birer yaşlılar evi, hastane, 24 yetimhane vardı. Öte yandan yüzlerce öğrencisi olan Fransız Katolik okulları gibi Fransız Protestan kilise ve okullarında da birçok çocuk yetiştirilmekteydi. Bkz. İstanbul 1920, s. 123–126.

dolaşarak sağlık bilgisi ve çocuk yetiştirme konusunda halkı aydınlatmak, çocuk bakımıyla ilgili yayınları ailelere ulaştırmak, evlatlık verilen çocukların durumlarını takip etmek gibi işlerle meşgul olacaklardı. Bu amaçlarla çalışmalarına başlayan hanımların kendi aralarında düzenledikleri piyango, açık arttırma, sergi ve kermesler yetimler için gelir sağladığı kadar cephede savaşan askere ilaç, sargı bezi gibi bakım malzemelerinin temininde de kullanılmıştı (Uçuk, 2002, s. 249). Hanımların uzun yıllar çocuklar için yaptıkları önemli hizmetler arasında; çocukların giyecek ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilen dönüp dolaşan sepet ve beşik uygulaması, cemiyeti tanıtmak için çay ziyafetleri, yaz eğlenceleri, Türk pazarı, çocuklar arasında sıhhat ve zarafet yarışmaları düzenlemeleri sayılabilir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 4-7).

Cemiyet'in başlıca gelirleri arasında; üye aidatları, bağış, tombala, rozet satışı, merkezi umumiden yardım, şehremaneti tahsisatı, konser, müsamere ve balolardan elde edilen gelirler sayılabilir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1926, s. 29). Ancak Cemiyetin bu aynı ve nakdi gelirlerinin miktarı değişken nitelikte olduğundan bütçeyi şekillendirmek kolay değildi. Planlanan birçok etkinliği işgalden dolayı gerçekleştiremeyen (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 7) Cemiyet, gelir toplama ve kendini tanıtırma fırsatından yoksun kalırken halkın sosyal dayanışması da gerçekleştirilememiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 24). İşgal döneminde en yaygın sosyal hizmet çalışmalarını dahi yapamayan cemiyet İstanbul'un işgalden kurtarılmasından sonra yaptığı her işte büyük başarılar kazanabilmiştir. Örneğin şehrin işgalden kurtuluşundan hemen Cemiyetin Şubat 1923'teki bu müsamereden elde ettiği önemli miktardaki gelir, Cemiyetin uzun yıllar bu etkinliklerden mahrum bırakılarak nasıl çalışamaz hale getirildiğini de göstermektedir. Öyleki dönemin yaygın ve eğlenceli yardım toplama çalışmalarından olan piyangolar ve tombala çekilişleri resmi işlemlerin yapılmasına rağmen işgal kuvvetlerinin yasaklamalarıyla uygulanamamış ve cemiyetin hem tanıtım, hem gelir elde etme hem de sosyal dayanışma çalışmalarında eli kolu bağlanmıştı. Oysaki dönemin işgal İstanbul'unda birçok azınlık cemiyet, dernek ve kiliseler yardım piyangoları, müsamere ve tombala etkinliği düzenlemiş, hatta savaştan sonra İstanbul'un eğlence hayatına giren tombala her alanda son hızla yayılmış olmasına rağmen Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin insani amaçlı yardım etkinlikleri gerçekleştirilmemiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 12). Nihayet işgalden kurtulduktan ve Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağlandıktan sonra cemiyet, eytam yararına büyük bir çocuk piyangosu düzenleyebilmiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1340, s. 16). Tıpkı piyangolar gibi engellenen Himaye-i Etfal Cemiyeti tombala etkinlikleri de ilk kez 1925 yılında düzenlenebilmiştir. Sonuçta planladığı ama işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümetinin engellemeleriyle yapamadığı birçok faaliyeti, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Ankara'da hükümetin kurulmasının etkisiyle yapabilmeye başlamıştır. Özellikle Ankara'daki ve İstanbul'daki Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin birleşmesiyle önemli başarılar imza atılmıştır. Örneğin 23 Şubat 1923'de iki cemiyetin ortaklaşa İstanbul'da düzenlediği baloda önemli miktarda gelir toplanmış (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1340, s. 13), zengin bir konser programı gerçekleştirilmiş, diğer sosyal hizmet cemiyetleriyle ortak etkinlikler düzenlenmiş hatta yabancı yardım örgütleri ve İstanbul'daki kurum ve şahıslar da Cemiyete yardımlar yapmaya ve etkinliklerine katılmaya başlamışlardı. Bu durum, Ankara Hükümeti'nin başarılarının içeride ve dışardaki yarattığı etkinin Cemiyetin faaliyetlerine yansımaya bir örnektir.

Cemiyetin giderlerini maaş, yardımlar ve kurumsal hizmetler için yapılan harcamaların oluşturduğu görülmektedir. Bu süreklilik

masrafların yanında Cemiyetin küçük çocuklar için ırzahaneler, kız çocuklara el ve ev işleri öğretecek atölyeler, çalışan kadınların çocuklarına bakılması için bakım evleri, çocukların sıhhi ve terbiyevi oyunları için oyun alanları ve bahçe oluşturulması, suçlu çocuklar için ıslahhaneler açılması için de harcama yaptığı ve pay ayırdığı görülmektedir. Harcama kaleminde süt damlası, etfal müzesi, matbuat, misafirhane ve dispanser harcamaları (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1340, s. 24) yıllık önemli bir yekuna ulaşmıştır. İşgalden sonra Himaye-i Etfal Cemiyeti, Ankara'daki Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleştikten ve İstanbul şube olduktan sonra Ankara merkezinden gönderilen yıllık 1500 liralık nakit ve çeşitli eşyaları gelirler hanesine yazarken, İstanbul Şehremanetinden de yıllık bazı yardımlar almaya başlamıştır. Örneğin 1925 yılında 5000 lira Cemiyet'in İstanbul'da yaptığı başarılı çalışmaları takdir amacıyla verilmiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1926, s. 30).

Cemiyet'in 1917 tarihli nizamname-i esasininin 47. maddesine göre, merkez heyetine bağlı olmak üzere şubeleri açması uygun görülmüştür. Bu kapsamda Samsun, İzmit, Konya ve Kırklareli'ne bağlı Babaeski, Üsküp, Mustafa Paşa, Pınarhisar, Vize kazalarında, Musul, Erzurum, Kastamonu ve Bolu'da şube açılması planlanmış olmasına rağmen bu şubelerin savaş sürecinde hizmet veremedikleri anlaşılmaktadır (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1334, s. 5). Cemiyet'in İstanbul'da Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Kadıköy, Makriköy (Bakırköy), Yeniköy şubeleri bulunmaktaydı. Ancak İstanbul'un işgaliyle Cemiyetin şubeleriyle ve taşrayla bağlantısı kesildiğinden Kadıköy şubesi dışındaki bütün şubeleri geçici olarak tatil ettiği bilinmektedir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 9). Cemiyet'in Ankara ile ortak bir isim altında birleşmesi ve bir şube olarak teşkilatlanmasından sonra İstanbul şehremanetinin yardım ve desteği ile her belediye biriminde bir şube oluşturulmuştur. Buna göre 1923 yılında Makriköy, Üsküdar, Adalar şubeleri çalışmalarına tekrar başlamış, Sultanahmet şubesinin açılmasına girilmiş (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1340, s. 30), önceden açılmış olan Kadıköy, Yeniköy ve İstanbul şubeleri yeni bir mesai programıyla çalışmalarını sürdürülmüş (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1340, s. 9) ve şube sayısı her geçen yıl arttırılmıştır.

Cemiyet kurulduğunda çocuklar için bir misafirhane açılmış, 1918'de misafirhaneye bir duş ve Hilal-i Ahmer'in desteğiyle bir çamaşırhane yaptırılmıştır (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1335, s. 4). 1919'da su tedavisi için çocukların kullanabileceği bir "hamam duş" bölümü ve bulaşıcı hastalığı olan çocukların tedavisi için ayrı bir baraka inşa edilmiştir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 4). Çocukların sağlığıyla yakından ilgilenen Cemiyet, misafirhanenin yanına bir muayenehane, Kadıköy ve Bakırköy'de dispanserler açmıştır (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1335, s. 14). Ankara'nın şubesi olmadan önce Cemiyet, işgal İstanbul'unda bağışlar ve yardımlarla faaliyet göstermiştir. Sabit bir geliri olmayan Cemiyet, tüm zorluklara rağmen yüz kişilik bir Çocuk Misafirhanesi, Kalender Ziraat Yurdu, Süt Damlası ve Anneler Birliğini hayata geçirebilmiştir. Şube haline geldikten sonra Cemiyet, bu kurumlarla daha aktif ve verimli çalışmalar yapabilmıştır (Sarıkaya, 2004, s. 43).

İstanbul'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleşerek İstanbul şubesi haline gelmesi" başlığı ve devamındaki birçok bilgi kaldırılmış, devam eden bölümlerde eritilmiştir.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi'nin Çalışmaları

İstanbul'da İtilaf devletlerinin işgali devam ederken Anadolu'da Türk Milli Mücadele hareketi başlamış, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Kurtuluş Savaşı Eylül 1922'de İzmir'in düşman

işgalinden kurtarılmasıyla askeri safhasını başarıyla tamamlamıştır. Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922'de imzalanmış ve Lozan Antlaşması süreci başlamıştır. Bu arada İstanbul'u yakından etkileyen birtakım gelişmeler de cereyan etmiştir. Şöyleki, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, 4 Kasım 1922'de itilaf devletleri yüksek komiserlerine İstanbul'un idaresini Büyük Millet Meclisi'nin aldığı bildirilmesi ve nihayet 24 Temmuz 1923'de yapılan Lozan Antlaşması'yla yeni bir yapılanmaya girilmiştir. Bu şartlar altında eski başkent yeni Türkiye'nin sınırları içinde ve boğazlar Türk denetiminde siyasi, sosyal, hukuki, idari, mali ve kültürel yapıyla yeniden şekillenmeye başlamıştı. Lozan Antlaşması'ndan sonra tüm işgal güçleri İstanbul'dan çekilmiş ve beş yıllık işgal bitirilmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak İstanbul'daki birçok kurum yeni başkent Ankara'ya bağlanmış ve yeniden yapılandırılmıştır. Bu yönüyle Ankara'da 30 Haziran 1921'de kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile benzer gaye ve faaliyetlerle Anadolu'da yetim ve kimsesiz çocukları himaye eden Cemiyet ile birleşerek onun şubesi haline getirilmiştir.

Bu durum İstanbul'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin 1921 tarihli yıllık raporunda; *"yetim ve bakes kalan binlerce etfal-i memleketin istihsalıyla uğraşan ve Cemiyetimizce takip edilmekte olan aynı gayenin hadımı olmak üzere Anadolu'da tesis etmiş olan Himaye-i Etfal Cemiyeti ile de temin-i münasebet edilerek muvaffakiyetlerine temennikar olduğumuz mücahedat-ı istiklal perveraneleri ile vatanın vahdet-i milliye ve mülkiyesinin husulünde teşrik ve tahlit-i mesai edilmesi bir emri mukarrer bulunduğunu kemal-i memnuniyetle kaydederiz"* (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 13) denilerek ifade edilmiştir. Neticede Ankara'daki merkezin faaliyetlerini takdir eden İstanbul'daki cemiyet, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi olarak hizmetlerini sürdürme kararı almış (Sarıkaya, 2004, s. 206) Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi'nin ilk meclis-i umumi kongresi Dr. Besim Ömer Paşa başkanlığında 6 Haziran 1340/1924 tarihinde toplanmıştır (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1340, s. 3). Cemiyet'e devir olunan banka ve vezne nakdi bilgilerinin yanında demirbaş, otomobil, mobilya, elektrik teçhizatı ve erzak, kömür, piyango eşyası da kayıtlara geçirilmiştir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 4-6).

İstanbul'daki Cemiyet 1923 yılında Ankara merkeze bağlanırken 1922 tarihindeki son kongresinde 1923 yılı çalışma programını belirlemiş, idari ve mali işlerle ilgilenen heyetlerini seçmiş ve merkezin onayına göndermiştir. Cemiyet, şubelerinin faaliyet ve harcamalarına dair istatistikleri düzenleyerek, bütün mali işlemlerine dair hesapları çeşitli defterlerde tutarak ve onları heyet-i idareleri tarafından onaylayarak genel merkeze göndermeleriyle İstanbul şubesi, talimatnamede belirtilen hususları yerine getirmiştir. Bundan sonra Ankara merkezinin hazırladığı, tüzük, beyanname ve nizamnamelere tabi olan İstanbul şubesi, her yıl hazırladığı yıllık rapor, kongre tutanaklarını ve bilançoları düzenli olarak genel merkeze göndermiştir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 44).

Şube olduktan sonra Cemiyet'in ilk kurumlardan biri olan çocuk misafirhanesi yine eski faaliyetlerini sürdürerek yüz kadar çocuğa hizmet vermeye devam etmiştir. Daha önce olduğu gibi misafirhaneye bazen daha fazla çocuk getirilmiş ve bu çocukları kurtarma isteğinde olan Cemiyet çocukları yaş, sağlık ve zekalarına göre evlatlık vermiş, sanat ve meslek eğitimi veren kurumlara yönlendirmiş veya Kalender Ziraat Yurduna yerleştirmiştir. Misafirhanedeki çocuklardan nitelikleri uygun olanların ziraata alıştı- rılması için açılan Kalender Ziraat Yurdu uzun ömürlü bir eğitim kurumu olarak varlığını sürdürmüştür. Kalender Ziraat Yurdu'nda

öğrencilere ilmi bir program dahilinde sebzeçilik, bahçivanlık, çiçekçilik alanında eğitim verilmiştir. 1924'de arıcılık ve tavukçuluk mektepleriyle genişletilen Kalender Ziraat Yurdu'nda kimsesiz ve yetim çocuklar, sıhhi bir ortamda toprağa ısındırılmışlardır. Öte yandan Kalender'in bahçesinde ve tesislerinde yetiştirilen ürünlerden kuruma gelir de sağlanmış. Kalender'in bahçesinde yetiştirilen sebze ve çiçeklerin, ihtiyaç fazlası olan süt ve yoğurdun satışından kar elde edilmesiyle arazi genişletilmiş, çiçek tarlaları ve turfandacılık için yeni tesisler kurulmuş veya kiralanmıştır (Sarıkaya, 2012, s. 90-94). İki cemiyetin birleşmesinden olumlu etkilenen Kalender Ziraat Yurdu, Ankara merkezinin olur ve izniyle genişletilmiştir. Böylece barakalarla üç sınıflı bir dersane, bir ticarethane, kümes, samanlık ve ahır inşa edilmiştir. 1926'da hizmete açılan bir açık hava sınıfı ile zayıf bünyeli çocuklara hem sağlıklı barınma, hem işe hem de meslek sahibi olma imkanı sunulmuştur.

1922'de Türk Çalıştırma Derneği'nin devrettiği yer ve binaları (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1338, s. 54) Kalender Yetim Yurdu adıyla hizmete açan Cemiyet, misafirhanedeki çocukları 1926'da tamamen Kalender'e aktarmıştır. Burada zirai eğitim sürdürülürken çocuklar daha sıhhi ve düzenli bir ortama kavuşturulmuştur. Böylece büyük ölçüde tarıma dayalı ülke ekonomisinin gelişimi için fenni usullerde tarım bilgisine sahip kişiler yetiştiren Kalender Yetim Yurdu verdiği eğitim ve iş bilgisiyile önemli bir ihtiyacı da karşılamıştır. 1931'de Kalender Yurdu, İstanbul Belediyesi ve Vilayetin nakdi yardımlarını kesmesi üzerine mali kaynaklarından mahrum kalmış ayrıca mesleki ve teknik eğitimin yeniden yapılandırılmasıyla kapatılmıştır. Buradaki çocuklar ise yatılı okullara, Yalova Gazi Çiftliği süthanesine ve Darülaceze'ye yerleştirilmiştir (Sarıkaya, 2012, s. 98).

Cemiyet'in 1922'de Türk ve Müslüman çocuklara hizmet vermek üzere Veznecilerde açtığı Süt Damlası 1924 Temmuzundan itibaren Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne devredilmiştir. Nisan 1925'de törenle açılan Süt Damlası cemiyetin sıhhi, ekonomik, kültürel ve eğitsel faaliyetlerine katkıda bulunmuştur (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1926, s. 7, 8) Süt Damlası; bebek ve çocukların gelişimlerini takip, sütlerinin yetersizliğinden dolayı emziremeyen annelere uygun şartlarda hazırlanmış sütlerle yardım, sağlık ve sosyal yardım yönünden emzirmenin ve ana sütünün çocuk ve anne için önemini anlatılması gibi hizmetleri vermiştir. (Safiye Ali, 1925, s. 9) Süt Damlası gibi Küçük Çocuklar Muayenehanesi de işçi annelerin yoğun olduğu bölgelerde pastörize süt hazırlanması, muayene ve sağlık taraması yapılması, bilgilerin kayıt edilmesi, ana sütü ve emzirme ve bebek bakımı konusunun anlatılması için çalışmaktaydı (Safiye Ali, 1925, s. 25, 26) 1926 raporuna göre Türkiye'de İstanbul, Ankara ve İzmir'de süt damlası bulunmaktaydı (Besim Ömer, 1341, s. 37).

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin 1925 yılı kongresinde nüfus siyaseti ve süt çocuklarının vefatının önlenmesine yönelik çalışmalarda üzerine düşeni etkin bir şekilde yapmaya çalışan İstanbul şubesi, Süt Damlası aracılığı ile fakir hamile kadınlara daha bebek anne karnında iken yardıma başlamış, bu desteğini bebek doğduktan sonra ve büyüyünceye kadar sürdürmüştür. Ülkede ilk yaş ölüm oranlarının fazla olmasından dolayı annenin emzirme, anne sütü, kendinin ve bebeğinin beslenme ve bakımını öğrenmesi gerekli görüldüğünden fenni usullerde bebek beslenmesi ve çocuk vefatının önüne geçilmesi için Süt Damlalarında ve muayenehanelerde anne eğitimi de verilmiştir (Sarıkaya, 2004, s. 94, 95). Ayrıca fakir ve çalışan anneler için uygun ortamlar oluşturma gayretinde olan Cemiyet süt çağındaki çocukların bakım

ve beslenmesine ilişkin bu çalışmalarını Küçük Çocuklar Muayenehaneleri, Anneler Birliği, Valideler Mutfağı gibi kurumlarında da hayata geçirmiştir (Safiye Ali, 1925, s. 1).

İstanbul'da fakir çocukların tedavi edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasında şubenin yetersiz kalması üzerine (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 15, 16). Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, İstanbul şubesine nakdi yardımlarda bulunmuştur. Örneğin, 1927-1929 yılı umumi kongre raporunda genel merkez şubelere iki yıl içinde 25.803 lira yardım yapmıştır (Gürbüz Türk Çocuğu, 1930, s. 2). Aynı zamanda Cemiyet şubeleri kendilerine gelir sağlamak ve faaliyetlerini tanıtarak halkın desteğini kazanmak için, kendi adlarına balo, güreş ve piyango gibi etkinlikler düzenleyebilmektedirler. Bu kapsamda İstanbul şubesi ve ilçelerdeki kolları çocuk baloları, müsamereler, kır ve deniz gezintileri düzenlenmiştir. Örneğin bir yurt içi şube olan Erenköy kolu bir yıl içinde balo, güreş, piyango ve yardım kampanyaları gerçekleştirmiştir. (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1937, s. 12).

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesine Bağlı İlçe Şubeleri ve Faaliyetleri

İstanbul'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti, kurulduğu ilk yıllarda açtığı şubelerini tekrar yapılandırarak faaliyetlerini 1923'den sonra da sürdürmüştür. Bunlardan Cemiyetin Beyoğlu, Üsküdar, Haliç, Kadıköy, Bakırköy ve Yeniköy şubeleri önceden açılmış ancak işgal şartları dolayısıyla kağıt üzerinde kalan bu şubelerden sadece Bakırköy, Kadıköy ve Üsküdar şubeleri faaliyete bulunabilmişlerdi. 1923'den sonra İstanbul merkeze bağlı bu ilçeler ve yeni açılan şubelerin faaliyetleri Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti isminin Çocuk Esirgeme Kurumu olarak Türkçeleştiği 1935 yılına kadar şöyle özetlenebilir:

Üsküdar Şubesi

Cemiyetin 1917'de ilk açtığı şubelerden biridir. 1927 yılına ait hazırlanan bilançodan şubenin, bayramlarda çocuklara ve halka rozet, şefkat pulu ve tasarruf zarfları dağıtarak gelir elde ettiği görülmektedir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 51). Üsküdar şubesi çocukların hijyenisini korumak amacıyla belediye doktoru tarafından okullarda genel konferanslar düzenlemiş, toplumsal terbiye konusunda çocuk uzmanlarına halka açık konferanslar verdirerek, çocuk sorunlarını ve bakım usullerini halka öğretme ve bilinçlendirme yönünde faaliyet göstermiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1933, s. 21). Sıhhi konudaki faaliyetleriyle öne çıkan bu şubenin 1935'deki heyet-i idaresinde, ihtiyar heyetinden İsmail Hakkı Bey, Tüccardan Fevzi Bey, Tüccardan Hasan Bey, Sabit Bey, Emekli Binbaşı Abdullah Bey, Avukat Diyamandı Bey, Tüccardan Takfur Bey bulunmaktaydı (Gürbüz Türk Çocuğu, 1935, s. 35).

Adalar Şubesi

Kurulduğu günden itibaren çok sayıda çocuğa sıcak öğle yemeği, fakir çocuklara süt, ilaç gıda ve giysi yardımları yapan şube, milli bayramlarda çocukları baştan aşağı giydiren sevindirmiştir. Şubenin bu uygulamayı her yıl arttırarak yaptığı raporlarında görülmektedir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1936, s. 15). 1928'de gerçekleştirilen toplantı ile Büyükkada şubesi başkanlığına, posta telgraf müdürü Rauf Bey seçilmiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 52).

Beyoğlu Şubesi

Ocak 1928'de yapılan toplantıda reisliğe Beyoğlu Belediye Müdürü Hazım, katipliğe Leon Papazyan ve veznedarlığa Hakkı Bey seçilmiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 52). Okullardaki fakir çocuklara kırtasiye, çamaşır, ayakkabı gibi nakdi yardımlarda bulunan şube, özellikle Cumhuriyetin onuncu yılında bu sayıyı

daha da arttırmıştır (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1934, s. 17). Örneğin 1934'te 23 Nisanda verdiği çocuk balosuna 800 çocuk katılmış ve yardım toplanmış, çocuk haftası zarfları ve sinema günlerinden de hem çocuklar yararlanmış hem de gelir elde edilmiştir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1935, s. 14). Beyoğlu kaza koluna bağlı olan Galata, Kasımpaşa, Şişli nahiyelerinin her yıl artan hizmetlerine yıllık raporlarda detaylı olarak yer verilmiştir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1936, s. 17).

Bakırköy Şubesi

Cemiyetin önemli şubelerinden biri olan Bakırköy ilk kez yıllık toplantısını yaptığı 1928 yılında kışın düzenlediği bir müsamereler ile açılışını yapmış ve heyet-i idare üyelerini seçip belgeleri İstanbul'a göndermiştir. Şube idare heyeti, Dr. Fevzi, Nüzhet, Peştemalciyan, Sadi ve Rauf Fehmi beylerden oluşmaktaydı (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 55-58). Cemiyet kendi kaza merkezine bağlı köylerde de faaliyet göstererek, halkın cemiyet ve onun faaliyetleri hakkında bilgilendirilmesini önemsemiş, üye sayısını arttırmak için gayretle çalışmıştır. 1927 yılındaki müsamereden ve çocuklar için açtığı bakım evinin çalışmalarından 13 çocuğu yarandıran şube, süt ve gıda dağıtımında ve haftada üç gün muayene hizmetiyle halkın sevgi ve güvenini kazanmıştır. Bakırköy çevresinde yer alan 11 köy ile yakın ilişkiler arttırılmış ve çevre ilçelerle işbirliği yapılarak çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Örneğin Florya bahçesinde 48 çocuk sünnet ettirilmiş ve bu ortak etkinlik sonraki yıllarda da sürdürülmüştür (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1928, s. 60).

Bakırköy şubesinin başarılı çalışmalarından biri doğumevi açmasıdır. 1930'larda inşasına başlanan ve halkın yardımlarıyla hayata geçirilen doğumevi, ilk yıllardan itibaren doğum, ameliyat ve anne eğitimi konusunda ses getirir çalışmalarda bulunmuştur. Ocak 1932'de resmen hizmete açılan doğumevi yardımlaşmanın başarılı bir örneği olmuştur. Doğumevi inşası sırasında kontrol mimarı Şinasi Sebati, mimar Edip, Belediye mühendisi İhsan Beylerden, Anneler Birliği'nden, Bez Fabrikası ve Feshane fabrikasından, Cemiyet'in Fatih şubesinden, Haznedar çiftliği sahibi Hüseyin Bey'den maddi yardım ve destek alınmıştır (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1935, s. 13). 1929 dünyayı etkileyen ekonomik buhrana rağmen açıldığı ilk birkaç ay içinde 8 doğum ve 3 ameliyatın yanında süt ve gıda dağıtımında yararlılıklar göstermiş, 1934 yılında 63 tabii doğum, 16 doğum ameliyatı, 31 kadın ameliyatı, 7 prematüre doğum yapılmıştır. 1932'den itibaren hizmet veren doğum ve bakım evi hizmet verdiği anne ve çocuk sayısını arttırmıştır (Sarıkaya, 2004, s. 233, 234). Şubenin 1935'deki heyeti idaresinde; Reis: Dr. Rauf Fehmi Bey, Katip: Fevzi Çelebi Bey, Muhasip: Sadi Şerif Bey, Veznedar: Peştemalciyan Bey, Aza: Melek Fevzi, Adil ve Mehmet Şeref Beyler vardı (Gürbüz Türk Çocuğu, 1935, s. 34).

Çatalca Şubesi

İstanbul şubesine bağlı Ekim 1926'da açılan Çatalca şubesinin ilk idare heyeti başkanlığına Çatalca Mahkeme Reisi Alaaddin Sabih, azalığa Dr. Fazıl, Tüccar Yusuf, veznedarlığa sıhhiye memuru Hüsnü ve katipliğe Avukat Reşat Beyler seçilmişlerdir. Çatalca Şubesinin çalışmaları arasında; tüccar ve öğretmenlerden oluşan yüze yakın aza kaydını ilk aylarda başarabilen ve Türk Çocukları Koruma Teşkilatını kurmaya gayreti gösterilebilir. Şube bu teşkilat ile Çatalca ve civarındaki öksüz çocukları yatı mekteplerine gönderinceye kadar himaye etmeyi amaçlamıştır. Devam eden yıllarda Şube çalışmalarında Çatalca Kaymakamlığı, Halk Fırkası, Belediye Başkanı, mülki ve askeri memurların yardımıyla 200 çocuğun sünnet ettirildiği bir sünnet düğünü ve sonbaharda bir güz eğlencesi düzenlenmiştir. Okullardaki fakir çocukların beslenme sorununa çözüm

s. 79-83, 84) Kadıköy Şubesi'nin 1935'deki idare heyetinde; İstanbul Mebusu Salah Cimcoz Bey, emekli Miralay Şevki Bey, Nami Ali Bey, Seyrisefain işletme müdürü Burhanettin Bey, Avukat Remzi Bey, Tüccardan Sabur Sami Bey, Hasan Tahsin Bey bulunmaktaydı (Gürbüz Türk Çocuğu, 1935, s. 35).

Yeniköy Şubesi

İstanbul'daki çok aktif olamayan şubelerden biri olan Yeniköy Şubesinin merkeze gönderdiği yazıdan cemiyetin toplantılarına yeterli katılımın olmadığı, aza kaydının az olmasından dolayı yardım toplanamadığı ve cemiyetin amaçları doğrultusunda çocuklara yeterince yardım yapılmadığı ancak hesapların tutularak bilançonun hazırlandığı ve kasada üç bin liraya yakın bir miktarın bulunduğu belirtilmiştir (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1341, s. 55).

Kartal Şubesi

Cemiyetin İstanbul şubesinin her yıl şube sayısını arttırmayı hedeflediği ve 1930'lerden sonra da İstanbul merkeze bağlı şubeler açtığı görülmektedir. Bunlardan biri de Kartal Şubesidir. 30 Mart 1933'de kurularak çalışmaya başlayan şube, Kurban bayramında yardıma muhtaç çocuklara yardım etmiş, 23 Nisan Çocuk Bayramında müsamere düzenlemiş, Cumhuriyet'in onuncu yılında bir güreş müsabakası hazırlayarak cemiyete gelir sağlamıştır (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1934, s. 19).

Eminönü Şubesi

1932'de Çocuk Bayramında Gülhane Parkında bir eğlence düzenleyerek gelir elde ettiği gibi cemiyetin tanıtımına katkıda bulunmuştur. Yüzlerce okul çocuğuna öğlen yemeği, muayene ve tedavi imkanı sunan şube, sünnet töreni yapmış, bayramlarda giydirilen çocuk sayısını 1934 yılında 15 bine çıkarmıştır (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1935, s. 15). Şubenin 1935'deki heyeti idaresi Reis Dr. Ali Rıza Bey, Muhasip ve Veznedar ise Hüsamettin Beyden oluşmakla birlikte azalar arasında Darülfünundan Ali Rıza Bey ve Vesile Hanım, Darülfünun müderrislerinden Suphi Bey ve Dr. Halil Sezai bey, yedek aza olarak da Dr. Burhanettin Bey ve Emekli Muhittin Paşa bulunmaktaydı (Gürbüz Türk Çocuğu, 1935, s. 35).

Beykoz Şubesi

1934 yılında açılan ve yaptığı yardımlar ile çevresinde tanınan şube, çalışmalarını zamanla arttırmayı hedeflemiştir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1936, s. 16).

Yalova Şubesi

1932 yılı raporlarına göre Yalova kazasındaki cemiyet merkezi, fakir köylü çocukların ilk eğitimlerini yapmaları için bir çocuk yuvası kurmuş ve 19 çocuğa eğitim imkanı sunmuştur (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1933, s. 19). 1934 yılında Yalova Çocuk Yuvası 16 ücretsiz ve 12 ücretli olmak üzere toplam 28 çocuğa eğitim fırsatı vermiştir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1935, s. 18). Yalova Himaye-i Etfal şubesinin Reisi Dr. Ali Rıza Bey, Muhasibi eczacı Zebur Bey, Katibi Maarif memuru Ziya Bey, azalar ise Bakkal İsmail Hakkı Bey ve Aziz ağa idi (Gürbüz Türk Çocuğu, 1935, s. 35).

Cumhuriyet'in onuncu yılında yeni şubeler açan İstanbul merkezi büyümesini sürdürerek; 1932'de Kumkapı, Eminönü, Küçükpazar, Alemдар, Beyazıt (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1933, s. 83, 84); 1933'de Beyoğlu kazasına bağlı Şişli, Kasımpaşa, Galata nahiyelerinde; Kartal kazasına bağlı Pendik ve Maltepe nahiyelerinde; Kadıköy kazasına bağlı Kızıl Toprak ve Erenköy nahiyelerinde birer şube açmıştır (Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1934, s. 25). Şubeler ilk yıllarından itibaren çalışmaya başlamışlardır. Örneğin, Erenköy kolu 1934 yılında açılmış ve ilk yılında

balo, güreş ve piyango düzenlemiş, sinema sahibiyile anlaşılacak çarşamba günleri çocuklara uygun film izletmiş ve sinema bileti gelirlerinin yarısını kuruma vermiştir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1937, s. 12, 14). Benzer şekilde, Eminönü kaza koluna bağlı Alemдар nahiyesi 1933'den beri açtığı aşevi ile çok sayıda çocuğa yemek vermiş ve milli bayramlarda hediyeler verdiği fakir çocukları sevindirmiştir (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, 1936, s. 18, 19).

Sonuç ve Öneriler

Himaye-i Etfal Cemiyeti, kimsesiz çocukları korumak amacıyla 1917'de İstanbul'da kurulmuştur. Savaşlar sırasında ülkede sayıları hızla artan kimsesiz çocuklar sorununun çözümü bulmak isteyen herkesin üye olabildiği Cemiyet, gönüllülük esasına dayalı ilkelerle I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında faaliyetlerine başlamıştır. Cemiyet, kuruluşuna dair yasal işlemleri tamamladıktan sonra toplantılar düzenlemiş, nizamnameler yayınlamış, şubeler açmış ve bazı hizmet kurumları kurmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın başkenti İstanbul, 13 Kasım 1918'de İtilaf devletlerinin işgaline uğramış ve bu işgal yaklaşık beş yıl sürmüştür. Bu işgal döneminde işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümetinin engellemelerinden dolayı aktif çalışamayan Cemiyet, hedeflerine de ulaşamamıştır. Hatta o dönemde bütün cemiyetlerin yaygın olarak kullandığı tombala, müsamere, sergi ve gezi gibi etkinlikleri engellenen Cemiyet'in gelirleri de zayıf kalmış ve çocuklara hizmetlerinde aksamalar yaşanmıştır. Bu dönem Cemiyetin verimli ve zayıf çocuklar için kamp kurması dahi yasaklanmıştır. Böyle zor koşullar altında planlarını gerçekleştiremeyen Cemiyet, uluslararası yardım örgütlerinden de yeterli desteği alamamıştır.

1918 sonlarında cephelelerden dönebilenler kendi vatanlarının azınlıklar ve itilaf devletlerince işgal edildiğini görünce kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini anlamışlardır. Mahalli ve yerel kurtuluş çarelerinin arandığı böyle bir dönemde millet, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde son bir varoluş mücadelesine girmiş ve Türk Kurtuluş Savaşı'na başlamışlardır. 1922'nin sonlarına kadar devam eden Milli Mücadele yıllarında Karadeniz'de Rum, Ermeni, Gürcü ve İngilizlerle; Doğu Anadolu'da İngiliz ve Ermenilerle, Güneyde Ermeni, İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla; batıda Yunanlılarla ve İstanbul'da tüm azınlıklar ve İtilaf güçleriyle mücadele etmek zorunda kalan Türkler büyük acılara rağmen kendi vatanlarını kurtarabilmişlerdir.

Nihayet Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Mudanya Mütarekesi sonrasında İstanbul'un işgalden kurtarılmasıyla Cemiyet de rahat bir nefes alabilmiştir. Cemiyet, 30 Haziran 1921'de benzer gayeyle Ankara'da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile 1923'de birleştikten ve onun şubesi olduktan sonra başarılı çalışmalar yapabilmıştır. Bu kapsamda Cemiyetin İstanbul Şubesi bünyesindeki Anneler Birliği, Süt Damlası, Ziraat Yurdu ve dispanser gibi kurumlarıyla çocuk ve anneye yönelik sağlık, eğitim ve sosyal içerikli yardımlar yapmış, kağıt üzerinde kalan şubelerini faal hale getirmiş ve şube sayısını arttırmıştır. Ticari ve siyasi bir gaye taşımayan bir sosyal yardım kuruluşu olan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul şubesi, cemiyetin amaç ve hedefleri doğrultusunda çalışmıştır. Cemiyetin 1935'de Çocuk Esirgeme Kurumu adını almasına kadar İstanbul'da ondan fazla şube açarak binlerce çocuğa himaye hizmeti veren İstanbul Şubesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin çocuk ve nüfus davasına, cehaletle mücadelesine destek olmuş, toplumsal hıfzıssıhha ve terbiye hizmetlerini geniş kitlelere ulaştırma gayretiyle çalışmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ata, F. (2005). *İşgal İstanbul'unda tehcir yargılamaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Besim Ömer. (1341). *Etfale muavenet beynelmilel ittihadı 1924 senesinde Viyana ve Budapeşte'de inikad eden çocuk kongresi*. Ahmet İhsan ve Şürekâsı.
- Çavdar, T. (2001). *Milli Mücadele'ye başlarken sayılarla durum ve genel görünüm II*. Cumhuriyet Yayınları.
- Çocuk Esirgeme Kurumu. (1937). *Çocuk Esirgeme Kurumu Erenköy kolu*. Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları.
- Güler, A. (2000). *Tarihin tanıklığında Ermeniler ve Rumlar*. TÜRKAR Yayınları.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1333). *Himaye-i Etfal Cemiyeti Umûmiyesi İstanbul Şubeleri'nin teşkilat ve vezâifine dair talimatnâmedir*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1333). *Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumiyesi nizamnâme-i esasîsi*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1334). *Himaye-i Etfal Cemiyeti 24 Şubat 1334 tarihinde inikad ederek Meclis-i Umumide kıraat edilmek üzere Heyet-i Merkeziyece 16 Şubat 334 tarihinde kabul edilmiş olan 1333 sene-i maliyesine mahsus senelik umumi rapor ve bilanço*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1335). *Himaye-i Etfal Cemiyeti 24 Şubat 1335 tarihinde inikad edilecek meclis-i umumide kıraat edilmek üzere Heyet-i Merkeziyece 16 Şubat 1335 tarihinde kabul edilmiş olan 1334 sene-i maliyesine mahsus senelik umumi rapor ve bilanço*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1338). *Himaye-i Etfal Cemiyeti, 5 Mart 1338 tarihinde inikad edecek meclis-i umumide kıraat edilmek üzere Heyet-i Merkeziyenin 12 Şubat 1338 tarihinde içtimainda kabul edilmiş olan 1337 sene-i maliyesine mahsus senelik umumi rapor ve bilanço*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- İsimsiz. (1935). *Şubelerin faaliyetleri. Gürbüz Türk Çocuğu, LXXXII, Ağustos, 34-35*.
- İsimsiz. (1930). *Cemiyetin hülasa-ı mesaisi. Gürbüz Türk Çocuğu, XLV, Haziran, 2-3*.
- Johnson, C.R. (2007). *İstanbul 1920* (Clarence Richard Johnson M.A, Ed.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Okay, C. (1999). *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*. Şule Yayınları.
- Safiye Ali. (1925). *Küçük çocuklar muayenehanesi ve süt damlası*. Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası.
- Sarıkaya, M. (2004). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2012). *Türkiye'de zirai eğitime bir örnek: Kalender ziraat yurdu. Kültürümüzde toprak. Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 4(7), 87-101*.
- Sarıkaya, M. (2014). *İşgal İstanbul'unda kimsesiz çocuklar ve Himaye-i Etfal Cemiyeti*. Araştırma Yayınları.
- Saylan, G. F. (2010). *1918-1923 yıllarında itilaf devletlerinin İstanbul ve çevresindeki faaliyetleri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi].
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar, I*. MEB Yayınları.
- Temel, M. (1998). *İşgal yıllarında İstanbul'un sosyal durumu*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toprak, Z. (1994). *Fuhuş. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, III, 342-345*.
- Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu. (1937). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi 1935-1936 yılı kongresinde okunan umumi rapor merkez ve kolları bir yıllık icraatı*. Ahmet İhsan ve Şürekası.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1338). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 5 Mart 1338 tarihinde inikad edecek meclis-i umumi kongresinde kıraat edilmek üzere Heyet-i Merkeziyenin 12 Şubat 1338 tarihli içtimainda kabul edilmiş olan 1337 sene-i maliyesine mahsus umumi rapor ve bilanço*. Ahmet İhsan ve Şürekası.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1340). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1340 tarihinde inikad eden kongrede kıraat ve kabul edilen 1339 kânunusanisi iptidasından 1340 Nisan nihayetine kadar on beş aylık mahsus umumi rapor ve bütçe ve bilançolar*. Ahmet İhsan ve Şürekası.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1926). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1340-1341 senesi kongresinde kıraat olunan raporla 1340 Mayıs iptidasından 1341 senesi Mayıs nihayetine kadar on üç aylığa mahsus umumi rapor, bütçe ve bilançolar ve müfettiş raporlarıyla kongre mukarreratı*. Ahmet İhsan ve Şürekası.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1928). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesinin 1927 senesi iptidasından nihayetine kadar bir senelik umumi rapor ve 1928 bütçesi ve esbab-ı mucibe*. Ahmet İhsan ve Şürekası.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1931). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Merkezi, dokuzuncu ve onuncu seneler umumi kongresine takdim edilen 1930-1931 seneleri mesai raporu*. Yenigün Matbaası.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. (1933). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkezi 1932-1933 senesi kongresinde okunan umumi rapor merkez ve şubelerin bir senelik icraatı*. Hakimiyet-i Milliye Matbaası.
- Türkmen, Z. (2000). *İşgal yıllarında İstanbul'daki uygulamalar: Mütareke döneminde Ermeniler tarafından Türk çocuklarının kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması. KÖK Araştırmalar Dergisi, 2, 269-277*.
- Uçuk, C. (2002). *Bir imparatorluk çökerken*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yargıcı, K. (2005). *İngiliz devlet arşivi gizli belgeleri, Türkiye'nin parçalanması ve İngiliz politikası (1900-1920)*. Örgün Yayınevi.
- Yıldıztaş, M. (2010). *Yaralı payitaht İstanbul'un işgali*. Yeditepe Yayınevi.

Demokrat Parti Dönemi Deniz Taşımacılığı Politikaları

Maritime Transport Policies of the Democratic Party Period

Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 12.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 07.12.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 30.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ
E-mail: omerfrkgnglmz@gmail.com

Atıf: Güneğilmez, Ö.F. (2022). Demokrat Parti dönemi deniz taşımacılığı politikaları. *Atatürk Dergisi*, 11(2), 60-64.

Cite this article as: Güneğilmez, Ö. F. (2022). Maritime transport policies of the Democratic Party period. *Journal of Atatürk*, 11(2), 60-64.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

XIX. yüzyıldan itibaren Türk deniz taşımacılığı alanında farklı kurumlar hizmet vermiştir. Bu kurumlar çeşitli reformlarla yenilenmeye çalışılmış olsa da bir türlü istenilen başarı elde edilemedi. Milli Mücadele'nin ardından deniz taşımacılığı sektörüne canlılık kazandırma için birçok idari yapılanmaya gidildi ve kanuni düzenlemeler yapıldı. Cumhuriyet Dönemi'nde deniz vasıtalarını ihtiyaca cevap verebilecek bir hale getirmek için önemli adımlar atıldı. Demokrat Parti'nin liberal politikaları sonucunda devlete ait deniz taşımacılığı yapan işletmeler ve tersaneler, 1952 yılında kurulan Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı çatısında toplandı. Hisselerinin %49'unu halka arz ederek, Türk denizciliğini hantal ve gelişmeyen yapısından kurtararak kar getiren bir kurum haline getirmek amaçlandı. Bu dönemde çıkarılan kanunlar ile özel sektöre bağlı deniz taşımacılığının da finansal açıdan rahatlaması sağlandı. Demokrat Parti, devletçi ve liberal ekonomik politikaları birlikte yürüterek deniz taşımacılığı sektörünü geliştirmeyi ve modernize amaçladı.

Anahtar Kelimeler: Deniz taşımacılığı, ekonomik politika, liman, denizcilik, Demokrat Parti

ABSTRACT

Since the 19th century, different institutions have served in the field of Turkish maritime transport. Although these institutions were tried to be renewed with various reforms, the desired success could not be achieved. After the National Struggle, many administrative structures were made and legal regulations were made in order to revitalize the maritime transport sector. In the Republican Era, important steps were taken to make sea vehicles capable of meeting the needs. As a result of the liberal policies of the Democrat Party, state-owned maritime transport enterprises and shipyards were gathered under the umbrella of Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı, which was established in 1952. By offering 49% of its shares to the public, it was aimed to save the Turkish maritime industry from its cumbersome and underdeveloped structure and turn it into a profitable institution. With the laws enacted in this period, maritime transportation dependent on the private sector was also financially relieved. The Democratic Party aimed to develop and modernize the maritime transport sector by carrying out statist and liberal economic policies together.

Keywords: Democrat Party, economic policy, maritime, maritime transport, port

Giriş

Deniz ulaşımı tarihin her döneminde önemini korumuştur. Denizciliğe önem veren milletler, vermenlere göre ekonomik ve askeri anlamda her zaman daha avantajlı bir konumdadır (Bostan & Özbaran, 2009). Türkiye de üç tarafı denizlerle kaplı bir yarımada ve akarsu ağıyla örülü bir ülke olması itibarıyla deniz ulaşımına elverişli durumdadır. Türklerin denizcilik faaliyetleriyle yoğun bir şekilde Anadolu coğrafyasına gelişleri ile başladı. 1090 yılında Çaka Bey'in İstanbul'u ve Anadolu'yu fetih stratejisinde Ege kıyılarını ele geçirmek olduğu bilinmektedir. Bu tarihte İzmir-Karaburun açıklarında Bizans donanması ile yapılan savaş ilk Türk deniz zaferidir (Adak, 2022). Bu fetih hareketleriyle kuzey ve batı Anadolu sahillerine ulaşan Türkler denizcilik faaliyetlerine başladı (Bostan, 2008).

Askeri alanda alınan başarısızlıklar ve deniz ticaret yollarının değişmesi ile beraber Osmanlı Devleti, duraklama döneminde beraber deniz gücü ve ticareti açısından zayıfladı. Bunu düzeltmek adına ilk reform hareketleri, XVIII. yüzyılın sonlarında askeri alanda başladı. Osmanlı Donanmasının 1571'de

İnebahtı'da Haçlılar tarafından, 1770'de Ruslar tarafından yakılması denizcilik alanında reformun gerekli olduğunu dönemin devlet adamlarına işaret etti. Tanzimat Dönemi'nde (1839–1876) reform süreci devam etti. Ağırıklı olarak İngiliz donanması örnek alındı. İngilizler bu reform hareketleri sırasında önemli roller aldı. XVIII. yy. bilimsel bilgi birikimi ulaşım teknolojilerinin ve araçlarının hızla değişimine sebep olmuştur. Teknolojinin gelişmesi ve yeni ulaşım araçlarının icadı ile denizcilik alanında kürek ve yelkenlilerin yerini buharlı gemiler aldı (Gençoğlu, 2015).

Osmanlı Devleti'nin yelken ve kürekten buhar gücüne geçişi o dönemin Avrupa devletlerinden daha geç olmuştur. İlk buhar makineli gemisi "Buğ (swift)" 1827'de tersane için satın alınmasına karşın Osmanlı kıyılarında buharlı ticaret gemilerinin seferleri 1843'te yapılmaya başladı. Tanzimat Dönemi ile birlikte denizcilik alanına yönelik reformları yapmak amacıyla 1840'da önce geçici bir bahriye meclisi kuruldu. 1844'de ise taşımacılık için Fevaid-i Osmaniye şirketi faaliyet göstermeye başladı. Bu durum kurumsallaşmayı da yanında getirdi ve 1845'de bahriye meclisi kalıcı hale getirildi. Bahriye meclisinin genel amaçları ise tersane ve donanma işlerini yürütecek, planlı çalışmalarını sağlamaktı (Camcı ve ark., 1994).

Takvim-i Vekâyi' de 19 Şubat 1844'te yer alan 266 sayılı kanun ile Fevaid-i Osmaniye'nin taşımacılığa başlandığını anlaşılmaktadır. Yayınlanan kanun ile Gemlik-İzmit-Tekirdağ arasında Fevaid-i Osmaniye'ye ait Seyr-i Bahri, İstanbul çevresi için ise Eser-i Hayr vapurlarının seferler düzenlenmesi kararlaştırıldı. (Nuri, 1926). Böylece buharlı gemiler ile şehirlerarası ve İstanbul şehir hattı kurulmuş oldu

Fevaid-i Osmaniye'ye Sultan Abdülaziz' tarafından, 1871 yılında, İdare-i Aziziye ismi verildi. Abdülaziz tahttan indikten sonra ise kurumun ismi II.Abdülhamit tarafından değiştirilerek 1878'de İdare-i Mahsusa adını aldı (Camcı ve ark., 1994). İdare-i Mahsusa'da 3 Kasım 1909'da İngiliz Fairfield Shipbuilding ve Weddel Turner şirketlerine satılmasına rağmen satış sözleşmesi feshedildi¹. 10.000 lira olan teminat bedeli ise iade edilmeyip hazineye devredildi (BOA, DVN. MKL. 00049.00010). İngiliz şirketten geri alınan İdare-i Mahsusa, Padişah V. Mehmed Reşat'ın onayı ile 9 Eylül 1910' Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi ismini aldı. Böylece Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi hizmete girdi (Tutel, 2006).

Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'te Türk karasularında yabancılara ait modern gemiler egemendi. Dolayısıyla bunlar uluslararası karasularında ve Türkiye kıyılarında taşımacılık yapmaktaydı. Türkler ise yelkenli ve daha küçük tekneler ile yakın işkeleler arasında faaliyet göstermekteydi. (Müderrişoğlu, 2007). Cumhuriyeti kuran kadro Osmanlı'dan kalan Seyr-i Sefâin İdaresi'ni modernize etmek için birçok kanuni düzenleme yaptı. Seyr-i Sefâin İdaresi'ne yönelik ilk düzenlemeler 1923'ten itibaren yapılmaya başlandı. Öncelikli olarak 23 Ocak 1923'te çıkarılan 2195 Sayılı Kararname ile kurum Türkiye Seyr-i Sefâin İdaresi adını aldı (BCA, 30.18.1.1.6.46.15).

Türkiye Seyr-i Sefâin İdaresi'nin, iktisadi açıdan birçok sorunu bulunmaktaydı. Bundan dolayı kurumda köklü ve büyük değişimler yapmak şarttı. Türkiye Seyr-i Sefâin İdaresi'nin mali sorunları kurumun sonunu getirdi. 2239 sayılı Denizyolları İşletme

Kanunu'na tamamlayıcı başka bir kanun eklenerek kurumun faaliyetlerine son verildi. 1933'te Anadolu, Kadıköy, Adalar, Yalova Hattı (AKAY), Denizyolları ile Fabrika ve Havuzlar Müdürlükleri adında 3 farklı kurum oluşturuldu. Bu kurumlar hantal işleyişleri sonucunda 3295 sayılı kanunla, 1937'de Denizbank'a bağlandılar. 1939'da çıkarılan 3633 sayılı kanun ile Denizbank kaldırılarak yerine iki yeni kurum oluşturuldu. Bu kurumlar; Devlet Limanları İşletme Umûm Müdürlüğü ile Devlet Denizyolları ve İşletmeleri Umûm Müdürlüğü'dür. Devlet Limanları İşletme Umûm Müdürlüğü, 1944'de çıkarılan 4571 sayılı kanunla lağvedilerek bütün şubeleri Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umûm Müdürlüğü'ne devredildi. (Güneşilmez, 2021).

Deniz Taşımacılığına Yönelik Kanuni ve İdari Düzenlemeler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişle birlikte denizcilik politikaları da yeni partilerin programlarına girdi. İktidarda bulunan Demokrat Parti'nin 1946 tüzüğüne göre Devletçilik İlkesi'ne uygun olarak özel teşebbüsler desteklenmeliydi. Devlet özel teşebbüslere güvenli ve yeni iş sahaları açmalıydı. Tüzükte yer alan "devlet deniz işletmeciliği ile ilgili bütün vasıta, tesis ve teşekkülleri bir idare altında toplamayı gerekli bulmaktayız. Özel şahıslar, deniz işletmeciliği ve şilepçiliği himaye etmeliyiz. Türk ihracat mallarını milli vasıtalarımızla dış pazarlara götürmek gayemiz olmalıdır. Memleketimizin üç tarafı denizlerle çevrilidir. Coğrafi durumumuz, endüstri, ticareti ve sporu ile en ileri denizci bir millet olarak yetişmek fırsat ve kabiliyeti vermektir. Denizciliği Türk'ün büyük milli ülküsü olarak kabul ediyoruz" sözleri Demokrat Parti'nin denizcilik sektörüne bakış açısını ortaya koymaktaydı. Bu aynı zamanda Devlet Denizyolları ve Liman İşletmeleri Umûm Müdürlüğü'nün de işleyiş tarzının ne surette olacağını bir ifadesi idi (BCA, 490.1.0.0.435.1807.1).

TBMM'de hükümet programını 29 Mayıs 1950'de açıklayan Başbakan Adnan Menderes tek parti yönetiminin ekonomik açıdan sahip olduğu yanlış politikaları "Hakikat şudur ki; uzun süren tek parti hâkimiyeti devrinin hükümetimize intikal eden neticeleri bu ölçüye göre, asla müsait sayılamaz. Nitekim memleketimizin geniş imkânlarıyla milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa uzun yılların beyhude israf edilmiş olduğuna ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icabediyor. Böylece, zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemediyen artırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsâl hayatını kısırlatacak iktisâdi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lazımdır" sözleri ile eleştirmektedir (TBMM, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, II, 2013, s.751). Bu sözler tek parti dönemindeki ekonomi politikalarının terk edileceğinin göstergesiydi. Menderes'e göre bu tekelsel sistem Türk ekonomisinin gelişiminin önünde ki en büyük engellerden biriydi.

Hükümet programında açıklanan bu fikirler devlet kurumlarındaki dönüşümün habercisiydi. Nitekim Devlet Denizyolları ve Limanları Umûm Müdürlüğü ile ilgili kanuni düzenlemeler başladı. Bakanlar kurulunda yapılan görüşmelerde kurumun bütçesinin sınırlı olması, "ağır bir işletme" olarak değerlendirilmesi, katma bütçe ile

1 Satış sözleşmesinde yer alan on sekizinci madde ile hükümetin yapacağı herhangi bir talep üzerine imtiyaz sahibi şirket gemilerin bir kısmını veya tamamını ilgili makama teslim etmeye mecburdu. Şirketin hisse satışlarının kâr edememesi ve İtalyanlar ile yapılan Trablusgarp Savaşı (1911-1912) gibi sebeplerden dolayı Fairfield Shipbuilding ve Weddel Turner şirketleriyle olan imtiyaz feshedildi. (BOA, DVN. MKL. 00049.00010).

yönetilmesi² yapılacak değişikliklerin ana sebepleri idi. Bakanlar Kurulu kanun tasarısının nedenini şu şekilde ifade etmekteydi: “Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü, mülhak bütçe ile idare olunan ve masrafça Devlet dairelerinin muhasebe usullerine ve Sayıştay vizesine tâbi ve umûmiyetle muamelelerinde Ulaştırma Bakanlığı'nın tasvip ve tasdikine muhtaç muayyen kalıplar içerisinde donmuş kalmış bir devlet dairesidir. Bu şekil bir idarenin maksadı teminden uzak olduğu tereddütsüz kabul olunmaktadır.” Kurumun değişimi şart olarak görülmekteydi. Dolayısıyla kurumsal yapının tamamen değiştirilmesi kararlaştırıldı. Devlet Denizyolları ve Liman İşletmeleri Umûm Müdürlüğü'nün, Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı adında yeni kurulacak olan bir bankaya devri uygun görülmekteydi. (Denizbank Türk Anonim Ortaklığı Kanunu Tasarısı ve Ulaştırma Komisyonu ile Karma Komisyon Raporları (1/224), TBMM, S.No.276).

TBMM'nin 9 Ağustos 1951'de ki oturumunda konuyla ilgili söz alan DP Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, katma bütçeli kurumların devlet hazinesini yükünden ve Avrupa'da özel teşebbüsün gerekliliğinden bahsetti. (TBMMZC, IX/9, 1951). Yine aynı gün ikinci oturumda DP Zonguldak Milletvekili Cemal Kıpçak, kurulacak olan Denizcilik Bankası'nın %49 hissesinin özel teşebbüste bulunmasının uygunluğundan bahsetmekteydi (TBMMZC, IX/9,1951). İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar ise kanunu “Denizbank Kanunu, Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'nün yaptığı vazifeleri görecek yeni bir organ vücuda getirmekten ibaret bir kanun değildir. Denizbank Kanununun demin arzettiğim maksadı dışında ve ondan belki daha üstün olarak deniz işlerimizde hususi teşebbüse, hususi çalışacak denizcilere, limancılara geniş iş sahası açan ve bu itibarla devletçiliğin tatbikatında, hükümetçilik zihniyeti şeklinde tecelli eden tatbikatında bir ferahlık veren kanun demektir. Bu kanunun iki mühim hususiyeti vardır. Birisi Devlet Denizyollarının vazifelerini yapacak yeni bir organ vücuda getirmektedir. İkincisi devletçiliğin çok geniş sahada yayıldığı bu mevzuda hususi teşebbüse geniş iş sahaları açmaktadır.” Sözleri ile açıklamaktaydı (TBMMZC, IX/9,1951, s.814.). Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu iki yüz otuz dokuz kabul oyuna karşın on dokuz ret oyu ile 10 Ağustos 1951'de TBMM'de kabul edildi (TBMMZC, IX/9, 1951).

“T.C. Resmi Gazete”de 16 Ağustos 1951'de 5842 sayılı “Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu” yayımlandı. 500.000.000 lira sermayeli ve doksan dokuz yıllığına kurulmuş olan kuruluşun; %51'i devlete ait iken %49'u ise özelleştirilecekti. Merkezi İstanbul olan bankanın Bakanlar Kurulu tarafından atanan bir genel müdürü ve yedi kişiden oluşan yönetim kurulu olacaktı. Yönetim kurulunun, dördü devlet üçü ise diğer ortaklıkların temsilcilerinden oluşacaktı. Banka, deniz ulaştırmasıyla doğrudan doğruya her türlü bankacılık işlemlerini yapmaya yetkiliydi. Türkiye kıyılarında düzenli deniz taşımacılığı ile görevliydi. Buna ek olarak uluslararası sularda her türlü taşımacılık ve nakliyat Denizcilik Bankası'na aitti. Bakanlar Kurulu kararıyla kendisine devredilecek boşazlar, iskele, rıhtım ve kanalları 3004 sayılı kanun gereğince işletecekti. Banka Van Gölü İşletmesini de kanunlara uygun bir şekilde işletecekti. (T.C. Resmi Gazete, 16 Ağustos 1951).

Banka, Küçükçekmece ile Trilya arasındaki hattın doğusunda kalan Marmara bölgesiyle Karadeniz Boğazı ve Haliç'te ve Foça ile Ahırılı arasındaki hattın güneyinde bulunan İzmir Körfezinde 18 tonilatodan

üstünde araçlarla yük nakli işlerini tekel şeklinde yapmakla görevliydi (T.C. Resmi Gazete, 16 Ağustos 1951).

Denizcilik Bankası, yolcuların beraberlerindeki eşyasıyla 300 tonilatodan az gemilerdeki eşya hariç olmak üzere deniz yolu ile gelen ve giden bütün malzemenin yükleme-boşaltma ve aktarma işlerini yapacaktı. Buna ek olarak 300 tonilatodan fazla olan gemilere tatlı su verme, boşaltma-aktarma işlerini yapacaktı. Bu işlemler için gereken tesisleri oluşturmakla ve işletmekle görevliydi. Ayrıca denizyolu ile transfer edilen yükler için deniz kıyısında gereken tesisleri oluşturmaya; denizyolu ile gelen kömürü ve akaryakıtı almaya; kılavuzluk işlerini yapmaya yetkiliydi. Banka, bu hizmetleri İstanbul, İzmir ve Trabzon limanları ve Bakanlar Kurulu kararıyla kendisine verilecek diğer limanlarda tekel şeklinde yapmakla görevliydi (T.C. Resmi Gazete, 16 Ağustos 1951).

Ortakları arasında Devlet Hazinesi, Türkiye İş Bankası, Türkiye Emlak Kredi Bankası, Etibank ve Türkiye Ticaret Bankası bulunan Denizcilik Bankası, 1 Mart 1952 itibarıyla faaliyete başlayacaktı. Denizcilik Bankası Türk Anonim Şirketi'nin teşkilat yapılıması ise şöyleydi (Tutel, 2006):

1. **Ticari Kuruluşlar**
 - a) Bankacılık
 - b) Sigorta Müdürlüğü
2. **Ulaşım Bölümü**
 - a) Denizyolları İşletmeleri Müdürlüğü
 - b) İstanbul Şehir Hatları İşletmesi Müdürlüğü
 - c) İzmir İşletmesi Müdürlüğü
 - d) Van Gölü Müdürlüğü
3. **Limanlar**
 - a) İstanbul, İzmir, Trabzon, Giresun Liman İşletme Müdürlükleri
4. **Tersaneler**
 - a) Alaybey, Camialtı, Haliç, Hasköy, İstinye, Pendik tersaneleri
5. **Uluslararası Teşkilat**
 - a) Kıyı Emniyet İşletmesi Müdürlüğü
 - b) Gemi Kurtarma İşletmesi Müdürlüğü
6. **Turistik Tesisler**
 - a) Yalova Kaplıcaları
 - b) İstanbul Liman Lokantası
 - c) Van Gölü İşletmeleri Sosyal Tesisleri
7. **Sağlık Tesisleri**

Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı ile ilgili düzenlemeler ilerleyen süreçte de devam etti. 5842 sayılı kanunun ana sözleşmesi ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da onayı ile 20 Şubat 1952'de bakanlar kurulu tarafından onaylandı. Kurumun kuruluş tarihi olarak 1 Mart 1952 belirlendi (BCA.30.18.1.2.128.10.2). 25 Şubat 1952'de Maliye Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar kurulunun uygun bulması üzerine Denizcilik Bankasının Genel Müdürlüğüne Yusuf Ziya Öniş atandı (BCA.30.18.1.2.128.14.5.). Zamanla şube sayısını artıran Denizcilik Bankası'na 1953'te İzmir'de ve İstanbul'da (Eminönü), 1955'te ise Ankara'da şubeler açıldı (BCA.30.18.1.2.131.23.15.; BCA.30.18.1.2.134.105.4; BCA.30.18.1.2.139.46.5).

2 Giderlerini kurum gelirleri ve hazine yardımıyla sağlayan kamu kuruluşlarının bütçeleridir. Kendi fonksiyonlarına özgü gelirleri olan yahut geniş döner sermaye ile çalışan kamu kuruluşları, genellikle katma bütçelerle yönetilir. (<https://www.iktisatsozlugu.com/tr/ nedir/katma-butce/2619> E.T. 24.11.2022)

Denizcilik Bankası 31 Aralık 1952 itibarıyla 88.000.000 lira hasılat elde etti. Bu paranın 76.000.000 lirası masrafları karşılarken kalan 12.000.000 liranın büyük kısmı ise sigorta ve amortisman (yıpranma payı) ücreti olarak kullanıldı. Bankanın net kârı ise 39.000 idi.

Denizcilik Bankasının 1954 itibarıyla elinde şehirlerarası hatlarda otuz bir yolcu gemisi, on üç yük gemisi, üç tankeri bulunmaktaydı. Şehir hatlarında ise elli sekiz yolcu gemisi ve beş araba vapuru mevcuttu. Fabrika ve havuzlarda ise üç bin iki yüz seksen dokuz işçi çalışmaktaydı (BCA.30.1.0.0.108.680.5.). Her geçen gün filosunu artıran Denizcilik Bankası 1954'te Amerikan şirketi olan Transatlantic Financing Corporation'dan 11 adet gemi siparişi verdi. Alman A.G. Wesser şirketinden ise 5 gemi satın alınacaktı. Toplamı 14 milyon dolar olan siparişleri taksitlendirilecek ve 1961'e kadar ödenecekti (BCA.30.1.0.0.108.680.3.). Gemilerin alınması ile deniz filosu güçlendirilmek ve modernize edilmek isteniyordu (Denizcilik Bankası'nın 1950–1954 arasındaki kâr-zarar durumu için bakınız Tablo 1).

Limnlar

Denizcilik Bankası'nın bir başka sorumluluk alanı da limanlardı. Buraları ıslah etmekle ilgili çalışmaları da devam etmekteydi. 1951–1954 arasında İstanbul, İzmir ve Trabzon limanlarında toplam 23.674.500 liralık tamir ve yatırım masrafı yapıldı. Limanların kullandıkları açık ve kapalı alanları kapasitelerinde büyük artış sağlandı (BCA.30.1.0.0.108.680.5). Hükümet limanların kullanım kapasitesini artırmak ve limanları daha etkin kullanma politikası takip etmeye çalışıyordu. Bu düzenlemelerin dışında ana ticaret ağını oluşturan Haydarpaşa (İstanbul), Samsun, İskenderun ve İzmir limanlarının inşa maliyetini karşılayacak kredi Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan temin edildi. 1 Haziran 1951'de kabul edilen 5775 sayılı Limanların İnşa, Tevsi, İslah Ve Teçhizine Dair Kanun ile 76 milyon lira ödenekle bu limanlara ek olarak Mersin Limanı'nın yeniden inşasına yetki verildi (T.C. Resmi Gazete, 1 Haziran 1951).

İnhisarlar Umum Müdürü Ulvi Yenâl'in Maliye Müsteşarı Ahmet Salih Korur'a Denizcilik Bankası hakkında 21 Şubat 1953'te verdiği bir bilgilendirme notunda İstanbul ve İzmir şehir hatları, Denizyolları, Van ve Yalova işletmelerinin zararda olduğundan bahsetmekte, yapılan yatırımlar dolayısıyla 20 milyon liralık bir açığın bulunduğunu aktarmaktaydı. Ayrıca bu bilgi notunda dış seferlerde mali açıdan düzenleme yapılmaz ise yabancı şirketlerle rekabet edilemeyeceğinden bahsedilmekteydi. İç hatlarda ise gelirlerin çok düşük olduğundan ve yapılan düzenlemelerle artmaya başladığından söz ediliyordu (BCA.30.1.0.0.108.680.1.).

"T.C. Resmi Gazetede" 4 Şubat 1954'te yayınlanan 6237 Sayılı Limanlar İnşaatı Hakkında Kanun ile 300.000.000 liraya kadar taahhüte girme yetkisi ile liman yapma yetkisini Bayındırlık Vekâletine bıraktı. Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı ve İktisadi Devlet Teşekküllerine ait olan limanların tamir masrafları

kendilerine aitti. Yerel yönetimlere ait olanların tamir işlerini Bayındırlık Vekâletine aitti. (T.C Resmi Gazete, 4 Şubat 1954).

Denizcilik Bankası tarafından 1955'te Başbakanlığa sunulan raporda, Denizcilik Bankası ile birlikte askeri tersanelerin ve limanların mevcut durumları, sektörün genel sıkıntıları ve taleplerinden bahsedilmekteydi. Rapora göre tespit edilen ve giderilmesi elzem olan talepler şunlardı (BCA. 30.1.0.0.108.680.4).

- Türk Bandıralı gemilerle ithalat-ihracat yapılabilmesi için mevcut gemiler yeterli olmadığından yeni gemilerin satın alınması.
- İstanbul ve İzmir hatlarındaki gemilerin yenilenmesi ve sayılarının artırılması.
- Karayolu araçlarındaki artıştan dolayı yeni araba vapurlarının satın alınması.
- Marmara Havzasında ve Çanakkale Boğazında ihtiyacın artması nedeniyle yeni gemilerin inşa edilmesi
- Askeri filonun ihtiyaç duyduğu tanker, denizaltı, römorkör, mayın tarayıcı, çıkarma gemisi, gibi araçların temin edilmesi.
- Limanlar için römorkör ve vinçlerin inşa edilmesi.
- Karabük Demir-Çelik Fabrikasının gemi inşası için ürettiği malzemenin 20.000 tona çıkarması.
- Makine imalatı için kullanılan malzemelerin Makine Kimya Endüstrisi tarafından üretilmesi.
- Gemilerdeki dizel motorların yerli olmamasından dolayı tamirinin zor olmasından dolayı Denizcilik Bankası'nın desteklenmesi gerekmektedir. Böylece 75 beygirden 1500 beygire kadar güce sahip motorların üretiminin desteklenmesi. Bu durum gerçekleşir ise %60 düzeyinde döviz tasarrufu olacağından bu girişimler için gereken döviz miktarının Denizcilik Bankasına aktarılması.
- Tersanelere açısından öneme sahip sanayi kollarını düzenlemek ve ekonomik açıdan güçlendirecek yasal düzenlemelerin hazırlanması.
- Teknik eleman ihtiyacını karşılamak için eğitim imkânlarının artırılması.

Raporda yer alan istekler sektörün yaşadığı sıkıntıları da gözler önüne sermekteydi. Deniz vasıtalarının ve limanların, Türkiye nüfusu ve ekonomisi karşısında yetersiz kaldığı açıkça belirtiliyordu. Bundan dolayı gemilere yenilerinin eklenmesiyle filoların genişletilmesinin gerekliliğinden bahsedilmekteydi. Ayrıca ahşap gemilerin ihtiyaç duyduğu keresteler nedeniyle ormanların büyük zararlar gördüğü, bundan dolayı gövdesi çelik olan gemilere geçilmesi belirtiliyordu (BCA. 30.1.0.0.108.680.4).

Bütün bu çalışmalara rağmen Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı Genel Müdürü Yusuf Ziya Öniş'in Başbakanlık'a 21 Eylül 1956'da hazırladığı raporda bankanın kurulduktan sonra gemi yapımı için yabancı şirketlere olan dış borcun 74.786.000 lira iç borçlanmanın ise 38.551.994 lira olduğunu aktarmaktaydı. Sadece 1956 içerisinde ödenmesi gereken 30.000.000 lira borç bulunmaktaydı. Yusuf Ziya Öniş bu borçlanmanın en önemli

Tablo 1.
1950–1954 arasında bankanın kar zarar durumu aşağıdaki tabloda yer almaktadır (BCA.30.1.0.0.108.680.5.)

	Toplam Gelir	Masrafı	Sigorta-Amortisman Masrafı	Kâr-Zarar
1949	—	—	—	6000.548 lira zarar
1950	—	—	—	18.293.767 lira zarar
1951	—	—	—	4.286.888 lira zarar
1952	88.000.000	76.000.000	11.599.000	39.000 lira kâr
1953	124.000.000	110.000.000	12.800.000	179.000 lira kâr
1954	178.000.000	160.000.000	17.900.000	133.000 lira kâr

Tablo 2.
Nafia Vekâleti'nin 15 Ağustos 1957'de yayımladığı bir rapora göre DP döneminde liman ve iskelelere ayrılan yıllık bütçe tablodaki gibiydi (BCA.30.1.0.0.74.471.12.)

Yıllar	Bütçe Miktarı TL
1950	6.299.000
1951	9.543.000
1952	15.902.000
1953	19.859.000
1954	25.425.000
1955	54.150.000
1956	71.550.000
1957	69.650.000
Toplam	272.378.000

nedenlerini sonradan kanunlarla düzenlenen işçi ikramiyeleri, personel giderleri ve hafta tatili ücretlerine bağlamaktaydı. Bu zararların önüne geçebilmek için ise bir Başbakanlığa bir ıslahat programı sundu. Buna göre kurum akaryakıt vergisinden muaf olmalı, gayri menkul vergilerinden muaf olmalı, bankanın sahip olduğu rıhtım vergisi ise yükseltilmeli ve belediyelere liman ve rıhtımlar için ödenen vergilerden muaf olunmalıydı. Raporda bankaya ait en kârlı işletme olan şilepçilik işletmesinin Emekli Sandığı ortaklığıyla Deniz Nakliyatı Türk Anonim Ortaklığı adıyla bankanın bünyesinden ayrıldığından bahsedilmekteydi. Bu durum Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı için maddi açıdan büyük bir kayıptı (BCA.30.1.0.0.108.681.12.).

Nafia Vekâleti'nin yayımlamış olduğu raporda 1925–1949 arasındaki bütçe de yer almaktaydı. Rapora göre bu yıllar arasında ayrılan toplam bütçe 42.278.000 liraydı (BCA.30.1.0.0.74.471.12.). DP döneminde bütçede yaşanan bu artış denizcilik alanına verilen önemin kanıtıdır (Artış için bakınız Tablo 2).

Sonuç ve Öneriler

Demokrat Parti döneminde hem iktisat hem de ulaşım alanlarında büyük değişimler gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin çok partili siyasi hayata entegre olmasıyla iktidara gelen DP Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanmaya çalışılan devletçi ekonomik politikalarla ziyade liberal ekonomik politikaları denemeye çalışmıştır. Deniz taşımacılığı konusunda ise yapılan düzenlemelerle liberal ve devletçi politikanın birbirini ikame ettiği karma ekonomik model uygulanmaya çalışıldı. Bu dönemde ulaşım ve ulaşım sanayisinde büyük mesafe kat edilmiştir. Buna rağmen Türkiye'de bu dönemde karayolları yapımının hız kazanması deniz taşımacılığıyla ilgili faaliyetleri sekteye uğrattı.

Demokrat Parti döneminin başlarında, Devlet Denizyolları ve Limanlar İşletmesi'nin kaldırılarak yerine, Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı kuruldu, deniz taşımacılığı, limanlar ve tersaneler, kâr elde edebilen canlı birer işletme haline getirilmeye çalışıldı. DP'nin deniz ulaşımına yönelik politikaları, bir yarımada olan Türkiye'nin ulaştırma sisteminde bir dönüşüm sağlamaya yöneliktir. Yolcu ve eşya taşımacılığını iyileştirmek için ülkenin coğrafi konumuna ve ekonomik yapısına uygun şekilde hizmet edecek olan liman ve iskelelerin yapılmasına büyük özen gösterilmiştir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki limanlarında inşa faaliyetlerine kanun ve hükümet programları çerçevesinde devam edilmekteydi. Ayrıca ana ticaret ağını oluşturan büyük şehirlere ait limanlar için 1 Haziran 1951'de kabul edilen 5775 Sayılı Kanunla

76 milyon lira ödenek ayrılarak yeniden inşalarına karar verilmişti. Bu durum ülkenin ithalat ve ihracat kapasitesini geliştirmeye yönelik önemli bir eylemdi. Bütün bu planlamalara rağmen bu dönemde denizcilik alanındaki yatırımlar karayoluna yapılanların gerisinde kaldı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that he has no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adak, M. (2022). *Çaka Bey ve emirliği*. Çizgi Kitabevi. BCA.490.1.0.0.435.1807.1.
BCA.30.1.0.0.108.680.4.
BCA.30.18.1.2.128.10.2.
BCA.30.18.1.2.128.14.5.
BCA.30.18.1.2.139.46.5.
BCA.1.0.0.108.680.3.
BCA.1.0.0.108.680.5.
BCA.1.0.0.108.681.12.
BCA.1.0.0.74.471.12.
BCA.1.0.108.680.1.
BCA.18.1.2.131.23.15.
BCA.18.1.2.134.105.4.
Bostan, İ. (2008). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. Kitap Yayınevi.
Bostan, İ., & Özbaran, S. (2009). *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar Türk Denizcilik tarihi*. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.
Camcı, B., Zafer, C., & Yaman, Ş. (1994). *Türk deniz ticareti ve Türkiye denizcilik işletmeleri tarihçesi II*. Türkiye Denizcilik İşletmesi Kültür Yayınları.
Gençoğlu, M. (2015). Batı bilgi ve teknolojisinin Osmanlıya aktarımı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34/58, 604–605.
Güneşilmez, Ö. F. (2021). *Türkiye'de denizcilik işletmelerinin kurumsallaşma süreci (1923–1952)* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi].
İrfan Neziroğlu, T. Y. (2013). *TBMM, hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri, II*. TBMM Basımevi.
Müderrişoğlu, A. (2007). *Cumhuriyet'in kurulduğu yıl türkiye ekonomisi*. Denizbank Yayınları.
Nuri, A. (1926). *Türkiye Seyr-i Sefâin İdaresi Tarihçesi*. Ahmet İhsan Matbaası.
T. C. Resmi Gazete, 5775, 1 Haziran 1951.
T. C. Resmi Gazete, 5842, 16 Ağustos 1951.
T. C. Resmi Gazete, 6237, 4 Şubat 1954.
TBMM. (1951). *Denizbank Türk Anonim Ortaklığı Kanunu Tasarısı ve Ulaştırma Komisyonu ile Karma Komisyon Raporları* (vol. 1/224, s. 276).
TBMMZC. (1951). Ankara, IX(9), 792–793.
Tutel, E. (2006). *Seyr-i Sefâin öncesi ve sonrası*. İletişim Yayınları.

“Halk Fırkası”nın Kuruluş Sürecinde Ulusal Basına Yansıyanlar (Aralık 1922-Şubat 1923)

Reflections in the National Press During
the Foundation Process of “People’s Party”
(December 1922–February 1923)

Doğan KOÇAK^{ID}
İsmail EYYÜPOĞLU^{ID}

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum,
Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 19.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 09.12.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 30.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Doğan KOÇAK
E-mail: dogan_kocak25@hotmail.com

Atıf: Koçak, D., & Eyyüpoğlu, İ. (2022).
“Halk Fırkası”nın kuruluş sürecinde
ulusal basına yansıyanlar (Aralık
1922-Şubat 1923). *Atatürk Dergisi*, 11(2),
65-73.

Cite this article as: Koçak, D., &
Eyyüpoğlu, İ. (2022). Reflections in the
national press during the foundation
process of “People’s Party” (December
1922–February 1923). *Journal of
Atatürk*, 11(2), 65-73.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

ÖZ

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirmek istediği inkılâpların önünde bir engel olmaması gerekiyordu. Halkın da desteğini alarak bunu gerçekleştirmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922'de yeni bir fırka kuracağı ile ilgili görüşünü basın ile paylaştı. Bunun için önce bir kamuoyu yoklaması gerekiyordu. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa bir Batı Anadolu gezisine çıktı. 14 Ocak-20 Şubat 1923 tarihlerinde yapılan Batı Anadolu gezisi ile zihninde kuracağı fırkanın niteliklerini böylece belirledi. Mustafa Kemal Paşa aydınların desteğini almanın kuracağı fırkanın güçlenmesinde etkili olacağını bilmekteydi. Diğer taraftan basının halk üzerindeki etkisini de bildiği için gazetecilerin desteğinin de alınması gerekiyordu. Bu nedenle 16/17 Ocak 1923'te İzmit'te bir basın toplantısı düzenledi. Bu süreçte basının amacı kurulacak parti için uygun zihinsel zemini sağlamak idi. Böylece basın önemli bir rol üstlendi. Bu çalışmada Türk ulusal basınında Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde dönemin yazarları tarafından yazılan köşe yazıları, konu ile ilgili gazete haber ve demeçleri Aralık 1922 - Şubat 1923 tarihleri dikkate alınarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Halk Fırkası, kuruluş, basın, gazeteler

ABSTRACT

After the victory of the National Struggle, it was necessary that there should be no obstacles in front of the revolutions that Mustafa Kemal Pasha wanted to realize. In order to achieve this with the support of the people, Mustafa Kemal Pasha shared his opinion with the press that he would establish a new party on December 6, 1922. This required a public opinion poll. In this direction, Mustafa Kemal Pasha went on a travel of West Anatolia. Thus, he determined the characteristics of the party he was going to establish in his mind with the travel of West Anatolia between 14 January and 20 February 1923. Mustafa Kemal Pasha knew that getting the support of intellectuals would be effective in strengthening the party he would establish. On the other hand, since he knew the impact of the press on the public, it was necessary to get the support of journalists. For this reason, he held a press conference in Izmit on 16–17 January 1923. In this process, the purpose of the press was to provide the appropriate mental ground for the party to be established. Thus, the press played an important role. In this study, opinion columns written by the writers of the period in the establishment process of the People's Party in the Turkish national press, newspaper news and statements on the subject will be examined by taking into account the dates of December 1922– February 1923.

Keywords: Foundation, Mustafa Kemal Atatürk, newspapers, people's party, press

Giriş

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve akabinde Saltanat'ın kaldırılması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde birinci dönem tamamlandı. Askeri alandaki başarılar siyasi alanda da bazı yenilikleri zorunlu hale getirdi. Bu, TBMM için de geçerliydi. TBMM'de Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan I.

Grup ve bunun karşısındaki II. Grup arasındaki görüş ayrılıkları vardı. Bu durum 1922'ten itibaren daha da belirginleşti. Özellikle de Meclis'te alınan kararlar hakkında yapılan tartışmalar Meclis'in işleyişini engelliyordu. Yapılacak inkılâpların muhalefetin olmadığı bir Meclis'te daha hızlı gerçekleşebileceği düşüncesi de göz ardı edilemezdi. Bu, Meclis'te bir takım değişiklikleri beraberinde getirecekti. Mustafa Kemal Paşa 1922 yılının sonundan itibaren Meclis'te özellikle de kendi düşüncesine yakın olan arkadaşlarını tercih etmeye başlayacaktı. Bu doğrultuda "*Halk Fırkası*" adıyla "*halkçılık esasına dayanan*" bir fırka kurmayı düşündüğünü (Toprak, 2014), 6 Aralık 1922'de basın mensuplarına verdiği bir demeç doğrultusunda açıkladı (Atatürk, 1995).

Basında Yapılan Değerlendirmeler

Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde basında birçok değerlendirme yapıldı. Konu ile ilgili "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesinin 7 Aralık 1922 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın "*Halk Fırkası*" adıyla siyasi bir fırka kurma niyetinde olduğu belirtilmekteydi. Bu firkanın yapılacak barış antlaşması sonrasında teşekkül ettirileceği ifade ediliyordu (Hâkimiyet-i Milliye, 1922).

"*Vakit*" gazetesinin 8 Aralık 1922 tarihli nüshasında ise "*Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Beyanati*" başlıklı yazıda kurulacak fırka ile ilgili bilgilere yer verilmekteydi. Buna göre firka Mustafa Kemal Paşa'nın da ifade ettiği üzere her sınıftan insan yer alacaktı. Firkanın temel amacı ise "*vatanın hayrına*" çalışmak olacak ve imzalanacak barış antlaşmasından sonra kurulacaktı. Yazıda firkanın adının "*Halk Fırkası*" olacağı da ifade edilmekteydi (Vakit, 1922).

Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde konu ile ilgili olarak okuyucuyu bilgilendiren diğer bir gazete ise "*Tevhid-i Efkâr*" idi. Bu gazetenin 9 Aralık 1922 tarihli nüshasında (Ek 1) yayımlanan "*Mustafa Kemal Paşa'nın Son Beyanati*" başlıklı yazı dikkate değerdi. Bu haber yazısında kurulacak firkanın niteliklerinden bahsedilmekteydi. Buna göre; fırka "*en mütevazı bir ferd-millet*" niteliğinde olacaktı. Ayrıca firkanın siyasi hayatının sonuna kadar tek amacının "*vatan için*" ve "*vatanın hayrına*" çalışmak olacağı da Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen bir beyanatta vurgulanıyordu. Firkanın Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden günlerde kurulacağı verilen bilgiler arasındaydı. Sınıf ayrımı yapılmayacak olan bu firkanın adı "*Halk Fırkası*" olarak belirlenmişti. Yazıda Mustafa Kemal Paşa milletin bağımsızlığını tehdit edecek tehlikelerden korunmak için öncelikle çalışmanın zorunlu olduğunu vurgulamaktaydı. Bu ülkesini seven her ferdin bir borcu idi. Mustafa Kemal Paşa millet ve Türkiye'nin bağımsızlığına göz dikenlere karşı sadece askeri alanda galip gelmenin yeterli olmayacağını, aynı zamanda Türkiye'yi işgal niyetinde olanların bütün ümitlerini kırarak şekilde siyaset, yönetim ve ekonomi alanlarında da kuvvetli olunması gerektiğini ifade etmekteydi (Tevhid-i Efkâr, 1922).

"*Vakit*" gazetesinin 12 Aralık 1922 tarihli nüshasında da Mustafa Kemal Paşa'nın "*Vakit*" gazetesindeki bir röportaja yer verilmekteydi. Bu, 8 Kasım 1922 tarihli "*Tanin*" gazetesinde yayımlanan ve Ankara Hükümeti'ne tavsiyelerde bulunan Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in köşe yazısına bir cevap niteliğindedeydi. Hüseyin Cahit Bey "*Tanin*" gazetesindeki yazısında II. Meşrutiyet ile Türk İnkılâbını birbirine benzetmekteydi. "*Vakit*" gazetesinde yayımlanan "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*" başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın Hakkı Tarık Bey ile yaptığı bir röportaja yer veriliyordu. Mustafa Kemal Paşa II. Meşrutiyet ile Türk İnkılâbı arasındaki farkı şu cümleleriyle ifade etmekteydi: "*Bu iki inkılâp arasındaki fark tarif bulunamayacak derecede büyüktür zannediyorum. II. Meşrutiyet milletin tabiaten aradığı hürriyet havasını teneffüs ettiğini zannettiren bir harekettir. Fakat Türk İnkılâbı milletin Hürriyet ve*

hâkimiyetini fiilen ve hadiseten tespit ve ilan eden bir inkılâb-ı mesuttur. Şüphe yok ki, yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada ehemmiyet alınmaya layık bir tecdiddir" (Vakit, 1922, s. 1).

Hakkı Tarık Bey Mustafa Kemal Paşa'ya eski ve yeni yönetimle ilgili sorular da yöneliyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa 10 Temmuz İnkılâbı'nın müstebid bir hükümdarla millet arasında en nihayet kayıtlarla ve şartlarla denge arayan bir zihniyeti aramaya yönelik olduğu cevabını vermekteydi. Yani ikisi arasında bazı anlaşmalar gereği bir denge oluşturulmuştu. Ancak Türk İnkılâbı, Meşrutiyet yöntemini bile millet hürriyet ve bağımsızlığı için yeterli göremiyordu. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı iki kişi arasındaki kayıt ve şarttan ibaretti. Hâlbuki Türk İnkılâbı kayıtsız ve şartsız olmak üzere hâkimiyeti millet üzerinde tutan temel bir prensibe dayanıyordu. Bu prensibin ilgili olduğu yönetim biçimi öncekilerle karşılaştırılmayacak kadar "*yüce*" idi. Mustafa Kemal Paşa hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını, Türkiye Devleti'nin doğrudan doğruya bir Meclis ve Şûra Hükümeti ile yönetildiğini belirtmekteydi. Bu durum "*ilelebet*" böyle devam edecekti. Mustafa Kemal Paşa yeni idareyi anlayabilmek için Türk İnkılâbını eleştiren aydınlar şu tavsiyeyi vermekteydi: "*Türkiye Devleti'nin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mahiyetini anlayabilmek için Teşkilât-ı Esâsîyesini dikkatle incelemek lazımdır. Bu hususta benim tarafından verilen bir nutku gözden geçirmekte uygun olur*" (Vakit, 1922, s. 1).

Mustafa Kemal Paşa Aralık ayı içerisinde basına verdiği demeçlerde kuracağı yeni fırka ile ilgili programın hazırlanması için herkesten yardım beklediğini de belirtiyordu. Özellikle bütün yurtsever aydınların bazı konularda düşüncelerini kendisiyle paylaşmalarını istemekteydi. Bu konular; vergi adaletsizliği, kalkınma önlemleri, doğal kaynaklardan yararlanma ve mülkiyet güvenliğiyle ilgili yasal düzenlemeler, vakıflar, bayındırlık çalışmaları ve askerlik süresi ile ilgiliydi. Ancak kurmayı düşündüğü Halk Fırkası'nın Meclis'teki I.Grup'un dönüştürülmesiyle oluşturacağına dair bir değerlendirme henüz yapmamıştı (Tunçay, 1981).

Mustafa Kemal Paşa'nın kurmak istediği yeni fırkaya vermeyi düşündüğü "*Halk Fırkası*" adı 1923'ten itibaren birçok tartışmaya neden oldu. Bunun nedeni halk kavramının kapsadığı anlamın ne olduğu sorunsalı idi. Bu ifade daha çok bir millettten öte bir sınıfa da toplumun ezilen ve yoksul sınıfını ifade etmek için kullanılan popüler bir kelimeydi. Yani siyasal oluşum ile bir araya gelen toplumun üyelerini ifade etmiyordu. Bunu daha çok Birinci Meclis döneminde görmek mümkündü. Bu dönemde Meclis'teki gruplardan birisi olan "*Halk Zümresi*" bunun bir örneği idi. Bu gruptan etkilenilerek oluşturulan hükümetin Halkçılık Programı da bunun bir sonucuydu. Ancak burada dikkat edilmesi gereken sorun halk kavramının toplumun hangi sınıfını ifade edecekti (Tunçay, 1981).

Mustafa Kemal Paşa'ya düşünsel anlamda yakın olan çevreler, kurulacak partideki halk kavramının toplumun üreten sınıfına atfedilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Onlara göre bu sınıf çiftçi ve işçiler olmalıydı. Yani kurulacak yeni parti toplumun emekçi sınıfını temsil etmeli ve bu sınıfa fayda sağlamalıydı. Ancak bu düşünce karşısındaki muhalifler, köylü-eşraf ile daha çok ilgiliydi. Onlar köylü ile aralarında temsilci olarak tanıdıkları eşraf sınıfına karşı köylüyü destekleme düşüncesindeydiler. Ancak eşrafı destekleyen kesim de yok değildi. Halkçı kesim ise Osmanlı Devleti'nden gelen bu eşraf sınıfının birer zorba olduğunu ve böyle bir şeyin mümkün olamayacağını savunmaktaydılar. Ancak bunu gerçekleştirmek parti ismiyle çatışabilir ve bu da tabanın desteğinin kaybedilmesine neden olabilirdi. Bu tartışma ortamında Mustafa

Kemal Paşa halk kavramının toplumun bütün sınıflarını kapsayacağına 16–17 Ocak 1923'te İzmir Basın Toplantısı'nda belirtecekti (Demirel, 2003).

Meclis'teki fikir çatışmaları iki grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Bunlar; Mustafa Kemal Paşa taraftarları ve karşıtları idi. Farklı fikirlerin olduğu bir Meclis'te ileride gerçekleştirmek istenen inkılaplara engel olunacağı düşüncesi, Mustafa Kemal Paşa'da yeni bir parti kurma konusunu gündeme getirdi. Halkçı bir nitelik taşıyacak bu parti 1923 seçimlerine kadar kendi üyelerini seçecek ve seçim sonrasında iktidarda bulunacaktı. Ancak kurulacak yeni parti için yapılacak öncelikli şey kamuoyu oluşturmaktı. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın yapacağı Batı Anadolu gezisi sonrası hazır hale gelecekti.

İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)

Mustafa Kemal Paşa basına verdiği demeçler sonrası bir Batı Anadolu gezisine çıktı. 15 Ocak 1923 tarihli "Vakit" gazetesinde bu haber "Mustafa Kemal Paşa'nın Teftiş Seyahati" başlığıyla verilmekteydi. Ankara'dan sabah saat 06.30'da Eskişehir'e hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın yanında özel kalem müdürü Hayati Bey başta olmak üzere Hamdullah Suphi, Cevad Abbas, Muhiddin Baha Beyler'in de olduğu verilen bilgiler arasındaydı. (Vakit, 1923, s. 1). Bu seyahatin yapılma nedenini Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu cümleleriyle ifade ediyordu: "Efendiler, Saltanat'ın kaldırılmasının, Halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine halk ile yakından görüşmek, ruhsal durumlarının eğilimlerini bir daha incelemek önemliydi. Bundan başka Meclis son senesine girmiş bulunuyordum. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir partiye dönüştürmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, cemiyet özgürlüklerimizin siyasi partiye inkılabını gerekli görüyordum. Bu konuda da halk ile yüz yüze konuşmayı uygun ve yararlı buluyordum. Zaferden sonra, eğitim uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçlarla Batı Anadolu'da bir yolculuk yapmak üzere 14 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan yola çıktım. Eskişehir'den başlayarak, İzmit, Bursa, Balıkesir'de halkı elverişli yerlerde toplayarak uzun uzun görüştüm. Halkın bana istedikleri gibi serbestçe sorular yönelmesini istedim. Sorulan sorulara karşılık olarak altı saat yedi saat süren konferanslar verdim" (Atatürk, 1995, s. 683).

Batı Anadolu gezisi Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ocak 1923'te Ankara'dan hareketi ile başladı. 20 Şubat'a kadar toplamda otuz beş gün sürdü. Gezi esnasında kendisine birçok kişi eşlik etti. "Vakit" gazetesinin 17 Ocak 1923 tarihli nüshasında "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Seyahatleri" başlıklı yazıda Mustafa Kemal Paşa'ya refakat edenler hakkında da bilgiler paylaşılmaktaydı. (Vakit, 1923, s. 2).

Mustafa Kemal Paşa bu gezi sırasında kuracağı yeni partinin nitelikleri ile ilgili de açıklamalarda bulundu. Bunu gerçekleştirirken kamuoyu oluşturmak için basından yararlandı ve toplantıda birçok gazeteci ve aydın ile görüştü. Onların sorularına cevap verdi. Bu kişiler şunlardı: Tevhid-i Efkâr gazetesini Başyazarı Velid Ebüzziya, Vakit gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Akşam gazetesi Başyazarı Falih Rifki (Atay), İleri gazetesi Başyazarı Suphi Nuri (İleri) ile Celal Nuri (İleri) ve bu gazetenin İzmit Muhabiri Kılıçzade Hakkı Bey, İkdâm gazetesi Başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Tanin gazetesi Başyazarı İsmail Müştak (Mayakon) ve Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Hakkı Tarık (Us) vardı. Bunlar dışında toplantıda İstanbul Milletvekili Dr. Adnan (Adivar) Bey, eşi Halide Edip (Adivar) Hanım ile Kızılay Başkanı Hamit (Hasancan) Bey de eşlik ediyordu (Arar, 1997).

Mustafa Kemal Paşa, 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de Mutasarrıflık dairesinde yaptığı konuşma ile inkılap konusundaki kararlılığını şu cümlelerle ifade etmekteydi: "Bu münasebetle beyan edeyim ki, Fransızlar Büyük İnkılap'ta başarılı olabilmek için neredeyse yüz yıl çalışmıştır. Biz ise inkılabımızın üçüncü yılındayız. Kimse iddia edemez ki, bu inkılap da bir tepkiye maruz kalmayacaktır ve bunu her zaman olabilir görmek ihtiyatlı bir hareket olur. Bu üç senenin aktığı kanların kifayeti için tepkileri doğduğu yerde boğmak lazımdır" (Eyinnen, 2007, s. 258).

Mustafa Kemal Paşa basına verdiği demeçler ile halkın kurulacak parti hakkında bilgi sahibi olmasını istiyordu. Bu partinin halkın her kesimini temsil edeceği düşüncesini gezi süresince halka sunmaya çalıştı. Kuracağı partinin niteliklerini özellikle 16 Ocak 1923'te İzmit'teki Basın Toplantısı'nda ve Bursa, İzmir ve Balıkesir gezilerinde de açıkladı (Akandere, 2001).

Mustafa Kemal Paşa'nın amacı halkın tepkisini ölçmek, kamuoyu oluşturmak ve Türkiye'nin geleceği ile ilgili konuları görüşmekti. İstanbul gazetecilerinin Atatürk'le görüşmeleri için Sultan Abdülaziz döneminden kalma İzmit Kasrı hazırlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın basın mensuplarıyla görüşmesi İzmit Kasrı'nın alt katındaki büyük salonda 16 Ocak 1923'te saat 21.30'da başladı. Bu görüşmede basın mensupları birçok soru sordu. (Arar, 2007, s. 34–35). Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa basın mensuplarına öncelikli olarak cevaplanması gereken soruların neler olduğunun belirlenmesini istedi. İlk önce bu konular hakkında konuşulmalıydı. Devamında "Bilmek istediğiniz konular hangileridir?" sorusunu sordu. Bunun üzerine gazeteciler Türkiye'nin geleceği ile ilgili konuları gündeme getirdi (Akandere, 2001, s. 129).

Mustafa Kemal Paşa soruların hepsini cevapladı. Bu toplantıda özellikle basın ve Halk Fırkası konuları ile ilgili verdiği cevaplar dikkate değerdi. Halk Fırkası hakkında bazı yanlış anlaşımaların olduğunu belirtti. Kendisi bu parti ile toplumun sadece belirli bir sınıfının yararını düşünmediğini ifade etmekteydi. Halk arasında belirli sınıfların oluşturulması karşısında olacağını ve kurulacak fırkanın bütün milletin yararını düşüneceğini dile getirmekteydi (Demirel, 2003, s. 490).

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında halkın kendi haline bırakılmaması gerektiğini de vurguluyordu. Ona göre; halkı tek başına bırakmak inkılapların başarısız olmasına neden olabilirdi. Bu nedenle halkın yanında olunmalı ve onu temsil eden bir fırka kurulmalıydı. Belirlenecek program milletin ortak sorunlarına cevap vermeli ve halkın yararına olmalıydı (Arar, 2007, s. 65).

Mustafa Kemal Paşa daha köklü yenilikler yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bunu basın mensuplarına açıkça ifade etti. Yapılacak yenilikler kurulacak parti programı ile uyumlu olmalıydı. Yeni parti için hazırlanacak program Türkiye'nin ve milletin gelecekteki menfaatine de uygun olmalıydı. Bu programın hazırlanmasında kendisiyle çalışacak insanlara karşı çalışacak olanlardan memnun kalacağını dile getirmekteydi (Arar, 2007, s. 65). Kendisi bu ifadeyle de Meclis'teki bütün gruplara sesleniyordu. Mustafa Kemal Paşa bir ay önce gazetelerde eleştirilen Ankara Hükümeti ile Meşrutiyet Hükümeti arasında benzerlik kuranlara karşı şu cevabı vermekteydi: "Bizim inkılabımız eğer Meşrutiyet inkılabı gibi yalnız sathı (yüzeysel) olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi". (Arar, 2007, s. 65). Ayrıca Türk İnkılabı'na karşı bir karşı tepki olacağını, bu süreçte kamuoyunun gerçekleri öğrenmesi gerektiğinin daha önemli bir konu olduğunu şu cümleleriyle ifade ediyordu: "Her yeni inkılabın bir karşı tepkisi olacaktır. Bunu beklemek lazımdır.

Bu olmaz değildir. Mutlaka vukuu yakın bir şeydir. Her bakımdan varittir. Kamuoyunu onların yalan yanlış tevillerine kaptırmayarak aydınlatmak lazımdır. Birtakım boş şeyler söyleyebilirler. Dolayısıyla onları eleştirmek ve eleştirerek çürütmek lazımdır (Eyinnen, 2007, s. 294)

Mustafa Kemal Paşa 16/17 Şubat 1923'te gazetecilere gerçek bir inkılâbı yapmanın kolay olmadığını; ancak bu yolda devam edileceğini belirtmekteydi. Bunu kendi yaşadıkları olaylardan örnekler vererek anlattı. Ülkenin birçok yerinde kendilerine karşı isyan hareketlerinin başlatıldığını, bu isyanları bastırmaktan inkılâp yapmada gecikildiğini ifade etmekteydi. Güvenlik ve asayişin sağlanmasıyla birlikte düşünülen inkılâplar için ortam hazırlanmıştı. Ona göre Fransa'da gerçekleştirilen inkılâp hareketleri yüz senede gerçeğeleştirilebilmişti. Ancak Türkiye'deki inkılâbın üç senede sonlandırılacağı düşünülemezdi. O bu konudaki görüşlerini gazetecilere şu cümleleriyle aktarmaktaydı: *"Üç senede esaslı bir inkılâbın son bulacağını kabul etmek hata olur. Belki zaman zaman şöyle veya böyle bir şeyler olacaktır. Ancak kanaatimizi sabit, başarı ümidini hâkim bulundurmak sayesinde galibiyet bizimdir. Fakat birtakım hocaları memnun edeyim, İslam âlemini memnun edeyim, hepsini memnun edeyim dersek, mümkündür, hepsi memnun olur"* (Eyinnen, 2007, s. 301–302). Mustafa Kemal Paşa bunları gerçekleştirirken Türkiye'nin olması gereken yerden uzaklaşmaması gerektiğini de vurgulamaktaydı. Bunu *"ana maksadımız"* olarak ifade etmekteydi. Kendisi liyakat sahibi olmayan ve devlet işlerini kanunlara göre değil de günün şartlarına göre yapan kimselerin *"köklü"* inkılâpları gerçekleştirilmeyeceklerini belirtmekteydi. Halkın *"sefalet"* içinde olmasının nedeni başkalarını memnun etme düşüncesinden ileri gelmekteydi. Bu nedenle de şuanki duruma göre kimseyi memnun etmenin imkânı yoktu. Ancak Türkiye'nin *"mamur"* ve milletin de zengin olmasıyla bu gerçekleştirilebilir (Eyinnen, 2007, s. 301–302).

Mustafa Kemal Paşa 16/17 Şubat 1923 günü yeni kuracağı parti-nin adı ile ilgili de bir açıklama yaptı. Buna göre partinin ismindeki *"halk"* ifadesi gelişigüzel seçilmemişti. Bunun bir nedeni vardı. *"Halk"* kavramı Türkiye'yi ayırtırmaya karşı kullanılacak *"birleştireci"* bir ifade olacaktı. Bu birleştiricilik emperyalizme, sömürgeciliğe ve insanın her türlü köleleştirilmesine karşı idi. Türkiye'de böyle bir ayırmadan söz etmek de mümkün değildi. Bu bağlamda milletin tamamından destek alınması, yapılacak yeniliklerin başarıya ulaşmasında belirgin bir etken olacaktı. Kendisi bunu şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: *"Bu milletin ekseriyeti bizimle olursa fırka deyiniz, ne dersiniz deyiniz. Yürütmek mümkündür. Ekseriyet beraber değilse, grup deyiniz, heyet deyiniz, buna istinaden inkılâpta muvaffakiyet mümkün olamaz"* (Kili, 1976, s. 43). Kuracağı partiye adını vereceği halk kavramı ile ilgili şunu da belirtmekteydi: *"Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun bir anlamı olmak lazımdır. Yoksa cihanda hakiki anlamı olmayan bir şey yaptığımız zaman hiçbir şey yapmıyoruz demektir. Bu memleketi şu istikamete sevk ederken bir şey yaptığımızı ifade etmeliyiz! Bir de daima muteber ve söz konusu olan çoğunluktur. Bu milletin çoğunluğu bizimle beraberse, fırka deyiniz, ne dersiniz deyiniz yürütmek mümkündür. Çoğunluk beraber değilse grup deyiniz, heyet deyiniz, buna dayanarak inkılâpta muvaffakiyet mümkün olamaz"* (Eyinnen, 2007, s. 302). Mustafa Kemal Paşa inkılâbın bir kanunu olduğunu ve buna uyulması gerektiğini de ifade etmekteydi. Bu kanun mevcut kanunların üzerindeydi. İnkılâbın durdurulamayacağı bir realite idi. İnkılâbı durdurmanın tek yolunu şu cümleleriyle açıklamaktaydı: *"Bizi öldürmedikçe ve bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız yenilikçi inkılâp bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de hep böyle olacaktır"* (Eyinnen, 2007, s. 302).

Mustafa Kemal Paşa dünyadaki devletlerarasında bir denge olduğunu ve şuan için Türkiye'nin de bu dengeye uyacağını belirtiyordu. Yapılacak yeniliklerde içe kapalı bir toplum olmanın hiçbir ilerlemeyi beraberinde getirmeyeceğini ifade etmekteydi. Kendisi Batılı ya da Doğulu devletlerin siyasetlerine uymanın kabul edilemez olduğunu; ancak ileride yaşanacak gelişmeler Türkiye'nin bu iki taraftan birini seçmesinde etkili olacağını belirtmekteydi (Timur, 1993, s. 52).

16/17 Ocak 1923'te yapılan basın toplantısında Mustafa Kemal Paşa kurulacak *"yeni hükümetin dini ne olacak ve bir dine bağlı olacak mı?"* sorusuna karşılık da şu yanıtı verdi: *"Vardır Efendim İslam dinidir"* (Atatürk, 1995, s. 695). Mustafa Kemal Paşa böyle bir cevabı vermek istemediğini Nutuk'ta şu cümlelerle ifade etmekteydi: *"Açıkça söyleyeyim ki bu soruyla karşılaşmayı hiç istemiyordum. Çünkü pek kısa olması gereken karşılığın o günkü koşullar içinde ağızdan çıkmasını henüz istemiyordum"* (Atatürk, 1995, s. 695). Mustafa Kemal Paşa, vatandaşları arasında çeşitli dinlerden toplulukların bulunduğu bir toplumda adaletli ve kanunlar önünde eşit işlem yapılması gerektiğini düşünüyordu. Mahkemelerde adaleti kendi vatandaşına ve yabancılara eşit olarak uygulamakla görevli bir hükümet din ve düşünce özgürlüğüne saygı göstermeliydi. Hükümetin bu özelliğini basına verilen cevaplar ve farklı anlamlar çıkmasına neden olacak özelliklerle sınırlamanın doğru olmayacağını şöyle vurgulamaktaydı: *"Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle yapılacak resmi işlerde Türk dilinin kullanılması gerektiğini herkes tabii bulur. Ama 'Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır' cümlesinin elbette açıklanması ve yorumlanması gerekir. Gazetecinin sorusuna karşı 'Hükümetin dini olamaz' diyemedim; tersini söyledim. Vardır efendim, İslam dinidir dedim. Ama hemen 'İslam dininde düşünce özgürlüğü vardır' diye sözlerimi açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum. Demek istedim ki hükümet, düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağlı ve yükümlüdür"* (Atatürk, 1995, s. 695).

Toplantıda Mustafa Kemal Paşa verdiği cevabın gazeteciyi tatmin etmemesi üzerine yeni hükümetin bir dine bağlı olup olmayacağı üzerinde bir soru ile karşılaştı (Arar, 2007, s. 107). Kendisi konuyla ilgili şu değerlendirmede bulundu: *"Olacak mı, olmayacak mı bilmem" dedim. İş kapatmak istedim. Ama kapatamadım 'Öyleyse' dediler ve yeni sorular sordular. O gün İzmit'te bu konuda gazetecilerle daha çok konuşmayı uygun bulamadım. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken, 'Laik hükümet' teriminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyla kanunun ikinci maddesini anlamsız kılan birtakım terimin konulmasına göz yumulmuştur"* (Arar, 2007, s. 107). Bu cevabı vermesinin nedenini Nutuk'ta şu cümleleriyle açıklamaktaydı: *"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci ve yirmi altıncı maddelerinde, gereksiz görünen ve yeni Türkiye devleti ile Cumhuriyet yönetiminin ilerici niteliği ile bağdaşmayan terimler, inkılâp ve Cumhuriyet yönetimi bakımından o zaman için sakınca görülmeden tavizlerdir. Millet, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan bu fazlalıkları ilk elverişli zamanda kaldırmalıdır"* (Atatürk, 1995, s. 697).

Mustafa Kemal Paşa kurulacak yeni hükümet ve bu hükümetin dini hakkında sorulan sorulara karşı titizlikle cevap verdi. Kendisi bu konuda iki konu üzerinde düşündüğünü ifade etti. Bunlardan birisi yeni Türkiye Devleti'nde herkesin dinini seçmekte özgür olup olmayacağı konusuydu. Diğer ise Hoca Şükrü (Çelikay) Efendi'nin din ve Hilâfet ile ilgili yayımladığı bir risale ile ilgiliydi. (Atatürk, 1995). Risalesinin başında Hoca Şükrü Efendi şunları belirtiyordu:

"Bazı ulemayı kiram arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, dinî kurallar içeren kitaplarda yer alan, belirli ve değişmez Müslümanlık kurallarını yayarak... Ne yazık ki yanıtıldığı görülen İslâm kamuoyunu aydınlatmayı kaçınılmaz bir görev saydık" (Ceylan, 1995, s. 48).

Mustafa Kemal Paşa, Hoca Şükrü Efendi'nin düşüncelerinin milli egemenlikle çeliştiğini şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: "Hoca Şükrü Efendi'nin şu sözleri; 'İslâm'da halifelik, din gereklerini savunup korumakta Peygamberin yerine geçmektir; dinî kurallar koymak konusunda Allah'ın Elçisi Efendimiz tarafından vekâlet edilmesidir" (Tahsin, 1933, s. 421). Hocanın dediklerini yapmaya çalışmak milli egemenliği ve inanç özgürlüğünü kaldırmakla aynıydı. Mustafa Kemal Paşa Hoca Şükrü Efendi'nin din konusunda eski yöntemlere göre değerlendirme yaptığını şu cümleleriyle ifade ediyordu: "Oysa Hocanın dediklerini yapmaya kalkışmak, ulusal egemenliği, inanç özgürlüğünü kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, hocanın bilgi dağıtıcılığında bulunanlar, Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdad-ı idareye özgü formüller değil miydi?" (Tahsin, 1933, s. 421).

İzmit Basın Toplantısı 17 Ocak 1923 sabah saat 03.30'a kadar devam etti. "Vakit" gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey, anılarında Mustafa Kemal Paşa ile yapılan bu görüşmenin önemini şu ifadeleriyle vurgulamaktaydı: "Gazinin o gün arkadaşlarımızın hepsine verdiği güzel cevapları merakla ve heyecanla dinledim. Bu müstesna dimağın berraklığına, derinliğine, intizamına, süratli kavrayışlarına, cesaretine hayran kaldım. Sosyolojideki ölçülerle rehberlik, uzağı herkesten evvel ve herkesten iyi görmek, herkesten ziyade cesaret göstermek ve umumun imkânsız sandığı bir şeyin yapılabileceği hakkında nefse güvenmek manasına gelir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu anlamda tam bir rehber olduğunu, Anadolu mücadelesinde imkânsızlıkları imkâna çevirmesi geniş ölçüde ispat etmiş olduğu gibi, İzmit'teki tarihi konuşmalarda bir kere daha meydana koymuş oldu. Akşamın konuşması gece saat üç buçuğa kadar devam etti. Geniş bir salonda hep bir arada yapılan yataklarımıza yorgun bir halde uzandık; fakat ilk şahitleri olduğumuz tarihi inkılâp hazırlığı o kadar mühimdi ki uzun zaman gözlerimizi kapayamadık. Münakaşa devam etti. Bunlar belli ediyordu ki Mustafa Kemal Paşa hedefine varmıştı. Hepimizin tereddütlerini gidermiş, konunun manasını kazanmamızı, büyük tarihi inkılâbı benimsememizi sağlamıştı" (Yalman, 1970, s. 826).

Mustafa Kemal Paşa kuracağı yeni parti için basından faydalanmayı istiyordu. Çünkü Halk Fırkası'nı tanıtmanın en iyi yolu basındı. Diğer amacı ise basının desteğini almak. Bu doğrultuda bir toplantı yaparak basın mensuplarının sorularını cevapladı ve kamuoyu oluşturma adına başlattığı Batı Anadolu gezisine devam etti.

İzmit Basın Toplantısı'nın Ulusal Basındaki Yansımaları

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu gezisi kapsamında İzmit'te yaptığı toplantı basına oldukça olumlu yansdı. 18 Ocak 1923 tarihli "Vakit" gazetesinin nüshasında Ahmet Emin (Yalman) Bey tarafından "Millî İstikbal Hazırlıkları" başlıklı köşe yazısı dikkate değerdi. Ahmet Emin Bey İzmit'teki basın toplantısına giderken kendisinde bir Türkiye'nin geleceği ile ilgili belirsizlik düşüncesinin baskın olduğunu; ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu belirsizlikteki en etkili kuvvet olabileceğini ifade ediyordu. Ona göre; Misakı Milli'yi gerçekleştirmek yeterli değildi. Şuanki durum Mütareke Dönemi'ndeki durumdan farklı idi. Çünkü bir başarı elde edilmişti. Kendisi de dâhil herkesin aklında barışın imzalanmasından sonra "normal hayata dönüş" düşüncesi vardı. Ancak bunu gerçekleştirmek kolay değildi. Çünkü hazırlık yapılmamıştı. Yani geleceğe

dair hedefler tespit edilmemişti. Bu gerçekleşse bile insanların düşünce dünyalarında yer edinilememişti. Bu hazırlığı yapabilecek bir tek kişi vardı. O da Mustafa Kemal Paşa idi. Ahmet Emin Bey'e göre "harabe" bir ülkenin yeniden inşası için bütün milletin desteği alınmalıydı. Bunun için yeni bir Misak-ı Milli oluşturulmalıydı. Bu gerçekleştirilirse halkın desteğini almak ve itimadını kazanmak mümkün olacaktı: "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin sulhtan sonrası için dürbün (ileri görüşlü) bir milli rehber mevkiinde bulunması ve bizi salaha, ümrana, irfana sevk edecek kuvvetleri esaslı bir surette hazırlaması, saf memleket hisleri besleyen her Türk'ün kalbinde derin bir itimat ve itminan uyandıracaktır" (Vakit, 1923, s. 1).

Ahmet Emin Bey Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamanın kendisindeki şüpheleri ortadan kaldırdığını da ifade etmekteydi. Devletin ve milletin geleceği ile ilgili kimsenin "tasavvur" edemediği bir biçimde yeni bir gelecek hazırlanıyordu. Artık içerde ve dışarıda Türkiye ve millet düşmanı olanlar istedikleri gibi yenilikler karşısında anlaşmazlık ve düşünsel bir ayrılık bulamayacaklardı. "Bağnazlık" ve "tembellik" geride kalmıştı. Yeni kurulan devletin parçalanmasını ve bölünmesini bekleyenler ise "hayal kırıklığına" uğrayacaklardı. Barış Konferansı'ndaki "dar kafalı" Batılılar ise beklemedikleri bir zamanda Türkiye'de gerçekleştirilecek yenilik ve gelişmeleri görecektirdi. Bu yeniliklere iyi niyetle karşılık verenler ise bundan memnun olacak ve destek vereceklerdi. Ahmet Emin Bey Türkiye'nin bu "güçlü" ve "sakin" günlere ulaşmasını istemeyenlerin bunda başarısız olacaklarını ifade ederek yazısını sonlandırıyor (Vakit, 1923, s. 1).

Aynı gazetenin 20 Ocak 1923 tarihli nüshasında (Ek 2) ise Ahmet Emin Bey "Hedefe Mutlaka Varılacaktır" başlıklı bir köşe yazısı ile okuyuculara sesleniyordu. Yazısında Mustafa Kemal Paşa için büyük bir adam sıfatını kullanmaktaydı. Ona göre olaylara Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden bakıldığı zaman her şey değişiyordu. Ancak herkes gelişmelere kendi düşünce sınırları içerisinde bakınca değerlendirmeler de yanlış anlaşılıyordu. Ancak "büyük bir adamın" yani Mustafa Kemal Paşa'nın tarafından gelişmeler değerlendirilince olayın şekli de değişmekteydi. "Ümitsizlik" içerisindeki bu durumdan kurtulmak daha da kolaylaşmaktaydı. Ahmet Emin Bey bazı "endişeleri" olduğunu da ifade etmekteydi. Bu endişeler Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki geleceği ile ilgiliydi: "Sulhtan sonra geçirmemiz lazım gelen mesai devresinin fevkalade bir mahiyeti haiz addedilmeyeceğinden ve umumi hayat makinesinin, mutat şerait avdet etmiş farziyle kurulacağından biraz korkuyordum" (Vakit, 1923, s. 1). Ancak İzmit'te gerçekleştirilen toplantı sonrası bu korku ve endişelerin kendiliğinden sonlandığını vurgulamaktaydı. Bunda etkili olan şey bir inkılâbı gerçekleştirmedeki ana etkenin Türk Milleti'ne bağlı olmasıydı. Millet, tarihteki en korkusuz yenilikçilerin bile hayal edemeyeceği bir geleceği yaşamaya hak kazanmıştı. İçerde ve dışarıda bulunan bütün düşmanlar yaptıkları planların başarısız olacağını anlayacaktı. Ona göre Osmanlı Devleti ezilmiş ve uyuşmuş bir zihniyete sahipti. Bu zihniyetini değiştirmede için de yıkılmıştı. Ancak bu "yıkıntının" altından güçlü bir Türkiye kurulmuştu. Bunu gerçekleştirmek bir mucize idi. Bu, "seçkin bir iradenin" sonucuuydu. Bu seçkin irade yapılacak inkılâp programında hedefe ulaşabilmek için her türlü aracı kullanacaktı. Bu araçlar düşünülen yenilikleri gerçekleştirmek için vardı (Vakit, 1923, s. 1).

Ahmet Emin Bey kurulacak yeni partinin programıyla ilgili bazı şüpheleri olduğunu da vurgulamaktaydı. Kendisi bu düşüncelerini köşe yazısında şöyle ifade ediyordu: "Acaba program bir hayal değil midir? Acaba Mustafa Kemal Paşa'nın füsunkâr şahsiyeti bize bir hayali elle tutulur bir hakikat diye gösteremez mi?"

Hayır olamaz. İzmit'e gayet katf fikirler ve sarih tereddütlerle git-tim. Bir gazeteci sıfatıyla kendini karilerime ve memlekete karşı ağır bir mesuliyet altında görüyordum" (Vakit, 1923, s. 1). Ahmet Emin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü parti programının ve yenilikleri uygulama yönteminin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayacağını belirtmekteydi. Bu ihtiyaçlar bilimsel verilere göre tespit edilmişti. Bu da kendisinde bu programın Türkiye'de uygulanabileceği görüşünü ortaya çıkardığını vurgulamaktaydı. Eğer Türkiye'nin şuan ki amacı akla uygun hedefler yerine "yapay" sınırlı mücadeleleri ortaya çıkarmak olsaydı, Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsız bir milli program hazırlama düşüncesi gerçekleşme meyebilirdi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma onu bu konuda ikna etmişti. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın insanlarla olan ilişkisinde "samimiyete" verdiği önemin bir sonucuydu (Vakit, 1923, s. 1).

İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile Türkiye'nin geleceği hakkında yapılan toplantıda Ahmet Emin Bey kendisinde oluşan düşüncüyü şöyle ifade etmekteydi: "*Bu münakaşalar neticesinde şurasına samimi ve kati surette kani oldum ki, istikbal bizimledir. Bu millette yaman bir hayat kabiliyeti var. Milletin sakin bulunduğu muhit maddeten zengin bir muhittir. Ortada ilmi esaslara müstenit bir faaliyet programı tanzim edilmesi ve bu programla yürünmesi istidadı tamamıyla mevcuttur. Bu tarzda bir mücadele esnasında geri bir millet. Kuvvete israflarından kurtulmak ve müttehit bir surette yürümek için son derecede azimli ve demir iradeli bir rehber muhtaçtır*" (Vakit, 1923, s. 1). Mustafa Kemal Paşa'da kimsede olmayan ileri görüşlü olma yeteneği vardı. Ayrıca her konuda bilgi sahibi oluşu, yenilikçi ve gelişmelere açık bir düşünce yapısı, onu yersiz ve yanlış düşüncelere karşı "iradeli" olmasını sağlıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından bilinçsel olarak yüksek bir iradeye sahip olduğunu anlamak da zor değildi. Ayrıca hazırlanacak programı ve yapılacak inkılapları düşünsel boyutta canlandırmak Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı basın toplantısı ile mümkün hale gelmişti. Ahmet Emin Bey'e göre; Mustafa Kemal Paşa elinde bulunan gücü kullanarak "şahsi" ve "despot" bir yönetim kurma düşüncesinde değildi. Aksine Türkiye'nin ve milletin çok kısa sürede kendi geleceğini kurmasını sağlayacaktı. Bunu milletin ihtiyacı olan program ile gerçekleştirecekti. Mustafa Kemal Paşa kendisi dışındaki başka milletlerin gelişim ve ilerlemesini istemeyen "emperyalist"lerden ve insanların düşüncelerini sömüren "hayalperestlerden" nefret etmekteydi. Ahmet Emin Bey bu düşüncede olan bir "milli rehber" ile her amacın gerçekleştirilebileceğini ifade ederek yazısını sonlandırmaktaydı (Vakit, 1923, s. 1).

İzmit Basın Toplantısı ile ilgili farklı değerlendirmelere yer veren diğer bir gazete ise "Akşam" idi. Gazetenin 20 Ocak 1923 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir demecine ve Falih Rifki (Atay) Bey'in "Gazi Başkumandan'ın Halk Fırkası ve İstanbul Hakkında İzmit'te Muharririmize Pek Mühim Beyanati" adlı köşe yazısına yer verilmekteydi. Yazıda İzmit Basın Toplantısı'nda gerçekleştirilen görüşme ve Mustafa Kemal Paşa'nın kuracağı yeni fırka hakkında yaptığı açıklamalara atıfta bulunulmaktaydı. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin bütün programlarının iki ilkedden ibaret olduğunu belirtmekteydi. Bunlardan ilki tam bağımsızlık idi. Diğerisi ise kayıtsız şartsız milli egemenliğin gerçekleştirilmesiydi. Birincisi Misak-ı Milli ile anlam kazanıyordu. İkincisi ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bütünleşmişti. Eski yönetimler tarafından millet "koyun sürüsü" olarak adlandırılan bir kitle olarak görülmekteydi. Bu kitle tek bir kişinin arzu ve istekleri doğrultusunda yönetilmeydi. Ancak bu yönetim tarzının artık uygulanamayacağı da bir gerçektir. Çünkü millet bağımsızlığını başkasına vermenin olumsuz sonuçlarını hem maddi hem de manevi olarak

tecrübe edinmişti. Bu nedenle de millete akıl vermeye çalışan aydınların yaptıkları olumsuz değerlendirmeler bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü millet yaşanan gelişmeleri değerlendirmede kimsenin akıl vermesine ihtiyaç duymamaktaydı. Bağımsızlığının elinden alınacağını anlayan millet artık ne Şeyhülislâmların fetvalarına ne de Halife ve Padişah'ın camilerden verilen emirlerine uymamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa milleti aldatmaya çalışanların durumunu şu cümleleriyle ifade ediyordu: "*Bu millet asırlardan beri bu gibi mürtecilerin, cahillerin, riyakârların, menfaatperestlerin, serserilerin, sözlerine inanmak saffetini gösterdiğinden dolaydır ki, bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmaya mahkûm çıplak ayaklarıyla ve çıplak vücutlarıyla çamurların, karların, yağmurların bîaman şamarları altında yeniden aklını başına toplamak mecburiyetinde kalmıştır*" (Akşam, 1923, s. 1).

Mustafa Kemal Paşa verdiği demecinde Türkiye'deki aydınların milletin her türlü "yükselişini" sağlaması gerektiğini ifade etmekteydi. Bu, onların "ciddi" bir göreviydi. Aydınlar, toplumu her konuda bilgilendirmeli ve onun "tekâmülü" üzerinde çalışmalıydı. Bu konuda bütün yollar denenmeliydi. Aydınların yapması gereken şey sadece çalışmaktı. Artık millet "çalışkan olmak" dışında hiçbir şeye "muhtaç" değildi. Öncelikle toplumsal sorunların tespit edilmesi ve çözümlenmesi gerekiyordu. Toplumdaki en belirgin sorun "tembellik" idi. Bu sorun çözümlenirse, toplum refaha ulaşacaktı. Türk milleti çalışkan bir yapıya sahipti. Ancak önceki yönetimler bu özellikten yararlanma yöntemlerini uygulayamamıştı. Bunu uygulayabilmek için bir programa ihtiyaç vardı. Bu program öncelikle akla ve bilime uygun olmalıydı. Ayrıca milletin toplumsal ihtiyaçlarına cevap verebilmeli ve geçmişin zararlarını "telafi" edebilmeliydi. Program herkes tarafından uygulanabilmeliydi. Bunu gerçekleştirmek kurulacak siyasi bir fırka ile mümkündü. Bu doğrultuda toplum yararına olacak ve ayırım yapılmadan bütün sınıfları aynı çatı altında toplayacak bir fırka kurmak zorunluymuştu. Mustafa Kemal Paşa bu özelliklerinden dolayı kuracağı parti adının "Halk Fırkası" olmasının uygun olacağını ifade ediyordu. Bu firkada uygulanacak temel yöntemde "şahsi menfaatler" yerine "milli menfaatler" dikkate alınacaktı (Akşam, 1923, s. 1).

"Akşam" gazetesinin 20 Ocak 1923 tarihli nüshasında Falih Rifki Bey'in "Gazi Başkumandan'ın Halk Fırkası ve İstanbul Hakkında İzmit'te Muharririmize Pek Mühim Beyanati" adlı köşe yazısında konu başka açılardan da değerlendirilmekteydi. Falih Rifki Bey Mustafa Kemal Paşa'yı "hürriyet ve istiklal'in bayrağını açan" kişi olarak değerlendiriyordu. Ona göre; Mustafa Kemal Paşa dört sene gibi kısa bir sürede yeni bir ordu kurmuş ve ordu bünyesinde birçok "kahraman" toplamıştı. Mustafa Kemal Paşa bugün bir inkılap mücadelesi içerisindeydi. Bu mücadele daha yeni bir başlangıçtı. Çünkü devamı gelecekti. Falih Rifki Bey köşe yazısında şimdiye kadar ülkeyi kurtaracak yenilikler düşünün birçok kişinin ortaya çıktığını ifade etmekteydi. Ancak bu yenilikçilerde düşüncüklerini uygulayacak "cesaret" ve kendi menfaatlerini bir kenara bırakacak "feragat" yoktu. Mustafa Kemal Paşa başkalarının "yok oldu" sanılan orduyu daha iyi bir duruma getirebilmişti. Bu ordu kazanılacağı düşünülmemeyen bir savaştan "galip" olarak çıkmıştı. Falih Rifki Bey bundan sonra yapılacak şeyin Türkiye için inkılaplar olduğunu belirtmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa herkes tarafından "şüpheli" ile gözlemlenen bir inkılabı gerçekleştirmişti. Köşe yazısında milli egemenliğin başkalarına teslim edilemeyeceğini vurgulayan Falih Rifki Bey, bu görüşünü şu değerlendirmesiyle desteklemekteydi: "*Zira Mustafa Kemal Paşa biliyordu ki, sırf bu mefkûrelerle tutuşmuş reislerin arkasında, sırf kendi çocuklarının iradesi ve fedayî nefsi ile halasa eren bu vatan ve bu milleti tekrar İstanbul'daki Saray ve Bâb-ı Âli'ye teslim etmek cinayettir.*"

Bu memleket ki Saray ve Bâb-ı Âli arasında birçok saltanatları zevale erdirerek, korkunç bir uçurumun kenarından kaydı. Yalnız halkın iradesi hayat memat kavgası içindeki bu durumu selamete çıkardı. Bundan sonraki tasavvurlar Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarıcı iradesi gibi bir silah ve gençlik gibi bir kuvvet bulunduktan sonra, ümit ettiğimizden daha az bir zamanda tahakkuk edecektir. Saray ve Bâb-ı Âli'ye rağmen memleketi kurtarmak Hükümet-i Milliye'nin bilakayd-u şart himayesinde mümkün olmuştur. Milleti kurtarmak ancak Hükümet-i Milliye'nin bilakayd-u şart devamı sayesinde mümkün olabilecektir (Akşam, 1923, s. 1).

"Yeni Türkiye'nin kendisi için ifade ettiği anlamı Falih Rifki Bey şu cümlelerle vurgulamaktaydı: *"İnkılâp Türkiye'si Anadolu'nun bağrında kalıyor ve köklerini Türk ve tabiatın en münbit topraklarına salıyor. Yeni Türkiye'nin omuzlarında kendi ıstırap ve kendi ihtiyaçlarından başka hiçbir şey kendi hükümetinden başka hiçbir nüfuz, kendi ıstırap ve kendi ihtiyaçlarından başka düşündüğü ve düşünceği hiçbir şey yoktur. Fakat inkılâbın düşmanları olduğunu unutmayacağız, reisler ve mürşitler bu hakikati inkâr veya istihfaf etmemelidirler"* (Akşam, 1923, s. 1).

İzmit Basın Toplantısı'ndan sonra basında olumlu değerlendirmeler yapıldı. Özellikle "Akşam" ve "Vakit" gazeteleri başlatılan inkılâp hareketine tam destek verdiklerini yayımladıkları haber ve köşe yazılarıyla da okuyuculara aktardı. Bu köşe yazılarında özellikle Osmanlı Devleti Dönemi ve TBMM Dönemi'ndeki yönetimler ve millete karşı takındıkları tutum karşılaştırmalı olarak daha belirgin bir şekilde okuyucuya yansıtıldı. Bu da hem halkın desteğini alma konusunda hem de inkılâpların yapılması için uygun zeminin oluşturulmasını sağlayacaktı.

"Yeni Türkiye" ile İlgili Ulusal Basına Yansıyanlar

Dönemin gazeteleri Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezi-si'ne çıkışından itibaren yaşanan gelişmeleri okuyucu ile paylaşmaktaydı. Amaç kamuoyu oluşturmaktı. Gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği demeçler ve yaşanan olaylarla ilgili yaptığı değerlendirmeler dikkate değerdı.

"Vakit" gazetesinin 20 Ocak 1923 tarihli nüshasında Yeni Türkiye'nin kuruluş sürecinde iki önemli ilke hakkında bilgi verilmekteydi. "Gazi Başkumandanımızın İzmit'te Muharririmize Son Beyanlatları" başlıklı yazıda Mustafa Kemal Paşa bu iki ilke-den birinin "tam bağımsızlık," diğeri ise "kayıtsız-şartsız Milli Hâkimiyet" olduğunu şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: *"İçinde bulunduğumuz vaziyette çok kuvvetli olduğumuzu temin ve teşebbüsât-ı müstakbelimizde behemehâl muvaffak olacağımızı bize vaat eden keyfiyet, milletin inkılâp ile ve mücadele ile tesis etmiş olduğu bugünkü hükümetimizin şekli ve mahiyetidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır: İstiklâl-i tam, Bilâkayd-ü şart Hâkimiyet-i Milliye"* (Vakit, 1923, s. 1). Gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Hükümeti'nin tamamen milli ve gerçekçi olduğunu ifade eden görüşü ise okuyucu ile şöyle paylaşılmaktaydı: *"Hükümetimiz Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti millidir, tamamıyla maddîdir, hakikatperesttir. Mevhum (boş) mefkûreler arkasında o mefkûrelere vâsil olmak için değil, fakat isâl etmek hülyasıyla milleti kayalara çarparak, bataklara batırarak, en nihayet kurban ederek mahvetmek gibi cinayetlerden hazer eden bir hükümettir"* (Vakit, 1923, s. 1).

Aynı tarihli "Vakit" gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milli'nin ifade ettiği anlamın herkes tarafından bilindiği ve milletin bunun farkında olduğunu da belirtmekteydi. Anadolu halkının "güzide evlatlarından" kurulan ordu ve bu ordunun kazandığı zafer bunun bir göstergesiydi. Ayrıca Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da

milletin zihninde ve vicdanında yer edinmekteydi. Meclis, milletin gerçek temsilcisi idi. Bu doğrultuda millet, TBMM'ye bir görev vermişti: Milleti layıkıyla temsil etme. Bu da başarıyla yerine getirilmiş ve böylece bütün dünyanın dikkati çekilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ileride kuracağı fırkanın üstleneceği görev şu cümleleriyle ifade edilmekteydi: *"Hâkimiyet bilâkayd-ü şart milletindir. Hâdisat ve tecarib-i tarihiyemiz bize milleti koyun sürüsü halinde keyfin, arzu ve ihtirasların ve hiçbir suretle tatmin edilemeyen menfaatlerin istihşâline sürüklemekle mahvını münteç mahiyete inkılâp eden idare tarzlarının artık memleketimizde mahall-i tatbiki kalmadığını göstermiştir"* (Vakit, 1923, s. 1).

Mustafa Kemal Paşa'nın yeni siyasal süreç ile ilgili değerlendirmelerine "Tanin" gazetesinin 20 Ocak 1923 tarihli nüshasında (Ek 3) "Gazi Paşa Kumandanımızın Huzurunda" başlıklı haber yazısında yer verilmekteydi. Buna göre milli bağımsızlığı tek bir kişide toplamanın zararlı sonuçları vardı. Bunları şöyle ifade etmek mümkün olacaktı: *"...millet hâkimiyetini değil, hâkimiyetin bir zerresini dahi başkasına terk etmenin ve bırakmanın neden olabileceği felâketin, yok oluşun, hüsrânın elemi her an kalp ve vicdanında hissetmektedir. Zaten iradenin ve hâkimiyetin bölünemez ve parçalanamaz olduğunu ilmen ve hakikaten düşündükten sonra böyle bir nazariyenin fiile tatbikine kalkışmak ancak nazârî ve sun'î bir işe zaruri olarak girişmekten başka bir suretle yorumlanamaz. Millet ve memleketimiz için ise bu zaruret def edilmiştir. Çünkü milleti hâkimiyetten mahrum eden engel, milletin galeyân ve haklı isyanıyla biraz zahmetli ve fakat binnetice muvaffakiyetli surette ortadan kaldırılmıştır. Madumu tekrar canlandırmaya çalışmak ise bittabi gayr-i mümkünün mümkün olduğu zannında ve boşluğunda inat olur. Bu, inatçılar ki -milletin hüsrânına bilerek veya bilmeyerek taliptirler- nedamet-i hakikiyesini ve hüsrân-ı elemine sebep olmaktan başka bir netice vermez"* (Tanin, 1923, s. 1).

Mustafa Kemal Paşa millete "namusluca" gerçekleri anlatmak gerektiğini ifade etmekteydi. Çünkü millet gerçekleri duyma konusunda istenilen bilince artık ulaşmıştı. Bunları anlamaya ve uygulamaya başlamıştı. Bu konuda millet gerekli zihinsel yeteneklere de sahipti. Bunu ispat etmeye gerek yoktu. Çünkü herkes yaşanan "felâketi" tecrübe edinmişti. Bu nedenle de ne "biling-siz" şeyhülislamın dini kullanarak verdikleri "gerici" fetvalara ne de Halife ya da Padişah'ın söylediklerine inanılabildi. Kendisi bu durumu şu cümleleriyle vurgulamaktaydı: *"Millet, Halife ve Padişah'ın camilerden çalınan ayet ve hadis-i nebeviye ile müzeyyen ve müzehhep sancakları başlarında taşıyan Hilâfet ordularına ve ne de mücadele-i milliye devamınca hiçbir şey istihşâl edilemedikten başka büsbütün mucib-i mahv ve izmihlâl olacağını beyan ile milleti istiklâl ve hâkimiyetinde müsamahakâr kılmaya kudret sarf eden Babiâli ricalinin gafilce ve cahilce mesaisine ve en nihayet tayyareler ile Halife ve Padişah'ın beyannamelerini muharip ordumuz saflarına atan ve Halife namına hareket ettiğini söyleyen Yunan ordusunun aldatmalarına zerre kadar iltifat göstermedi ve gösteremez ve göstermeyecektir. Bilhassa bundan sonra kat'iyen göstermeyecektir. Çünkü bu millet asırlardan beri bu gibi mürtecilerin, cahillerin, riyakârların, menfaatperestlerin, serserilerin, sözlerine inanmak saflığını gösterdiğinden dolaydır ki bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmaya mahkûm çıplak ayaklarıyla ve çıplak vücutlarıyla çamurların, karların, yağmurların amansız şamarları altında yeniden aklını başına toplamak mecburiyetinde kalmıştır"* (Tanin, 1923, s. 1).

Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye için bir milli hedefinin olduğu ve bunun kısa süre sonra gerçekleştirileceği de "Tanin" gazetesinde verilen bilgiler arasındaydı. Bu hedefe gidecek bütün yollar

denenecekti. Bunu başarmak zor değildi. Zor olan şey sadece gerektiği kadar çalışmaktı. Türkiye artık hiçbir şeye muhtaç değildi. Halk sadece “çalışkan” olmalıydı. Çünkü çalışmayan ve “tembel” olan toplumlarda birçok sosyo-ekonomik sorun ortaya çıkıyordu. Gazetede bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın demeciyle de desteklenmekteydi: “*Milli hedef malûm olmuştur. Ona ulaştırılacak yolları bulmak müşkül değildir, mühim olan, çetin olan o yollar üzerinde çalışmaktır. Denilebilir ki hiçbir şeye muhtaç değildir. Yalnız bir tek şeye ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak! Toplumsal hastalıklarımızı tetkik edersek, asıl olarak bundan başka, bundan mühim bir maraz keşfedemeyiz, maraz budur. O halde ilk işimiz bu marazı esaslı surette tedavi etmektir, milleti çalışkan yapmaktır. Servet ve onun tabii sonucu olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır*” (Tanin, 1923, s. 1).

“*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesi de yaşanan gelişmeleri ve siyasi süreç ile ilgili değerlendirmeleri okuyucu ile paylaşmaktaydı. 23 Ocak 1923 tarihli nüshasında “*Dâhili Siyasete Bir Bakış*” başlıklı haber yazısında “*eski kanunlar*” ile toplumları yönetmenin “*akıl dışı*” ve “*gaflet*” olduğu vurgulanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalardan kuracağı firkanın aklı ve bilimi ilke kabul edeceği bir gerçektir. “*Yeni Türkiye*”de siyasi kuruluş sürecinde uygulanacak yöntem de belirginleşmeye başlamıştı. Buna göre çağdaş bir toplum ve devlet olmanın koşulu yeni kanunlar yapmaktan geçiyordu. TBMM Hükümeti'nin benimseyeceği temel konu ise adalet idi. Çağdaş ve adaletli bir devlet olmak için hukuk alanında da bazı yeniliklerin yapılması şarttı. Çünkü mevcut kanunlar Mecelle ile belirlenmişti. Bu da günün ihtiyaçlarına cevap verememekteydi. Çağdaş bir devlet olma yolunda bu konu üzerinde durulmalıydı. Bu nedenle inkılâp yapmak gerekliydi: “*Hükümetimizin fena olmaması için, dinen ve medeniyeten çok mükemmel olabilmesi için adli hükümlerimizi iyileştirmek mecburiyetindeyiz. Buna hiçbir mani yoktur. Bugün mevcut kanunlarımızın kökü, daha ziyade Mecelle'dir. Yeni Türkiye, ne zamanı, ne de ihtiyacı göz önünde tutmayan Mecelle'nin hükümlerine bağlı kalmaz. En medeni milletler derecesinde hukuki hükümlerimizi de iyileştireceğiz. Yüz sene, beş yüz sene, bin sene evvel yaşayan bir toplum için yapılan kanunlarla, bugünkü toplumları idareye kalkışmak gaflettir, cehalettir. Biz bu noktada cehil ve gafletimizi o kadar ileri götürüyoruz ki Allah'ın da Peygamber'in de emirleri hilafına hareket ettiğimizi bile unutuyoruz*” (Hâkimiyet-i Milliye, 1923, s. 1).

“*Hâkimiyet-i Milliye*” gazetesindeki haber yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir inkılâbın başarılmasında milletin en önemli etken olduğuna dair görüşlerine de yer verilmekteydi. Buna göre yeni Türk devletinin ve inkılâbının dünyada bir benzerinin daha olmadığı ancak bazı muhalif hareketlerin oluşabileceği ifade edilmekteydi. İnkılâbı anlamayan muhaliflere karşı aydınların öğretici olmaları gerektiği görüşü Mustafa Kemal Paşa'nın şu cümleleriyle desteklenmekteydi: “*Bu harekete özel tabiriyle irtica derler. Yaptığımız işlere ve aldığımız neticelere göre bu gibi irticalar her vakit beklenebilir. Kan ile yapılan inkılâplar daha sağlam olur; kansız inkılâp ebedileştirilemez. Fakat biz bu inkılâba ulaşmak için lüzumu kadar kan döktük. Bu kanlarımız yalnız muharebe meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin dâhilinde döküldü. Biliyorsunuz ki Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta vesair mahallelerimizde birçok isyanlar meydana geldi. Bunların hepsi bastırıldı. Temenni edilir ki, bu dökülen kanlar kâfi gelsin ve bundan sonra kan dökülmesin. Mesut inkılâbımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve uyarmak aydınlara düşen milli vazifelerin en mühimi ve en birincisidir*” (Hâkimiyet-i Milliye, 1923, s. 1).

Aydınlar tarafından basında işlenen konular arasında kurulacak yeni fırka ve yeni Türkiye'nin niteliklerinin ne olacağı ile ilgili köşe yazıları dikkate değerd. Bunlardan biri de “*Anadolu'da Yeni Gün*” gazetesinin 30 Ocak 1923 tarihli nüshasında Mahmut Esat Bey tarafından kaleme alınan “*Halk Devleti Düsturları*” başlıklı köşe yazısıydı. Yazıda öncelikle Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi gelişmeler dört dönemde değerlendirilmekteydi: Kuruluştan Hilâfet'in Osmanlı Devleti'ne geçişine kadarki dönem, Hilâfet'ten Tanzimat Dönemi'ne kadar geçen süreç, Tanzimat'tan 1923'e kadarki dönem ve 1923 yılı siyasi gelişmeleri idi (Bozkurt, 1923).

Mahmut Esat Bey'in köşe yazısında vurguladığı ana konu Osmanlı Devleti'nde halk devleti niteliğinde bir oluşumun var olamamasıydı. Mahmut Esat Bey'e göre bu nitelikte bir devrin yaşanmadığı, Türk devletleri tarihinde sadece şahsi ve zümre hükümetlerine dayalı yönetimlerin söz sahibi olduğu bir gerçektir. Ayrıca diğer devletlerde olduğu gibi bir sınıf yönetimi de kurulamamıştı. Bunun nedeni Türk milletinin tarihten ve örf ve adetlerinden getirdiği özelliklerdi. Ayrıca milli ve dini devlet teşkilatı da bunda etkiliydi. (Bozkurt, 1923).

Mahmut Esat Bey, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleriyle ilgili de bir karşılaştırma yapmaktaydı. Ona göre Meşrutiyet beklenen demokratik uygulamaları beraberinde getirememişti. Bu dönemde milli bir devir yaşanmamıştı. Bu sadece Türkiye için geçerli değildi. Aynı zamanda diğer devletlerde de bir halk devletinin ve milli dönemin yaşanmadığı bir gerçektir. Ona göre dünyadaki bütün kral, padişah, seçkin sınıf ve zümreler milletler üzerinde bir “*tahakküm*” kurmuştu. Ancak gerçek bir değişiklik hiçbir devlette söz konusu değildi. Bu durum yaşanan son milli harekete kadar değişmemişti. Kendisi Milli Hareket ile birlikte Türkiye'nin ve milletin kaderinin değiştiğini, son milli hareketin Türkiye'nin, halk Türkiye'sinin önünde yeni bir hayat sahası açtığını ve şahıs-zümre yönetimlerine dayanan devlet yapısının devrinin kapandığını vurgulamaktaydı. Artık halk devleti, halk hükümlerliği günleri başlayacak, halk tarihi yazılacak, gerçek milliyet ve millet devri başlayacaktı (Bozkurt, 1923).

Yeni Türkiye'de kurulacak sistemin millilik esasına dayandırılması savunan Mahmut Esat Bey, bunu devlet mekanizmalarının her alanında uygulamanın faydalı olacağını savunmaktaydı. Halk devleti kurmak için gerekli olan şey inkılâp yapmaktı. Bunda başarılı olmanın yolu ise milletin kendi öz benliği ile uyumlu siyasi, ekonomik, hukuk ve sosyo-kültürel alanlarda yeniliklerin yapılmasıyla mümkün olabilirdi. Ancak bunu başarabilmek için öncelikle iç ve dış siyasi gelişmelerin halledilmesi gerekliydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelere verdiği demeçlerde ve basında yapılan değerlendirmelerde özellikle vurgulanan konu yeni Türkiye'nin eskisinden farklı olacağı ile ilgiliydi. Öncelikle bir takım inkılâplar yapılması zorunluydu. Çünkü millet her alanda belli bir zihinsel seviyeye ulaşmıştı. Mutlak monarşiye dayanan yönetimlerin millet tarafından artık desteklenmediği de bir gerçektir. Bu nedenle yapılacak inkılâbın en belirgin özelliği milli iradeye uygun ve yenilikçi olmasıydı. Bu süreçte kurulacak yeni fırka yapılacak inkılâpların destekçisi olacaktı. Bu firkanın arkasındaki destek ise millet idi. Burada önemli olan milletin gereken desteği ve çabayı kurulacak fırkaya vermesiydi.

Sonuç ve Öneriler

Birinci Meclis'teki görüş ayrılıkları Mustafa Kemal Atatürk'ün yapmayı düşündüğü inkılâplar için bir engeldi. Bu nedenle yapılacak inkılâpları destekleyecek “*Halk Fırkası*” adıyla bir partinin kurulması görüşü Mustafa Kemal Atatürk'ün zihninde belirginleşti.

Kendisi bu görüşünü kamuoyu aracılığıyla 7 Aralık 1922'de okuyucu ile paylaştı. Bu yeni partinin en belirgin özelliği “*halkçı*” bir nitelik taşıyacak olmasıydı. Ancak bunu gerçekleştirmek için önce kamuoyu oluşturulmalıydı. Basının aydınlar ve halk üzerindeki etkisini çok iyi bilen Mustafa Kemal Atatürk, 14 Ocak-20 Şubat 1923'te Batı Anadolu gezisine çıktı. Bu gezi sırasında İzmit'te yaptığı bir basın toplantısı ile amacını gerçekleştirdi.

Basının desteğinin alınması sonucunda gazetelerde yayımlanan köşe yazıları ile kurulacak yeni parti hakkında önemli değerlendirmeler yapıldı. Bunlar özellikle de yeni partinin hangi nitelikleri taşıması gerektiği ile ilgiliydi. Diğer taraftan aydınların Halk Fırkası hakkındaki görüşlerini de öğrenmeyi amaçlayan Mustafa Kemal Atatürk, yeni partinin bir ön tanıtımının da yapılmasını istemekteydi. Böylece hem yeni parti halka duyurulacak hem de aydınların desteği alınacaktı.

Gazetelerdeki köşe yazılarında eski ve yeni Türkiye ile ilgili karşılaştırmalar, Mustafa Kemal Atatürk'ün Halk Fırkası ile ilgili demeçleri ve halk yönetimini destekleyecek milli bir yönetim sisteminin kurulması ile ilgili konular işlendi. Böylece hem halk bu konularda bilinçlendirilecek hem de inkılapların yapılması için uygun zemin oluşturulacaktı. Bu nedenle basın Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde kamuoyu oluşturmada önemli bir rol üstlendi.

Basında yapılan değerlendirmeler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Halk Fırkası ile ilgili verdiği demeçler, halkın zihinsel anlamda belli bir seviyeye ulaşması amacıyla yapıldı. Bu durum aynı zamanda inkılaplar için de geçerliydi. Gazetelerde yayımlanan köşe yazılarında aydınların verdikleri tavsiyeler, kurulacak yeni partinin önemli bir özelliğini de önceden yansıtmaktaydı: Milli iradeyi ve bu amaçla yapılacak yenilikleri destekleyecek olması. Bu firkanın arkasındaki başat güç ise millet idi. Burada önemli olan milletin gereken desteği ve çabayı kurulacak fırkaya vermesiydi. Bu da basının kısa sürede halkı bu konuda bilinçlendirmesine bağlıydı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – D.K.; Tasarım – D.K.; Denetleme – İ.E.; Kaynaklar – D.K.; Malzemeler – D.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – D.K.; Analiz ve/veya Yorum – İ.E.; Literatür Taraması – D.K.; Yazıyı Yazan – D.K.; Eleştirel İnceleme – İ.E.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – D.K.; Design – D.K.; Supervision – İ.E.; Resources – D.K.; Materials – D.K.; Data Collection and/or

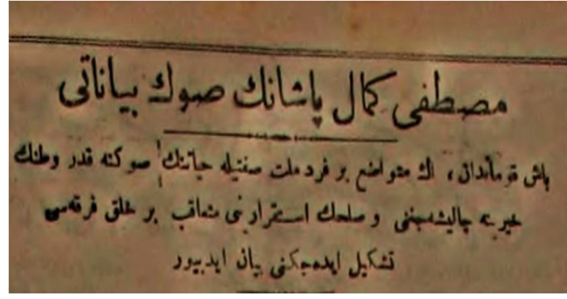
Processing – D.K.; Analysis and/or Interpretation – İ.E.; Literature Search – D.K.; Writing Manuscript – D.K.; Critical Review – İ.E.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

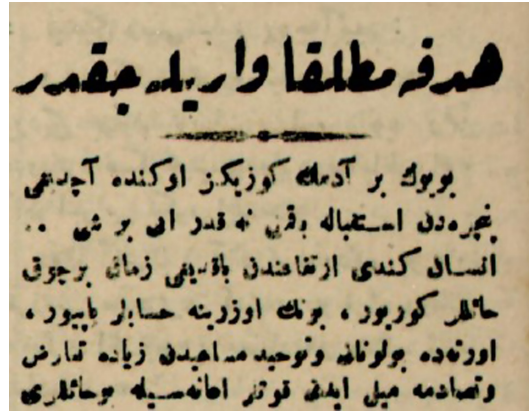
Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

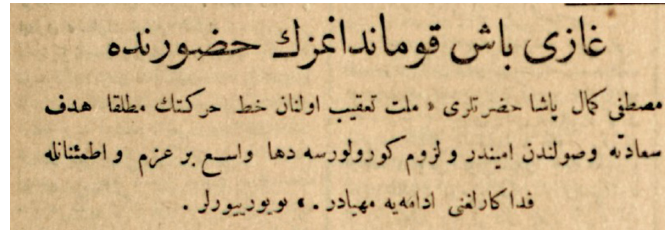
- Anonim. (1922, 8 Kanunievvel). Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanâtı. *Vakit*.
- Anonim. (1922, 9 Kanunievvel). Mustafa Kemal Paşa'nın son beyanâtı. *Tevhid-i Efkâr*.
- Anonim. (1923, 15 Kanunisanı). Mustafa Kemal Paşa'nın teftiş seyahati. *Vakit*.
- Anonim. (1923, 20 Kanunisanı). Gazi Paşa Kumandanımızın huzurunda. *Tanin*.
- Anonim. (1923, 25 Kanunisanı). Dâhili siyasete bir bakış. *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Akandere, O. (2001). Atatürk'ün İzmit basın toplantısı (16–17 Ocak 1923) ve bu toplantıda verilen önemli mesajlar. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1, 124–136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josoc/issue/19003/200963>
- Arar, İ. (1997). *Atatürk'ün İzmit basın toplantısı*. Cumhuriyet Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1995). *Nutuk*. Süryay Sürekli Yayınlar.
- Atay, F. R. (1923, 20 Kanunisanı). Gazi Başkumandan'ın Halk Fırkası ve İstanbul Hakkında İzmit'te Muharririmize Pek Mühim Beyanâtı. *Akşam*.
- Bozkurt, M. E. (1923, 30 Kânunisanı). Halk Devleti Düsturları. *Anadolu'da Yenigün*.
- Ceylan, H. H. (1995). *Büyük oyun: Mustafa Kemal ve hilafet kavgası 2*. Rehber Yayınları.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te muhalefet: ikinci grup* (3. baskı). İletişim Yayınları.
- Eyinnen, S. (Ed.) (2007). *Atatürk'ün bütün eserleri (1922–1923)* (Cilt 14). Kaynak Yayınları
- Kili, S. (1976). *1960–1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde gelişmeler: Siyaset bilimi açısından bir inceleme*. Boğaziçi Üniversitesi.
- Tahsin, S. (1933). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve halikı Gazi Mustafa Kemal*. Akşam Matbaası.
- Timur, T. (1993). *Türk devrimi ve sonrası*. İmge Kitabevi.
- Toprak, Z. (2014). *Türkiye'de popülizm*. Doğan Kitap.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923–1931)*. Yurt Yayınları.
- Uluğ, N. H. (1923, 17 Kanunisanı). Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin seyahatleri. *Vakit*.
- Uluğ, N. H. (1923, 20 Kanunisanı). Gazi Başkumandanımızın İzmit'te Muharririmize son Beyanâtları. *Vakit*.
- Us, H. T. (1922, 12 Kanunievvel). Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri. *Vakit*.
- Yalman, A. E. (1923, 18 Kanunisanı). Milli İstikbal Hazırlıkları. *Vakit*.
- Yalman, A. E. (1923, 20 Kanunisanı). Hedefe Mutlaka Varılacaktır. *Vakit*.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim (1922–1971)* 2. Rey Yayınları.

Ek 1.
"Tevhid-İ Efkâr" Gazetesinde Halk Fırkası İle İlgili 9 Aralık 1922 Tarihinde Yayımlanan "Mustafa Kemal Paşa'nın Son Beyanâtı" Adlı Demeci (1922, 9 Kanunievvel). Mustafa Kemal Paşa'nın Son Beyanâtı. Tevhid-İ Efkâr

Ek 2.
Ahmet Emin (Yalman) Bey'in Halk Fırkası İle İlgili "Vakit" Gazetesinde 20 Ocak 1923'te Yayımlanan "Hedefe Mutlaka Varılacaktır" Başlıklı Köşe Yazısı (Yalman, A.E (1923, 20 Kanunisani). Hedefe Mutlaka Varılacaktır. Vakit

Ek 3.
20 Ocak 1923 Tarihli "Tanin" Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma İle İlgili Haber Yazısı (1923, 20 Kanunisani). Gazi Paşa Kumandanımızın Huzurunda. Tanin